AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

Birikim

- "küçük burjuvalık"
- şiirler
  erol çankaya
- bir "edebiyat malzemesi" olarak
  12 mart yaşantısı
  murat belge
- şiirler
  can yücel
- "ne yapmalı" üzerine
  düşünceler -I-
  ömer laçiner
- bilimsel gelişmede
  iktisadın rolü sorunu
- karl marx'da bilimin
  iktisadî rolü
  nathan rosenberg
- babalılar ayaklanmasının
  dinî ve kültürel temelleri
  atilla özkırımlı
- değinmeler/kültür olayları
  sanat olayları/kitaplar
  dergiler

14

BİRİKİM
YAYIMCILIK
KOLL.ŞTİ.

NİSAN 1976
10 LİRA

Birikim

AYLIK SOSYALİST
KÜLTÜR DERGİSİ
CİLT 3 / SAYI 14
NİSAN 1976

«KÜÇÜK BURJUVALIK» 8

ŞİİRLER 11 EROL ÇANKAYA

BİR «EDEBİYAT MALZEMESİ» OLARAK 12 MART YAŞANTISI 14 MURAT BELGE

ŞİİRLER 22 CAN YÜCEL

«NE YAPMALI» ÜZERİNE DÜŞÜNCELER-I 24 ÖMER LAÇİNER

BİLİMSEL GELİŞMEDE İKTİSADIN ROLÜ SORUNU 34

KARL MARX'DA BİLİMİN İKTİSADİ ROLÜ 36 NATHAN ROSENBERG

BABALILAR AYAKLANMASININ DİNİ VE KÜLTÜREL TEMELLERİ 45 ATİLLA ÖZKIRIMLI

SOLUN SUPHİCİ TARİHİ / BİRKAÇ KİTAP / «VATANDAŞ» ÜZERİNE 52

Birikim

Sahibi
Birikim Yayımcılık Kollektif Şirketi adına
M. Kâmil Yüksel

Yazı İşleri Sorumlusu
Ömer Laçiner

Yönetmen
Murat Belge

Yazı Kurulu
Yavuz Çizmeci, Onat Kutlar, Murat Belge,
Ömer Laçiner, Can Yücel

Redaktör
Selçuk Batur

Teknik Sorumlu
Ferit Erkman

Yönetim Yeri
Ankara Caddesi, Güncer Han 45/18 Sirkeci
İstanbul

Yazışma Adresi
P.K. 538 Sirkeci

Abonesi
Yıllık 100 TL. Altı aylık 60 TL.
Dış ülkelere Yıllık 200 TL. Altı Aylık 100 TL.

Posta Havalesi
P. Çeki Hesap no: 92991

İlân
1/4 sayfa 200 TL. / 1/2 sayfa 400 TL. / 1 sayfa 800 TL.

Dizgi
met/er Matbaası

Baskı
Ze basımevi

Kapak Baskısı
Reyo Basımevi

Cilt
Erdini Ciltevi

Genel Dağıtım
Birikim Yayımcılık Koll. Şti.
İstanbul / TAN DAĞITIM
Ankara / ANKARA DAĞITIM
İzmir / EGE DAĞITIM

Basıldığı Tarih
5/NİSAN/1976

Gönderilen bütün yazılar yazı kurulunun kararıyla basılır. Basılmayan yazılar geri alınabilir, gönderilmez. Yayımlanan yazı ve resimler kaynak gösterilerek aktarılabilir.

Geçtiğimiz ayın önemli politik olaylarından biri, Cumhuriyet Halk Partisi yönetimindeki değişiklik oldu. CHP içinde, burjuvazi açısından en yakın görülen kesim, iktidarı başkalarıyla paylaşmaksızın ele geçirdi. Sermayenin bu konudaki görüşünü, CHP'nin gerekli «revizyon»u yaptığını söyleyen Halit Narin dile getirdi. CHP politikasının uzun bir süredir sağa kaydığını görüyor ve bu olguya işaret ediyorduk. Sözkonusu iktidar değişikliği, bu gelişmenin zorunlu bir sonucudur.

CHP gelişme umudu olan, bu umudu oldukça gerçekçi temellere dayanan bir siyasî kuruluş. Dolayısıyla, içerideki takımlar arası çekişmelerin bu dönemde parti bütünlüğünü ciddî bir şekilde zedeleyeceği herhalde düşünülemez. Ayrı fikirlerin temsilcileri, çekişmeyi hangi çizgide tutacaklarını biliyor olmalılar.

Bazı CHP milletvekilleri de, son olayın «CHP Solu» diye tanınan kesimi ilgilendirmediğini, şu anda iktidara yerleşenlerin de, istifa edenlerin de, «solda olmak» bakımından farksız bulunduğunu söylediler. Bizce bu pek isabetli bir gözlem değil. Sözkonusu kadrolar arasında «örgütün işleyişi» konusunda bir ayrım varsa, «solda olmak» konusunda da bir ayrım olmalıdır. Aslında, Marksist olmadan, olmamak için özel itina göstererek, her iki kadronun solunda olduklarını söyleyenlerin «solculuğunu» anlamak bize daha da güç geliyor.

Milliyetçi Cephe bakımından ayın ilginç olaylarından biri de Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in 1974'de, seçim yenilgisinden sonra İsmail Cem'e verdiği mülâkatın *Politika* gazetesinde yayımlanmasıydı. Çağlayangil'in söyledikleri bilinmeyen şeyler değildi; ayrıca, AP içinde Çağlayangil gibi bilen ve düşünen çok kişi olduğu da biliniyordu. Ama bu sözler Türkiye'nin politik hayatında yetkili kişilerin ağzından duymaya alışık olmadığımız şeyler olduğu için, tepki, muhalefet içinde de, iktidar içinde de, hayli büyük oldu. AP'liler, Çağlayangil'in istifasını konuşmaya başladılar. Doğaldır böyle olması, bir burjuva politikacısının başı, yanlışı değil, doğruya yakın şeyleri söylediği zaman derde girer.

Çağlayangil'in konuşmalarından çıkan sonuçların bir kısmı, kendisi ve AP aleyhine kullanılabilir. Nitekim, «bu nasıl ciddiyetsizlik» diyenler, özellikle MİT üstüne söylenen sözler karşısında şok geçirmiş görünenler eksik değil. Ancak, bu konuşmaların Çağlayangil ve AP için olumlu bir yanı da vardı. Bunun üzerinde biraz durabiliriz.

İstihbarat örgütlerinin dış bağlantıları, buna benzer birtakım perde arkası politika gerçekleri, aslında bilinen şeyler. Yalnız AP zamanında değil, her burjuva iktidarında belli dozda süregiden bir durum. Açıklamalardan çıkan AP için özel sonuç, AP'nin «milliyetçiliği». Çağlayangil, AP'nin milliyetçilik anlayışında bir eksiklik olmadığını, tersine, bu milliyetçiliğinden ötürü Amerika ile arasının açıldığını ispatlamaya çalışıyor ve bunda bir hayli başarılı da oluyor.

Böylesi, burjuva politikası açısından son derece doğal. Bizim söylemek istediğimiz, bu sorunun «sol» politikada nasıl alındığı konusu.

«Milliyetçilik»in Sosyalizm içinde nasıl değerlendirilmesi gerektiği, yalnız Türkiye için değil, dünya çapında hâlâ önemini kaybetmemiş bir soru. Ancak Türkiye'de, özellikle 1960 sonrası Sol Hareketin niteliğinden, anti-emperyalizm kavramının ısrarla Sosyalizmin önüne konmasından ötürü, «Sosyalist» analiz, içinde önemli dozda milliyetçilik barındırmıştır. O kadar ki, bugün bile, «solculuk» bu çağın koşullarında *daha iyi milliyetçilik yapmak* gibi anlaşılabiliyor.

AP'nin bugün Çağlayangil sözcülüğüyle kamuoyuna iletmiş olduğu görüş, klâsik milliyetçilik açısından da, sol arasındaki bu milliyetçilik anlayışı açısından da, olumlu karşılanabilecek bir tavrı gösteriyor. Adalet Partisi iktidarı, geçmişte, özellikle kendini sol gösteren bir muhalefet kanadı tarafından, sürekli olarak «komprador», «işbirlikçi» gibi sıfatlarla suçlanmış ve yıpratılmıştı. Süleyman Demirel, Amerika'nın Türkiye'deki kuklası gibi gösterilmişti. Çağlayangil, açıklamalarıyla, bu yaygınlaşmış inancın temelsizliğini kanıtlamaya çalışıyor.

12 Mart devrimci deneyinde de, burada sözkonusu ettiğimiz anlayışlar, merkezî bir rol oynadı. Bilindiği gibi, yukarıda örneklerini verdiğimiz sloganlar ve bu tür sloganları üretebilen kafa yapısı, 12 Mart öncesi devrimciliğimizin ağır basan, egemen yanını oluşturur. Ancak, 12 Mart sırasının politik olaylarının gelişmesi, daha öncesi basmakalıp şemalara uymayan durumlar sergiledi. O zaman yapılması gereken, öyle sanırız ki, bu tür şemaların aslında hiçbir zaman hiçbir şeyi açıklamayacağını anlamak ve teorinin Türkiye'deki yatağını genişletmekti. Ama bu yapılamayınca, varolan şematik denklemin sembollerini gene şematik bir anlayışla tersine çevirmek gibi bir yola gidildi. Böylece, 1972 sonlarıyla 1973 yılı içinde geçmiş deneyin yeniden değerlendirilmesi çabası, daha başlangıçtan bir çıkmaza sürüklendi. Eleştiri niyetine söylenen sözlerin temeldeki yanlışlığı —alışılmış ideolojik kalıplara aykırılığına eklenince— birçok kadronun bu yanlışlığa direnmek için, eski yanlışlığa daha dogmatik bir biçimde sarılması sonucunu verdi.

Bu sorunsalı en kısa yoldan şöylece özetleyelim: Kapitalizmin bugünkü dünyada ne demek olduğunu araştırmaya girmeksizin, Demirel iktidarının «gayri millî» bir «komprador» iktidarı olduğu temelinden harekete geçen ve «Türk halkını Amerikan emperyalizminden kurtarma» amacıyla ideolojik-politik varlığını sınırlayan bir «devrimcilik» anlayışı, 12 Mart'da, beklenmedik bir gelişmeyle karşılaşıyor. 12 Mart muhtırasının ardında, o zamana kadar, gayri millî kompradorlara karşı anti-emperyalist mücadele vereceği ve verdiği sanılan çevre ve güçler var. Oysa bu dönem aynı zamanda «Faşizm» getirdi. Alışılmış mantığa göre, Faşizm bizde «millî» olamayacağına göre, bunun ardında gene, olsa olsa, Amerika olabilirdi. Amerika Faşizm yapmak için böyle bir darbeye, bir kadro değişikliğine başvurmak zorunda kaldığına göre, acaba vaktiyle Amerika ile AP arasında var olduğu söylenen ilişki, aslında yok muydu?

İşte, bazı insanlar bu yeni kanalda düşünmeye başladılar. Tarih kavramı üzerinde sürekli dururken, bir şeyi vurgulamaya çalışıyoruz. Tarihî olaylar karmaşık ve çok yanlı oldukları için, insanın belli bir anda durduğu alanda, cevap bulmaya çalıştığı birtakım sorunlar karşısında, bu tarih olaylarına istediği ideolojik yorumları getirmesi ve böylece tarihî bir anlamda ters çevirmesi mümkün, hattâ kolaydır. Dolayısıyla, 12 Mart öncesi yanlışlık yapıldığını düşünenlerden bazıları, tarihi AP'nin milliyetçiliği ve «millîliği» açısından bir kez daha okumaya başladılar. Bu okumanın varabileceği sonuçlar, çizdiğimiz çerçeve içinde, okuma başlamadan önce zaten belirlenmişti. Hatırlanacağı gibi, o dönemde mahkemelerde garip sözler işitildi. «Tarih toprağı Anadolu'da yerli - millî burjuvazi», «Abdülhamid'in ileriliciliği», «Anti-emperyalist, anti-Amerikan hareketin, aslında ABD ajanları tarafından denetlendiği, hattâ yürütüldüğü»

Bunlara bağlı olarak bazı aşırı provokasyon kâbusları görüldü. Bu konuda daha yığınlarla örnek vermek mümkündür.

Sorunsalın, yani, içeriği yoruma göre değişen değerler üzerine kurulu sorunsalın temeli, «millî/gayrı millî» eksenidir. Bu eksen değişmedikçe, yukarıda andığımız teori ve pratikler her zaman var kalır. Nitekim, dar 12 Mart alanı dışında da, bu ideolojik kavga Türkiye solunda her zaman görülegelmiştir (ünlü «Doğu/Batı sorunsalı»). Sosyalistler, kendi sorunlarını, kendilerinin olmayan kavramlar yoluyla düşünmekte ısrar ettikçe, daha da devam edecektir.

İşte Çağlayangil'in açıklamaları, özellikle solda hükmünü hâlâ büyük ölçüde sürdürebilen bu kargaşa için önemlidir. Çağlayangil'in mesajı, çizdiğimiz bu sınırlar içinde kalmayı tercih eden «sol» için anlamlı olabilir. 12 Mart'da iktidarı bırakan, daha sonra yeterince kesin bir tavır alamayıp o dönemin uygulamalarının sorumluluğunu paylaşan, 1973 Ekim seçimlerinde bunun cezasını gören Adalet Partisi, sözkonusu aşamada, iki yol izleyebilirdi. Bu yollardan bir tanesi, hâlen izlenmekte olan yoldur. Bunun üstünde çok fazla durmak gereksiz. Belki tek olumlu yanı, bu yolun kitleler ve aydınlar açısından en az aldatıcı yol olmasıdır. İkinci yol ise, 12 Mart deneyinden sonra daha liberal, daha «sol» bir tavır almaktı. Tabiî bu «sol», anlattığımız kalıpları benimseyenler için geçerli bir «sol» olacaktı.

AP'den bunları bekleyenler vardı, şimdiki ters politikaya karşın, hâlâ da olabilir. 1973'de, seçimi AP'nin kazanmasını istekle bekleyenleri yakından gördük. Gündelik olaylara göre bazı AP'lilerin aldıkları tavırları, söyledikleri sözleri yakından izleyebilenler, bazı şaşırtıcı görünen durumlarla karşılaşmışlardır. Örneğin, Deniz Gezmiş'lerin idamı yeni sözkonusu olurken, «Gerekirse biz bu çocuklarla omuz omuza sokak savaşı veririz» diyen AP milletvekili de biliriz. Demirel'in Milliyetçi Cephe hesabı ağır basıncaya kadar, bu tip bir açılım hâlâ sözkonusuydu. Bugün bile, Demirel'siz ve daha liberal bir AP, gerek AP içindeki bazı güçler, gerekse dıştakiler tarafından, ciddiyetle düşünülen bir «alternatif».

Bunları, Milliyetçi Cephe'nin bir süredir faaliyette bulunduğu bir ortamda söylediğimiz için, AP içinde yeşerecek liberalizmi ne kadar ciddiye aldığımızı açıklamak gereğini duymuyoruz. Bir insanın ağzının içinde, azı dişi de var, kesici diş de, köpek dişi de. Hangi zamanda hangisini göstereceği kendi bileceği iş. Yalnız, bu dişler hepsi de onun ağzında ve onun yemeğini çiğnemesine yarıyor.

Çağlayangil'in açıklamaları, AP'nin, Milliyetçi Cephe olmasa ne yapabileceğini gösteren bir belge. Bir burjuva partisinin alternatif zenginliğini kanıtlıyor. Öte yandan, bir de şuna değinelim. 12 Mart'ın gelişmesi, bizdeki klasik cunta düşünceli kesimi güç duruma düşürmüştü. İdeolojilerini kurtarabilmek için, onlar da, AP'nin istediği anayasa değişikliklerini gerçekleştirmek üzere manevra çevirip «sağ» bir cuntaya ortam hazırladıklarını söylediler. Hâlâ da söylüyorlar. («12 Mart» yerine «9 Mart» olsa, her şey değişecekmiş!) Böylece, onlar açısından 12 Mart Süleyman Demirel'in (ve tabiî ABD ve CIA'nın) bir yeni «tertibi» oluyor. Bu tertipli görüş, şimdi, Çağlayangil'in gerçekleri çarpıtmaya çalıştığını iddia edecek, bu açıklamalardan genel olarak memnun kalmayacaktır. Çağlayangil hiç şüphesiz pek çok şeyi çarpıtıyor, ama bu doğrultuda değil.

Bu açıklamaların bizce bir önemli yanı var ki, aslında bir çarpıtma, ama bir burjuva politikacısı açısından, oldukça içtenlikli bir çarpıtma. Dikkat ederseniz, Çağlayangil politikayı hep birtakım kişiler arasında oynanan, kişisel zekâya son derece bağımlı bir çeşit satranç oyunu gibi görüyor. Politika gerçekte böyle olmadığı için, bu bir çarpıtma. Ama burjuvazi de dünyayı hep böyle algılar ve yorumlar. Açıklamalarda bakıyorsunuz, Çağlayangil İnönü ile görüşüyor, bir sonuç çıkıyor; Batur ile ko-

nuşuyor, ülke politikasında birtakım değişiklikler oluyor. CIA numara yapıyor (CIA da aslında, birtakım esrarengiz adamlar şeklinde görülüyor), bütün bir iktidar değişiyor. Bir haşhaş sorunu, bir Nihat Erim ile çözülüyor, v.b.

Çağlayangil'in politikaya bu bakışı, CHP için de geçerli gibi görünüyor. Orada da her şey, bir Genel Merkez ve özellikle bir Genel Başkan elinde. Bugünkü iktidar kavgası, gariptir ki sol basının da önemli yardımlarıyla, «şaibeli başkakan» ile «şaibesiz başbakan» arasında bir tercih sorunu haline geldi. Belli ki kapitalizm yolunda epey ilerlemiş Türkiye, çünkü Amerika'da da politika böyle yapılıyor. Başkan adaylarının aileleri, karıları, özel hayatları, dergilerde yazılır çizilir. Başkanlık, bir çeşit, kitle psikolojisinde en fazla olumlu cevap alacak bir kişisel «sempati» ve genel ahlâk prototipine uygunluk sorunu haline gelir. Asıl politika, büyük bir ustalıkla, bir başkan adayının karısının köpeği ile öbür başkan adayının karısının kanaryası veya kızının gitarası ardında gizlenir. Türkiye'nin, tarihinin en politize olmuş dönemini yaşadığı şu günlerde — belki de aynı sebepten ötürü— yukarıdan empoze edilen politika modeli bu oluyor.

Birikim'in bu sayısında yer alan yazılardan kısaca söz edelim. Şiirler arasında Can Yücel ile Erol Çankaya'nın yeni şiirleri var. Can Yücel'in bu şiirleri, *Ölüm ve Oğlum* adı ile yayımladığı kibından sonra verdiği ilk ürünler. Erol Çankaya'nın şiirleri ise bu ay Bilgi Yayınları arasından çıkacağını öğrendiğimiz kitabından.

Nisan ayı Lenin'in doğum yıldönümüdür. Doğumunun yüz altıncı yıldönümünde, dünya devrimci hareketinde Lenin, geçmişin çok büyük bir önderi olmanın ötesinde, bugün de bize vereceği çok şey olan bir Marksist teori ve pratik ustası. Ömer Laçiner, birinci kısmını bu sayıda yayımladığımız yazısında Lenin'in günümüz için önemini yeniden değerlendiriyor.

Atilla Özkırımlı'nın Babalılar Ayaklanması üstüne incelemesinin ilk kısmı Ekim sayımızda (8. sayı) yayımlanmıştı. Bu sayıdaki kısımla Özkırımlı'nın bu konudaki incelemesi bitiyor. Ancak, biz bunu, Bedreddin'le ve daha sonraki köylü ayaklanmalarının incelenmesiyle devam edecek bir dizinin başlangıcı gibi görme dileğinde olduğumuzu belirtelim. Birinci kısımla birlikte yayımlanacakken bir teknik arıza yüzünden elimize vaktinde geçmeyen haritayı da bu sayıya yetiştirdik.

Murat Belge, 12 Mart'ın edebiyata yansıması sorununu tartışmaya devam ediyor. Bu sayıda Sevgi Soysal'ın *Şafak* romanını değerlendirecekken, ilk yazısına gelen bir cevap üzerine görüşlerini biraz daha açmak gereğini duydu.

Kitaplar bölümünde, Mete Tuncay'ın, Türk Solunun tarihinin bir bölümü üstüne İbrahim Topçuoğlu'nun kitabına ilişkin görüşlerini bulacaksınız. Konu, Mete Tunçay'ın geniş bilimsel araştırmasının alanı içine giriyor. Yakın zamanda, bu konunun daha çok polemik ve incelemelere yol açacağını tahmin edebiriliz.

Daha önceki sayılarımızdan birinde, «Sosyalist deneme» yazmanın önemine değinen bir yazı yayımlanmıştı. Bu yakınlarda, Çin'deki devrimci savaş sırasında bu türün bizim de düşündüğümüz biçimine çok yakın örneklerinin yazıldığını öğrendik. Bu örnekleri önümüzdeki sayılarda yayımlayacağız. Ancak, bu sayıdan başlayarak, her sayının başyazısının arkasına, mümkün olduğu kadar aktüel bir soruna, devrimciler arası yaygınca tartışılan bir konuya, kısa deneme boyutları içinde değinmeye çalışacağız. Bu sayıda, «küçük burjuvalık» üstüne bir sohbetle, bu yeniliğe başlıyoruz.

Son birkaç aydır, *Birikim*'de yazı çokluğu bir sorun haline gelmeye başladı. Çünkü toplanan yazılar dergiye sığmıyor ve elimize gelen birçok değerli incelemeyi bekletmek zorunda kalıyoruz. Aynı zamanda, çeviri yazıların dergide kapladığı sayfa oranı da gittikçe azalı-

yor. Bunun bir çaresi şüphesiz sayfa sayısını artırmak. Ama bugünün yayımcılık koşullarında böylesi pek mümkün görünmüyor.

Her zaman söylediğimiz gibi, yerli yazılara çok daha fazla önem veriyoruz. Öte yandan, çeviri yazılar da ikili bir işlevleri olmak bakımından önemli. Bir yandan, dış dünyadan bir düşünceyi, bir eğilimi yakından tanıtmış oluyoruz. Bir yandan da, aynı konuyu, Türkiye sorunları çerçevesinde tartışmak ve değerlendirmek imkânını buluyoruz. Önümüzdeki aylarda özellikle işlemek gereğini duyduğumuz birkaç ana konu var. Bunlardan biri, ilk sayılardan sonra epey bir süredir üzerine fazla eğilmediğimiz «Emperyalizm» sorunu. Bu konuda değişik görüşleri eleştirileriyle sunmak ve mümkün olduğu kadar canlı bir tartışma açmak istiyoruz. İkinci bir konu, «örgütlenme». Bunu, özellikle son günlerde Avrupa'da beliren yeni anlayışlarla birlikte ele almak ve şu soruları sormak gerekiyor: Savaş sonrasında dünyada neler değişti? Bu değişiklikler Marksist-Leninist anlayışta neyi değiştirebilir? Yeni koşulların, yeni örgütlenme biçimlerine ihtiyaç yarattığı, geçerli bir iddia mıdır? Ve dolayısıyla, örgütlenme başlangıcından bu yana neydi, neye göre oluşmuştu, bugün bu anlayışın değişmesi gerekli olabilir mi?

Son olarak, Türkiye tarihi ile ilgili incelemelere de daha fazla hız vermek istiyoruz. Bu konuda da, yerli araştırmalarla birlikte, bazı yabancı Marksistlerin yaklaşımlarından örnekler vereceğiz.

Birikim

«Küçük Burjuvalık»

Bir vakitlerin «sahici» bir hikâyesi vardı. Yeni devrimci olmuş bir arkadaş, daha «tecrübeli» bir devrimciyle Ankara Koleji'nin önünden geçiyormuş. Bu arada öğle paydosu zili çalmış ve ortalığı kızlı oğlanlı çocuklar kaplamış. Yeni devrimci, «İşte, bunlar da küçük burjuvalar,» demiş.

Bu örnek biraz aşırı. Ama şu küçük burjuvayı tanımlarken, bundan çok da farklı olmayan neler söylüyoruz. Bir düzeyde, bir hakaret sözü. Eskiden, duruma uyar mı uymaz mı düşünmeden, her kızdığımıza «oportunist» derdik. «Oportunist», **bizim** dışımızda olanlar anlamına gelirdi. Şimdi bir taraf «pasifist», öbür taraf «goşist» diyor. İki taraf, birbirlerine aynı şekilde «küçük burjuva» demeleri bakımından ortak bir temel buluyorlar.

Bir «devrimci hakaret» biçimi olarak neyse de, hakaret olarak kullanılışından çok farklı olmayan bir biçimde, «bilimsel» bir kategori olarak da kullanılıyor «küçük burjuva» deyimi. Böylesi daha beter, çünkü bu kullanımın bilimsel bir geçerliği olması tamamen imkânsız.

Çünkü bazı kelimeler vardır, çok şey açıkladıkları sanılır, başınız sıkıştıkça söylersiniz, oysa hiçbir şey açıklamazlar. Bakın bu neye benzer. Örneğin, Faşizm'in özelliklerini yazıyorsunuz. Kendinizi sıkıp beş altısını buldunuz, başkası aklınıza gelmiyor. «Ve saire» der geçersiniz. O an biri gelse, «yahu, şu 've saire' içinde neler var?» diye sorsa, verecek cevap bulamayacaksınızdır. Durumu kurtaran bir rahatlıktır orada o «ve saire».

«Küçük burjuva»nın da bu tipten —ama daha önemli tabii— bir rahatlama lâfı olduğu bir, iki yıldır iyice belirginleşti. Kötü olan her şeye «küçük burjuva» deniliyordu. Bunu deyince, başka açıklama yapmaya, başka açıklamayı bulmak için kafa yormaya gerek kalmıyordu. Aynı zamanda bir kişisel savunma silâhı haline gelmişti. Adam, yanlış bir iş yapmış; yanlışı ayan beyan ortada; bir özür bulması gerek. Hemen, «Yahu, bizim kökenimizde zaten küçük burjuva pisliği var,» deyip çıkıyordu işin içinden. Sonunda «küçük burjuva», hayalet gibi bir şey oldu. Her yerde var, her işi bozar, elle tutulmaz, gözle görülmez; bir bakarsınız, hareketin içinde, bir bakarsınız, hareket iyi de, bireylerin içinde. Hep böyle, olmadık, beklenmedik şeylerin **içinde** gizlenen, derken tepip çıkıveren, soyut bir habaset.

O zaman artık hiçbir şeyin suçlusu bulunmaz oldu. Falan iş bozuk gittiyse, eh, bunu yapan belli, Ahmet'le Mehmet'in yanlış davranışı olmalı. Siz böyle düşünüyorsunuz tabii; ama bakıyorsunuz ki suç Ahmet'de, Mehmet'de değilmiş, «küçük burjuvalık»daymış. Biri kariyerizm yapmış, öbürü yalan söylemiş, beriki çözülmüş, fazla ifade vermiş, filan. Ama onların hiçbiri yapmamış bunları. «Küçük burjuva pisliklerimiz» varmış, ne etmişse onlar etmiş.

Tabii böyle bir «içimizdeki şeytan» devrimci hareketimiz için gayet kötü. Soruna önemle eğilen bazı arkadaşlar hemen bu «küçük burjuva pisliklerı»nden arınmaya başladılar. O zaman da küçük burjuvalığın yeni ve ilginç tanımlarını, mücadele biçimlerini gördük. Kimine göre mesele filitreli sigara içmekten geliyormuş, kimine göre, şık giyinmekten. Küçük burjuvalığa karşı savaş, kısa zamanda, çeşitli dinlerin geleneksel «çileciliğ»ni andırır bir nefse eza programı haline geldi. Bunun tezahürleri hâlâ sürüp gidiyor. Ortak bir çanaktan tahta kaşıkla yemek yiyenler, gecekonduda oturanlar, daha neler neler. Böylece, devrimci ortamımız fena halde «proleter»leşiyor.

Bunun bir garip yanı şu: Kaç devrimci varsa, küçük burjuvalıktan arınmanın da bir o kadar yolu var. Herkes, kendi kötü gördüğü bir «küçük burjuva alışkanlığı»ndan vazgeçiyor, vazgeçince de, eriyor. Dinî ermişler hoşgörülü olur; bizim ermişler gayet saldırgan. Birisi, dava uğruna, şık kazak giymekten vazgeçmiş; kazara üstünüzde öyle bir şey görürse, gözleri parlıyor: «Hâlâ mı bu küçük burjuvalık?» deyiveriyor. Yani bu arınma işi, kendine hayran olmanın, başkalarını da küçümsemenin son moda biçimi haline geldi. Böylece herkes, tek tek, kendini küçük burjuva pisliklerine karşı bir «kurtarılmış bölge» ilân edip, başka herkesin de hâlâ küçük burjuva kaldığını görmekten büyük sevinç duyuyor. Bu da bizdeki Sosyalist hareketin bir tuhaf yanı. Çevremizde «sağlam» dediğimiz adamların çokluğunu görmekten pek hoşlanmıyoruz. Kötüleyecek ne kadar çok insan varsa, o kadar memnunuz. Çünkü çevremiz ne kadar kötüyse, biz de o kadar iyiyiz. Yani, kendimizi sıkmadan, durduğumuz noktada ileri olmanın en kestirme yolu bu.

Herkes kendini küçük burjuvalıktan arınmış, başka herkesi de küçük burjuvalığın kurbanı gibi gördüğüne göre, soruna iki ucundan da bakabiliriz. Bir yandan, herkes küçük burjuva, bir yandan, herkes proleter devrimci. Ama ortada proleter devrimci **bir hareket** yok. Şu halde, küçük burjuvalıktan şimdiye kadar arınmış olanlar, kendilerini bu güzel harekete hazırlamış, bekliyorlar. Hareket gelince, onları pir-ü pak beklerken bulacak. Bu, tabii, işçilerin gelmesi demek. Ama onlar nerede acaba?

Aslında, «küçük burjuva» deyiminin bizdeki bu kullanımı, «proleter» sözünün kullanımından

ayrı düşünülemez. Çünkü iki kelime arasında bir anlam paylaştırması var. İki terim birbirinin antitezi. Küçük burjuva pisliği, proleter temizliğinin karşıtı. Küçük burjuvada eksik ne varsa, proletarya onlara sahip. Böyle basit bir denklem bu. Ya da, tahtırevalli gibi bir şey. Bir uçta küçük burjuvalık, öbür uçta proleterlik. Biri ağır basınca öbürü havalanıyor.

Türkiye devrimciliğinin geçmiş ideolojisi, çizgisi düşünülürse, «küçük burjuva» kavramı üzerinde böyle bir fetişizm yaratılması doğaldır. Uzun bir süre, işçi sınıfı dışında her yerde devrimcilik imkânları arandı. Hâlâ da, işçi sınıfının yalnız «ideolojik öncülüğü» kabul edilerek, yani işçi sınıfına nazikçe, «lütfen siz biraz bekleyin» diyerek köylülükle veya başka orta tabaka kesimleriyle devrimcilik yapmak derdinde olanlar var.

İşçi hareketiyle, küçük burjuva katlar arasında oluşan devrimciliğin buluşamadıkları bir ortamda, gerek küçük burjuva, gerekse proleter kavramlarının mistik anlamlar kazanması ve bu adlarla anılan iki kesimin, birbirlerine, olumlu ya da olumsuz, ama gerçek dışı önyargılarla bakması doğaldır.

Küçük burjuvalığın mistik terimlerle dile gelen abartılmış aşağılanması kadar, proletaryanın benzer terimlerle abartılmış yüceltilmesi de yanlış. Böyle bir eğilim, Marksizm'de hiçbir zaman düşünülemeyecek bir «soyaçekim» anlayışına dayanıyor. İki kesimin ve politik davranışlarının ayrımı, büyük ölçüde «ahlâkî» temellere dayanan ölçütlere göre yapıldığı için, son analizde, bir çeşit «tevarüs edilmiş» ahlâk, iki kesimi birbirinden ayırıyor. Bu ayrımın sonu da yok, çünkü her yanılma, sonunda «küçük burjuvalık»la açıklanıyor. Yani birtakım insanlar, doğru bir Marksist çizgide giderken, herhangi bir aşamada yanlış yaparlarsa, açıklama olarak, içlerinde yatan küçük burjuvalığın teptiği söyleniyor. Dikkat ederseniz, böyle kullanıla kullanıla, «küçük burjuvalık», Marksist terminolojiyi benimsemeden önce «beşerî zaaf» dediğimiz şeyi karşılamaya yanıyor. Ama aynı anda, bu çeşit beşeriyeti «tevarüs etmeyen» proletarya da, **«insanüstü»** oluyor. İşte bu, proletaryanın da, Marksizm'in de, **metafizik** bir anlayışıdır. Bu metafizik proletarya anlayışının Marksist sözlükte bir adı var: **Uvriyerizm.**

Soruna, alışılmadık bir perspektiften bakalım şimdi. Marksist hareket içinde, her aşamada, o aşamanın özelliklerinin ürünü olan bir sapma çıkabilir. Uvriyerizm de böyle bir sapmadır, ama sınırlı bir anlamda, olumlu bir şeyin işareti de sayılabilir. Devrimciliğin işçi sınıfından tamamen kopuk yürüdüğü bir dönemde, uvriyerizm, devrimciliğin ana sapması olamaz. O zaman sapmalar başka biçimler alacaktır. Uvriyerizm, küçük burjuva kadrolarla işçi hareketi arasında, belki henüz çok parlak sonuçlar vermemiş bir yaklaşma durumunda ortaya çıkabilecek bir sapmadır. Dolayısıyla, kendisi bir hastalık olsa da, özünde sağlıklı bir yönelişin sağlıksız yanını gösterir. Yayılırsa, sözkonusu yöneliş de marazîleşir. Onun için daha işin başından bu yanlışlığın üzerine gidilmelidir.

Hâlen de geniş ölçüde yaygın olan devrimcilik anlayışlarımız içinde, proletarya da, küçük burjuva aydın devrimci de, çiftdeğerli bir anlam kazanıyor. Küçük burjuvanın kusuru, küçük burjuva olmak. Öte yandan, «dışarıdan bilinç» getirmek gibi önemli bir rolü de var, kitaplarda yazılı bir şey bu. Proletaryanın erdemi de, proletarya olmak. Öte yandan, onun da, küçük burjuvanın getireceği bilince ihtiyacı var. Bu, bir temel durumun şematik bir biçimde dile getirilişi olarak, bu sınırlar içerisinde kabul edildiğinde, bizi sürekli bir ikilem içinde tutar. İki taraf da, aynı anda, hem bir aşağılık kompleksi, hem de bir üstünlük kompleksi içindedir ve bu kompleksli algılayış, sürekli olarak sağlıklı diyalog ve gelişmeyi imkânsızlaştırmaktadır. Öyle ki, **Yaban** gibi romanlar çerçevesinde konuşulan ezelî «halk/aydın» uçurumu, daha doğrusu bunun **ideolojik bilinci** bugünkü Sosyalist harekette de belirleyici bir etken olabiliyor.

Tabii «halkçı» bir eğilim, eski dönemin halktan şikâyetçi aydını ile aynı dili kullanamaz; bu dil, tam tersine çevrildiğinde nasıl «popülizm» olursa (CHP'deki ters çevriliş), aynı sentaksın işçi sınıfı kelimeleriyle kurulmuş biçimi de «Uvriyerizm» olur.

Bu çeşitten yaklaşımları bugünlerde sık sık görebiliyoruz. Örneğin, işçilere eğitim semineri yapmaya gelmiş bir aydın, niçin orada bulunduğunu da unutarak, «Siz işçisiniz, siz her şeyi bilirsiniz; biz küçük burjuvalar aşağılık yaratıklarız; siz bize doğruyu göstereceksiniz» gibi sözler söyleyebiliyor.

Aynı kalıplar, işçiler arasından öne çıkmış işçi liderlerinin, bazı sendikacıların konuşmalarına da karışabiliyor: «Biz işçiyiz, aydınları boş verin; onlar sizinle öyle konuşur, sonra kaloriferli katlarına giderler; işçileri ancak işçiler temsil eder.»

Oysa bunlar, günün zorunlu görevi olan kaynaşmayı yakınlaştıracak tavırlar değil; tam tersine, varolan ayrımı tekrar tekrar vurgulamaktan başka bir işe yaramıyorlar. Üstelik de, sosyalist bilinci kaloriferle, gramofonla, buna benzer nesnelerle zedelenebilir bir şey sanma yanlışını yayıyorlar.

Bütün bunların Marksist teoriye ne kadar aykırı olduğunu alıntılarla göstermek gerekli değil. Bugünün «sol-içi iktidar mücadelesi»nde böyle tavırların oynadığı rolü araştırmak da şimdilik amacımızın dışında.

Bir kere şunu söyleyelim, küçük burjuvalığın da, proleterliğin de, irsiyete dayalı bir determinizmi olamaz. Marksizm'e bu kadar aykırı bir şey düşünülebilir mi? Ayrıca, Sosyalizm, her iki kesim için de, dönüştürücü bir süreçtir. Sosyalist bilince erişmemiş bir işçi sınıfı, nedir? Kendiliğinden bilinciyle de güçlüdür bir ölçüde, davranışı rasyoneldir, ama, bu haliyle burjuva

toplumunun bir parçası olmayı aşamaz. Gene bu toplumun zorunlu bir kurumu olan sendikal örgütlenme içinde sınırlı kalır. Öte yandan, tek tek işçiler sözkonusu olduğunda, bu kadarını bile söyleyemeyiz. Dünyada ne kadar insanî zayıflık varsa, herhangi bir küçük burjuva kadar herhangi bir işçi de açıktır o zayıflıklara. İşçi sınıfının içinden lüks yaşama heveslisi de çıkar, baskıdan yılanı da çıkar, hattâ, polisi de çıkar. Bu anlamda, zaafa karşı bağışıklığı olan birey yoktur. İşçi sınıfı, **sınıf olarak** bunların üstündedir. Ama o zaman da erdemi yoksul olmasından, kafa değil kol emeği harcamasından filan gelmez. Çok zaman duygusal bir şekilde yüceltttiğimiz bu kol emeği, işçi sınıfı için iyi ahlâk garantisi bir nimet değil, tezelden aşılması gereken bir zorunluk. Aslında, kol emeğine karşı bu Romantizm, soruna epey uzaktan bakan küçük burjuvaların hayalciliğinden başka bir şey değil. Ama aynı Romantizmin temelinde, işçinin potansiyelini görmezlikten gelme eğilimi de yatıyor.

İşçi sınıfı üretimin önemli bir kesimini fiilen elinde tutuyor. Bir kısmı da kafa emeğine bağlı. Kapitalist toplumda işçi sınıfı bu kafa çalışmasından koparılmıştır. Bu, onun adına bir kazanç değil, elbette bir kayıptır. Ancak, Sosyalist toplumda işçi sınıfının bu açığı kolaylıkla kapayacağını biliyoruz. İşçi sınıfının bugunkü haliyle her şeyin doğrusunu bıldiğini söylemek uvriyerizmdir; Sosyalist toplumda işçi sınıfının bütün toplumu yönetebilecek potansiyele sahip olduğunu söylemek ise, Sosyalizm.

İşçi sınıfı üretimde en etkin güçtür. İşçi sınıfı toplu çalışma disiplinine sahiptir. Nesnel koşulları dolayısıyla, yalnız ekonomik değil, politik duzeyde de toplu davranabilir. Bütün bunlar, onu, Sosyalist politika açısından güçlü kılar. Ama, işçi sınıfı bu nitèliklerinden ötürü, küçük burjuva aydınlar önderliğinde yapılacak bir devrimin fizik gücünden ibaret değildir. İşçi sınıfı, yarının Sosyalist toplumunun en belirleyici özelliği olan, zihnî ve bedenî bütün üretim ve tüketimin **kolektifleştirilmesini, toplumsallaştırılmasını** ve zihnî/bedenî ayrımın ortadan kaldırılmasını en kolay sağlayabilecek, kendi nesnel yapısı gereği sağlayabilecek sınıf olduğu için, Sosyalizm herkesten önce onun malıdır.

Oysa, bugünün ayrımlarını yarına uygulayıp, kafa ve kol emeğini küçük burjuva aydın ve işçi sınıfında cisimleşmiş ve **mutlaklaşmış** kategoriler içinde gördükçe, her şeyden önce, işçi-aydın ayrımı konusunda **dürüst** olamıyoruz. Soyut bir proleter övgüsü ile küçük burjuva pisliklerimizden arındığımızı iddia ederken, biçimselliklerin en kötüsünü yapıp, küçük burjuvalıkla anlatılmak istenen özelliklerimizi de sonuna kadar koruyoruz. Çunkü, kendini her şeyin merkezinde görmek ve dünyayı kendi çevresinde kurmak, galiba küçük burjuvalığın en evrensel özelliği.

Küçük burjuvalık ahlâkî ya da irsî bir nitelik değil, iktisadî ve toplumsal kökleri olan bir kategoridir. Bu zümreye yüklediğimiz kötülükler, örneğin kaypaklığı, bencilliği, politik belirlenmeler içinde ortaya çıkar. İşçi sınıfı, sınıf olarak belli niteliklere sahiptir, bu niteliklerin tek tek işçilerde aranması yanlış olur demiştik. Aynı durum küçük burjuva aydınlar için de geçerli. Sosyalist bir aydının, kökeni küçük burjuva olduğu için aşağılık kompleksi duymasına gerek yoktur. Sosyalizm bir işçinin ne kadar sorunuysa, Marksist bilince varmış bir küçük burjuvanın da o kadar sorunudur. Sağlıklı bir Sosyalist hareket içinde, proletarya ile kuçük burjuvazi arasındaki yapay ayrımlar ortadan kalkar ve burjuvaziye karşı verilen aynı sınıf kavgası içinde yer alan Sosyalistlerin, kapitalist toplumda eksik kalan yanlarını, ilerleyerek ve birbirleriyle paylaşarak tamamladıkları, geleceğin toplumsal ilişkilerinin yapısını müjdeleyen devrimci kardeşlik kurulur. «Sosyalistim» diyen her küçük burjuva buna hazır mı, diyeceksiniz. Değil elbette. Kimisi henüz ideolojik koşullanmalarından kurtulamadığı için, kimisi, zaten hiçbir zaman Sosyalist bir toplumu istemediği için. Ama böyleleri, bilinçli veya bilinçsiz, zaten Sosyalist hareketin dışındadırlar. Sosyalizm adı altında burjuva ve küçük burjuva ideolojilerini benimseyenlerden değil, Sosyalizm için çalışırken, proleter-küçük burjuva arasındaki yapay ayrıma takılıp sendeleme sakıncasından söz ediyoruz. ■

cem yayınevi

CAN YÜCEL
ölüm ve oğlum
ŞİİRLER / 12.50 TL.
Genel Dağıtım: CEMMAY
Bâbıâli Cad. 19 Cağaloğlu

Şiirler

YAŞAMAKLA

Büyük yaşantılar gerektir şiire
Görkemli heyecanlar coşkular elbet te
Öfke şairin bedenini kavurmazsa olabilir mi
Sesim hasadı fabrikaları tutmazsa

Sesim volta boylarını tutmazsa
Kolkola girmeleri arkadaşlıkları
Grev gözcülerini, çelik somunları
Issız dağı ıssız köyü ıssız boranı
Ve birden kalabalıkları
Sesim sevgilimi bile kuşatmazsa
Yüreğim dünyaya katılamazsa
Yüreğim zindanların loşluğundan yeşermezse
O zaman anlarım artık geç kalınmıştır
Şiir gençlik gibi bir şeydır ve gitti gider

Bana büyük coşkular gerektir dünyaya eğilirim
Dünya her sabah az daha bana yaklaşır
Çünkü bilirim, dünya bizden yanadır, bellidır
dalda çiçek yerde su
bizdendir
bizler için fışkırır Toroslardan berrak çavlayanlar
;ünkü alınteri bizden akar
emek bizdendir.

Yarın yeni şiirler yazdığımda bir hayli öfkelerle
Sözgelimi bir banka görüp hırçınlandığımda
Bir bono görüp, hisse senetleri
Ve o zaman
İşte en iyi şiir bundandır arkadaşım, öfkelerle
yazılır
Yüreğim tozaran kıpırtılarla umar aradığında
Yaklaşımlar taşıdığında bodrumların karanlığına
Bomba gibi
Harlı bir yalaz gibi.
Dinginlik yaraşmaz bana bundandır tabiatım
Belki sakınlikler taşır alnım
Belki sigaralar içerim dinelmek için yüreğime
Fakat...

Temrinlerle örülüdür gençliğim, bellidır
Rüzgârın savruluşu dağlara çıktıkça anlaşılır
Fabrikalara girmeden mazot mu koklanır,
benzin mi avuçlanır
Bozkırın ortası tenini kararmazsa hırçınlanır mı
Bilirız, belli olur çünkü künyemiz biz yürürken
O zaman keşfedilebilir ancak bakışlarımızdaki
berrak
Bir su arılığında, yatan bir namlu sessizliğinde
Sesimi fidanlarla göğe fışkırtmazsam
Bazı sözcük diplerinde takılıp kalınırsa
Bazı masalarda ve dergilerde tökezlenip kalınırsa
O zaman ancak ve ancak tökezlenilebilir.

Bellidır, zamanıdır artık yeni sesler aramanın
Bu sabaha bu soluğa uygun haykırışlar
Yaşamın kulfetine denk düşen tanımlar bulmalı
Hele toz duman içindeyse gönlümüz
Kuşatılmışsa umudun muhkem kal'ası
Çapraz taranmaktaysa gülkurusu tenimiz
Volkanlar açılmaktaysa
Yanık kokular, tazelikler gelmeli
İçerimiz kır havasıyla soluklanmalı sonra
Tazelikler gelmeli kırlardan
Bir dal karanfil
Irmak kıyıları
Barajlardan
Kınasız saçlarından yarin.
Tetikte ısınmış parmağımız aşkla okşanmalı

Döğüşürken cephelerde
Su verirken çeltiğe
Sesimiz dört duvarı aşındırırken durup
dinelmeden
Şiir yanımızsıra olmalı yoksa kalsın
Yoksa kalsın pastahanelerde, yakalarda, gül
tacirlerinde
Barikatlarda alanlarda yırtılmalı dağlı
hançerimiz
Terli bedenimiz
Aymalı mısralara bandırıldıktan sonra
Bin voltluk şartelleri
Aynı anda
İndirir gibi
Vermeli doğru işareti

Ateş hattına sokulmayan şiir boşuna yazılmıştır
Boşunadır şair rüzgârlar taşımazsa.

GÖRMEDİĞİM

Sıradan, sıradan bir gece bu
Yine fabrikanın uğultusu gelmekte öteden
Yine karanlığı bölen kamyon homurtuları
Kasaba'nın dışından yuvarlanıp gelen rüzgâr
Sessizce hışırdatıyor şeftali yapraklarını
Ve uyuyor işçi mahallesinin sessiz kalabalığı
Ellerini topraktan çekmiş
Silmiş üstüpülerle mazot kokularını
Uyuyor bir dev nasıl uyursa öyle
Ve paydos olmasına üç saat daha var gece postasının
Sıradan, sıradan bir gece bu.

Sıradan, sıradan bir gece bu.
Sıradan bir gece bu her zamanki gibi
Bizde gece şimdi, başka ülkeler, başka topraklar
Gündüzünü bekleyeni var, güne çıkanı var
Alacakaranlıkta olanı var, derdügam ile dolanı var
Ve henüz görmedim bizimkinden başkasını
Başka madenleri, başka denizleri, başka ürünleri

Görmediğim otlar var, böcekler var
Görmediğim kaynaşan kalabalıklar ama duyduğum şuramda
Görmediğim mahpusluklar
Görmediğim binalar, kerpiç evler, yollar, su yolları
Ve dünyanın engin dağları
Toroslar silsilesi, Köroğlu dağları, Ağrı
Görmediğim karlı tepeler de var daha
Buzlu nehirler, köpüren akarsular
Köpüre köpüre akan
Görmediğim aşklar var görmediğim dünyalarda
Dünya ve uzay ve yıldızlar
Görmedim
Ve göremiyeceğim de yıldızları

Görmediğim kitaplar, gençölmüş şairler
Dünyadan gelmiş geçmiş türler, yaratıklar
Görmediğim uzak denizler, uzak denizlerin tufanı, çok tuzlu dalgası
Görmediğim nice tarlalar var, kıraç bozkırlar
Yemyeşil ovalar. Uzanan gözalabildiğine
Görmediğim oyunlar var, Horonu halayı gördüm
Duymadığım türküler
Türküler oynak, yürek yakan
Türküler ağır, biçimli
Türküler var kan tutar gibi tutar yüreği
Türküler var duyar kalırsın orda
Görmediğim halklar, bilmediğim kâinat
Görmediğim nice şeyler, adını bilmediğim şeyler
Ve anlaşılmaz kıpırtılarla çalkanan dünya
Ve anlaşılacak kıpırtılarla çalkalanan dünya
Görmediğim çok şeyler var
Ama serin tutmak gerekiyor yüreği
Görecek ve yaşanacak günler var.

YILMAZ GÜNEY'İN «İZİN» FİLMİNDEN

«İbrahim, kimsin sen be anam?»
İbrahim kimsin?
Gülüşün donup kalırsa bir fotoğraf duruluğuyla öyle
Bazan içten, bazan şefkatle eğilirsin otlara
Bir su bitkisinin gövdesine
Akasyanın savruluşuna, söğüdün su aşkına
İstasyonlara
Gurbet yazılı çığlıklarına trenlerin
Kente göçenlere - köye dönenlere
Nasıl bir bakarsın öyle
Bazan küfreder gibi çekersin sigaranı
Tükürür gibi salıverirsin dumanı
İbrahim
Kimsin sen be anam?..

İbrahim kimdir, bilmeyen var mıdır?
İbrahim kim?
İbrahim halktır ordadır burdadır
Aşiretten çıkmış fabrikalardadır
Yeni bir türkü tadıyla yazılar sendikalara
İbrahim patozdadır, tezgâhtadır
Bazan körfezin rüzgârından doğrulur, Aliağa'dan
Necmettin Giritlioğlu'dur
Her grevde Gislaved'e gelip göğsünü gerer
Hüseyin Çapkan'dır
Ve adı bilinmez bir köylüdür bazan
Öyle sessiz, öyle bükük
Kars'tadır, Murgul'dadır, Manisa bağlarındadır
Bursa'da bıçak döğer
«Her zalim için bir bıçak yaparım»
Der.
Kıl gibi masmavi usturalar
Yanar söner gün altında...

Yaz gelince Çukurova'da
Kışın dağ köylerinde
Kaçak çay içip kaçak türküler söyler
Tütün sarar sevdalı gibi
Ve sarma tütünün ağır, yeşil kokusu
Ve yüreği kan tutar gibi tutan
Ağır, içli bir türkü:
«Kor doludur Ciğerhun'un ciğerleri
Sen de üstünde vatan.»

Yılmaz, kimsin sen be anam?..

MİLAT YAZILACAK

Bir gün daha devrildi, akşam oldu
Bizim hanemize yazıldı bir gün daha
Burda sizin orda ve Uzak Asya'da
Bir gün daha yaşanırken uğultularla
Birlikte bir yumruk olup
Dünyanın nabzını tuttuk
Ellerimiz morardı
Dalandı çakırdikenlerinden dalanmış
parmaklarımız
Fabrikanın soluğuna bulanmış parmaklarımız
Toprağın azametinden gucalan parmaklarımız
Hanoy'da balçığa bulandı
Çalkandı akşamleyin tuzlu suyunda uzak
denizlerin
Aynı heveslerle çarpıldı yüreklerimiz.

Bellidir her günle zafere ilerlediğimiz
Bir adım daha, bir adım daha, bir adım daha
Siperler geçerek fundalıklar grevler geçerek
Buğday olup toprağa girerek
Buğda olup ki kızaran tarlalarda
Yüzümüze çarparak her sabah dünyanın aşklarını
Yuzümuz öyle bir serinler
Öyle sular sızar ki boyunlarımızdan
Dünya kokuşmuş yerleriyle bir olup
Gizemli bayırların yanında durduğunda
Başka güneşler doğar
Aynı heveslerle çarpılır yürekler artık

Şeneltisi tutar tezgâhları
Çifte sulu hançerler ışıldar
Sendika kartlarında, mazot kokularında
Birkaç damla kan lekesinin
Leke değil, nefret olarak kaldığı yerden
Anıların pişmanlık olarak kalmadığı yerden
Çok olmuş fermanlar çıkartılmıştır dünya
insanlarına
Yüreklerde bar oynamıştır tedbil arkadaşlar
— bir çınar altı
bir su kıyısı. Uzanmış yatar
Dudağının kıyısında bir parça kan
Donup kalmış kuşkular
Donup kalmış bilinen marşların
Türkülerin en yiğit sözcükleri gibi —

Lâkin çözüldü buz tutan pınarlar, ıssız dağ
kuytuları
Karlı sularla yıkandı kan görmüş topraklar
Acılar karla yıkandı kederler öfkeler
Ak pamuğun kozası
Dalında ballı incir
Tütün fidanları portakal bahçeleri karla yıkandı
Duruldu kızara köpüre akan bulanık ırmak.

İşte, akşam oldu. Bizden yanadır
Milat mıdır beklediğimiz kaç zamandır
Bir vuslatın sevgilim, bir de bu:
İşte göğ kızarıyor ufkun başlangıcında
İşte sevgilim ikimiz de yağmurun altındayız
Bu kesin. Kesindir ufkun karıştığı
İşte sevgilim,
Hava karışıyor
Patladı patlayacak ıssız dağın boranı
Dikkat, duyuyor musun milat yazılacak!

Bir «Edebiyat Malzemesi» Olarak 12 Mart Yaşantısı

Ataol Behramoğlu, **Militan**'ın son sayısında, 12 Mart romanları üstüne yazdığım yazının kendisini de kısaca içeren kısmına karşı bir cevap yayımladı. Bu yazıda sorduğu soruların çoğunu Ataol Behramoğlu ile karşılıklı oturup konuşabiliriz ve sanırım anlaşırız. Ancak, sorulardan bazılarına verilebilecek ayrıntılı cevaplar, gerek 12 Mart yaşantısı konusunda, gerekse şiir ve edebiyatın devrimci işlevi konusunda önemli sorunların tartışılmasına zemin hazırlayabilir. Onun için benim bu yazım, Ataol Behramoğlu ile alışılmış anlamda bir tartışma ya da polemik değil, böyle sorunlara varabilmek için başlatılmış bir konuşma olacak.

Behramoğlu, kendi şiirini sorunsalın dışında görmemden alındığı için bu cevabı yazmak gereğini duymuş. Oysa alınmasını gerektiren bir şey yoktu o yazıda. «İçinde/dışında» olmanın değişik bir ölçütünden söz ediyorum. Ataol'un duygularıyla elbette işin içinde olacağını, paylaşmak isteyeceğini ve paylaşabildiği kadarını paylaşacağını söylemiştim. Eksik bulduğum, onun hesabına, belki zorunlu bir fiziksel uzaklığın sonucu olabilecek bir şeydi; ama bu da ancak bir dereceye kadar geçerli. Daha önemlisi, şu veya bu edebiyatçıdan önce, bir bütün olarak edebiyatın bu çeşitten sorunların «içine nüfuz etmesi»nin yollarını araştırmaktır. Bunu da elbette hepimiz bir arada yapacağız. Yeter ki, böyle bir ihtiyacın gerçek olduğu konusunda anlaşalım.

İLKİN : SANAT NEDİR?

Eski çağlarda, edebiyatın öğretici mi, yoksa eğlendirici mi olduğu tartışılırdı. Dikkat edilirse, bu tartışmanın ekseni bir türlü değişmez, ama eksenin iki yanına koyduğumuz terimler çağlara göre değişir. Bir zamanlar da sanatın, sanat için mi, toplum için mi olduğu tartışıldı. Bu da özünde aynı tartışmaydı. Şimdilerde de, devrim «silâhı» olup olmadığı konuşuluyor. Örneğin, çağırıldığım bir açık oturumun konusu, «Faşizm karşısında Sanat» idi. Şimdi düşünelim, böyle bir konu normal olarak nasıl işlenir?

Türkiye'de oluşan kendine özgü devrimcilik anlayışı, başlangıçta sanatı küçümserdi. Sanat, kabaca, kuştan çiçekten söz eden bir boş ya da hafif uğraşı sayılırdı. Bu da bir eski anlayış. Shakespeare de, tunç, taş, toprak ve deniz hepsi ölümlülüğün boyunduruğundayken, eylemi bir çiçekten daha güçlü olmayan güzellik nasıl dayansın, diye sorar bir sonesinde. Sosyalizmi, bütün kültürel bağlamından çıkarıp bir siyasî iktidar sorunu olarak ele alan bir anlayış, güzelliği, «eylemi bir çiçekten daha güçlü» olamadığı için elbette küçümseyecektir. Eski tavır da özünde buydu işte. «Biz devrimle uğraşıyoruz, sanatla ilgilenecek vaktimiz yok!»

12 Mart sonrası, birçok devrimci, hayatı fazlasıyla daralttığını daha çok sezgilerle kavradı. Bu sezgiler, bir dizi yeni düşünce doğurdu. Örneğin, «meğer demokratik mücadele de çok önemliymiş» düşüncesine varan kişi, neredeyse bir kural olarak, aynı anda, «meğer sanat da büsbütün boş değilmiş» demeye başlıyordu.

Ama sanatı ele alış biçiminde önemli bir değişiklik olmadı. Daha eski dönemde, «Faşizm karşısında Sanat» konulu bir açık oturum pek yapılmazdı. Şimdi yapılıyor ve sanatın Faşizm'e karşı neler başarabileceği anlatılıyor.

Ama gelin itiraf edelim, Faşizm'e karşı sanat çok bir şey yapamaz. Ya da şöyle söyleyelim: Faşizm'e karşı yapılması öncelikle gerekli olan her şey, örgütsel düzeyde, eylem düzeyinde yapılıyorsa, haliyle Faşizm'e karşı direnecek olan ilerici sanatın bu direnişi de belli bir yarar sağlar. Ama sorunumuz Faşizm'le mücadele ise, ikincil, dolaylı bir yararıdır bu.

Böylece nereye varmış olduk? Yeniden, sanatın değersiz bir şey olduğu sonucuna mı döndük? Hayır, sanattan **ne** beklemesi gerektiği sorusunun başlangıcına döndük. Bir âleti (sanata bir «âlet» analojisiyle bakmak alışkanlığından kurtulamıyoruz hâlâ), yapılmış olduğu amacın dışında bir amaç için kullanan kişi ile aynı çelişkiye düşüyoruz. Sözgelişi, elimizde bir cerrah neşteri var, biz bununla patlıcan soymaya çalışıyoruz. Kimbilir ne kadar kötü patlıcan soyulur bir neşterle. Bir yandan da, bu işi iyi yapmıyor diye neştere küfürü basıyoruz.

«Sanat bir üstyapı kurumudur». Bunu herkes biliyor. Ama ne çeşitten bir «üstyapı kurumu?» Sanat bir bilinçlilik biçimi, son analizde, bilginin özel bir çeşididir. Bunu söylediğimiz zaman, sanattan, yapamayacağı şeyler beklemekten vazgeçmemiz gerekir, bu bir. İkincisi, sanatın, bir bilgi çeşidi olarak, bizim beklemeye alışık olduğumuz görevlerden daha önemli bir işlevi

vardır. Biz şimdi bu işlerin ne olduğunu tesbit etmeye bakalım.

Bilgi çeşitlerinin alanları arasında önemli bir fark yoktur (bakış biçiminin, alanı da değiştirmesi dışında). Hepsi aynı alanı, yani genel olarak hayatı araştırır. Bu bakımdan, dinin, sanatın, ideolojinin ve bilimin alanları aynıdır, yaklaşımları farklıdır, açıklama tarzları farklıdır. Bilimsel bilginin egemenleştiği bir çağda, dinî bilgi artık geçerliğini kaybedecektir. Bu ikisi arasındaki ilişki, antagonisttir. Birinin varlığı, öbürünün yokluğu demektir. Şüphesiz, hayat sürdükçe bilgi gelişeceği için, bilimsel bilgi de mutlak değildir. Ama **bilimsel açıklama tarzı**, dinî bilginin mezarını kazar. Bilimsel bilgi mutlak olamayacağı için, ideolojik bilgi çeşidi varlığını her zaman koruyabilecektir. Toplumun ve insan bilincinin yapısı, ideolojik bilgi çeşidini kaçınılmazlaştırır. Bunlardan, başka birçok yerde söz etmiştik.

Açıktır ki bilimsel bilgiye özel bir değer veriyoruz. Örneğin, bilimsel bir sanat teorisi olur, ama sanatsal bir bilim teorisi olamaz. Gelgelelim, bilimselliğe değer verilen çağlarda (örneğin, on sekizinci yüzyılın «Aydınlanma»sı gibi) gördüğümüz tarzda, bundan öturü sanatı küçümsemek doğru değildir. Çünkü sanat, bilimin rakibi değildir; sanatı bilime karşı savunmanın yolu, ne onun bilimden daha değerli olduğunu söylemek, ne de bir formülünü bulup bilimle özdeşlemektir. Aslında, böyle bir savunma gereği de yoktur. Sorun, iki ayrı açıklama tarzı arasındaki dengeyi doğru kurmaktır.

A — Bilim ve Sanat: İdeolojik ve Teorik

Bilim, nesneler arasındaki ilişkileri inceler ve açıklar. Sanat, insanın evrenle ve başka insanlarla ilişkilerini araştırır. Bu nesnel ilişkiler içinde insan hayatının öznel anlamını kavramaya çalışır. Bunu yaparken, genel ve soyut düzeyde çalışan bilime karşı, somut ve tikele ağırlık verir. Bu yapısıyla, ideolojik bilgiye de, bilimsel bilgiye de açılan uçları vardır sanatın. Bilimin açtığı yeni bilgi alanlarını, insanî anlam temelinden kalkarak araştırır. Bütün insanî bilgiler gibi, sanat da, kalıplaşma eğilimini içinde barındırır. Kalıplaştığı oranda, **ideolojikleşmiştir**. Bilinen düşünce yapıları, duygu kalıpları içinde kalır, olanı tekrarlar. İnsanî gerçekliklerin özgün açıklaması olmaktan çıkar, ideolojik formüllerin sanatsal (biçimsel) görenekler içinde yeniden üretimi haline gelir.

Ne var ki, içinde bu tür bir eğilimi (tekrar edelim, bütün insanî bilgiler gibi) barındırmakla birlikte, sanata asal niteliğini veren şey, bunun karşıtı olan eğilimdir. Konusu, malzemesi olan insanî ilişkiler sürekli değişir, sanat bu değişıklığı izler, yansıtır. Bu nedenle, yeni olana da her zaman açıktır. İşte bu yenilikte teorik öncüsü, bilimdir. Bilim, dolaylı, ama zorunlu bir ilişki içinde, sanata, içerisinde yeni insanî anlamlar keşfedeceği teorik alanlar açar. İşte bu nedenle, sanatın ideolojiyle kapanan bir yanı olduğu gibi, bilimle açılan bir başka —ve asal— yanı da vardır. Gene bu nedenle, sanat, sorularında hemen her zaman «teorik», cevaplarında ise kısmen «ideolojik» olur. Kimi zaman üstyapının altyapıyı belirlemesine benzer bir işleyiş mekanizması içinde, sanat da kimi zaman temelde öncüsü olan bilime yeni açılımların ipuçlarını verebilir — özellikle toplumsal bilimlere.

B — Devrimciler için Sanat

Bir Marksıst için bilgi, kendi başına değeri olan lüks bir nesne değildir. Yani bir Marksist, bilgili olmakla yetinemez; öte yandan, bilgi basit bir «araç» da değildir. Yani, bilenin bilinci dışında bir araç değildir. Bilgi, diyalektik maddeciliğe göre, **değişimin** bilgisidir. En temel anlamda, dünyayı dönüştürmenin bilgisidir. Dünyayı en rasyonel yönde dönüştürmek için, değişimi anlamaktır. Bunu öncelikle bilimsel bilgi yoluyla anlarız, ama bilimin yanı sıra sanatın da aynı amaçlara yönelik bir bilgi olarak, başka herhangi bir bilgi çeşidinin işgal edemeyeceği bir yeri vardır.

Teori ile propaganda malzemesi arasında önemli bir fark olduğunu herhalde kabul ederiz. Belki «fark» değil, «mesafe» ya da «dolayım» demeli buna. Bir zamanların, «Nasırlı eller meclise» sloganını düşünelim. Bu sloganı eleştirmeyelim de, çok doğru, çok yerinde olduğunu varsayalım şimdilik. Sonra, böyle bir sloganla, teori arasındaki ilişkiye bakalım. Bir bakıma, teori nerede, slogon nerede! «Nasırlı el» gibi bir deyimin teorik bir kavram olamayacağı yeterince açık — «meclise» konusu da ayrı sorun. Gene de teoriden büsbütün kopuk olduğunu iddia edemeyeceğimiz bir özü iletiyor bu slogan. Şöyle diyebiliriz: genel teorik doğrulardan çıkardığımız, belirli, sınırlı bir dönemin koşullarında, belirli, sınırlı ihtiyaçlara cevap veren, varolan ideolojik kalıplar içinde belli bir tele vuran bir söz seçiyor, ortaya atıyoruz. Böylece slogan, teoriden adamakıllı uzaklaşıyor, ama büsbütün de kopmuyor. Çünkü, «doğru slogan», «yanlış slogan» üstüne tartışabildiğimize göre, sloganla teori arasında zorunlu bir bağlantı da olmalı.

Bağlantı var ama, ne slogan teorinin yerini alabilir, ne de teori sloganın (tabiî Türkiye'de bunun tersine çok alıştık, çok da zararını gördük). Şimdi, sanat konusunda da benzer bir durumla karşı karşıyayız. Burada, sözü fazla uzatmamak için, «sanatın yararlılığı» tartışmasını, şu bizim yerli devrimci bağlamımızın sınırları içinde ele alıyorum. «Faşizm'e karşı sanat ne yapar?» gibi sorular, «devrim silâhı olarak sonat» anlayışları, sanatla propaganda arasında, teoriyle slogan arasındakine benzer bir «yanlış-özdeşlik» kurmaktan doğuyor.

Propaganda, yalnız dışımızdakiler için yapılmaz, kendimizde de etkili olur. Bir başka söyleyişle, yaptığımız propagandaya kendimiz de inanabiliriz. Tabiî, Makyavelist denilen tarzda, kendi inanmadığımız şeyleri propaganda diye söyleme-

liyiz demek istemiyorum. Ama, genel doğrular başka, bizim bunları yerine getirmek için gerekeni yapıp yapmadığımız başka. Örneğin, «tarihin şaşmaz akışı bizimledir», bu doğru; ama biz «tarihin şaşmaz akışının içinde» miyiz? İşte, hiç usanmadan kendi kendimize sormamız gereken soru. Oradayız demekle olmuyor, pratikte orada olmak gerek. Ya da, «Kurtuluşun bizimledir, elini uzatsana» dizesini düşünelim. Evet, kurtuluş sosyalizmdir, dolayısıyla kurtulmak için elini uzatmalıdır. Ama bu söz de, bu haliyle biraz soyut kalıyor, somutlaştırmak için, kendimizi iyi tartmalıyız. Sosyalist olduğumuzu kabul ederek herkesten elini uzatmasını isterken, uzatacak olursa o ele ne yapacağımızı iyi tarttık mı? «Devrimcidir» diye bizi evine alan adamı karakolda ele verip başını yakmayacağız bir daha, değil mi? «Biz», o dizedeki «biz» miyiz gerçekten, buna lâyık olduk mu?

Kısa keseyim sözü. Gerek içedönük, gerek dışadönük propaganda sanatla içiçe olabilir, ama sanatın asal işlevi bunu yapmak değildir. Bu bir yan işlevdir: başkalarına bir doğruyu aktarırken, başka yöntemler arasında, sanatsal üslubun elverişliliğinden de yararlanırız. Ya da, kendi dayanışmamızı sağlamak, geleceğe güvenimizi pekiştirmek için, inancımızın temel ilkelerini hep bir ağızdan tekrarlarız. Bunlar hepsi meşrudur da, sanatın temel işlevi bu değildir.

Bilimsel bilgi ile sanatsal bilginin farklı açıklama tarzları olduğunu söylemiştim. Bu farklılık, şüphesiz, açıklamaların çelişik olduğu anlamına gelmez. Sözgelişi bir küçük burjuva aydın kategorisi üstüne, bilimin söylediklerileyle sanatın söylediklerinin, normal koşullar altında, çelişmemesi gerekir. Ama yaklaşımları, ölçütleri, yöntemleri, ayrıdır. Gelgelelim, iki yaklaşım, sonuçta tıpatıp aynı bilgiyi üretmez. Çünkü o zaman da ya biri ya da öteki fazlalık olurdu. Aynı alanı, iki farklı boyutundan tanıtırlar, diyelim. Ancak, sanatın kendi boyutunu görmek ve göstermek için, her zaman bilime ihtiyacı vardır.

Başlangıçta söylediğim gibi, bütün bunlar, Ataol Behramoğlu'na cevap değil. Çünkü, sanmıyorum bu konularda çok farklı düşünüyor olduğumuzu. Hiç değilse işin teorisinde. Uygulamada davranışlarımız farklı olabilir, ama konuşursak, belki bu farklar da giderilir.

Sanatın temel işlevini, geniş bir teorik çerçeve içinde, ayrıntılarıyla tartışmaya henüz hazır değilim. Bu, şu sıra üstünde çalıştığım birtakım tezlerin bitmesiyle mümkün olacak. Ama başlangıç ilkelerini yukarıda kısmen yazdım. Şimdi sorunu, 12 Mart yaşantısı çerçevesinde ele alabilirim.

12 MART YAŞANTISI

12 Mart lâfı artık hepimizi usandırmaya başladı. Ortaçağ Hıristiyanlığının bir ünlü sloganı vardır, «Memento mori» diye. «Ölümü unutma» anlamına gelir bu. O zamanlar kim biraz neşelenecek, dünyadan tad alacak olsa, ya bir papaz, ya da papaz ruhlu biri gelir, «memento mori» dermiş. Biz de şimdi ikide bir birilerine «12 Mart'ı Unutma!» diye haykırıyoruz.

Çıkarılması gereken sonuçları bir çıkarabilsek, gönül rahatlığıyla unutabiliriz şunu. Çünkü biz böyle «12 Mart'ı Unutma» der dururken, bir yeni felâket gelip çatacak, gene gafil avlanacağız.

12 Mart'ın analizi teorik düzeyde yapılacaktır, yapılmaktadır. Sanat da bu alana el atmıştır. Bu alanda sanatsal araştırma sonucu elde edeceğimiz bilgiler, devrimci kadrolar için, neredeyse teorik düzeydekiler kadar önemli olabilir. Çünkü bu bilgilerden çıkacak sonuçlar, doğrudan doğruya devrimci olarak günlük yaşayışımızda etkili olacaktır.

İnsanî yaşantı düzeyinde 12 Mart'ın önemi, bence, yetersiz kitabî bilgilerle gerçekliğin çatışmasından ortaya çıkan (ya da «yere dökülen») sonuçlar oldu. Her şey çok yoğun, çok acılı, aynı zamanda çok çıplak yaşandı. Sıkıştırılmış bir tarihti 12 Mart. Bir sürü kafanın bir duvara çarpması, bir sürü kafanın ders alması, ama aynı zamanda bir sürü kafanın yarılması demektir. Bunlar hepsi oldu. Bir kocaman gerçek çıktı ortaya sonunda: Teorik yanılgıların yanısıra, onların zorunlu bir parçası olarak, kadrolarımızın yetersizliği.

Öyleyse şimdi sorun şu: sosyalizme, devrime karşı sorumluyuz. Bir yenilgiden, o yenilginin tekrarlanmaması için çıkarılması gereken bütün dersleri çıkarmak zorundayız. Öte yandan, yenilginin yılgınlığa dönüşmemesi için elimizden geleni yapmak durumundayız. Bir yenilgiyi bir kazanca dönüştürmenin tek yolu, ciddî bir özeleştiridir. Keskinlik de, yılgınlık da, bununla önlenir. 12 Mart sonrasının âcil görevi bu özeleştiridir. Şimdiye kadar yapılmış, bitmiş olması gereken bu iş, şimdi anlatması uzun sürecek nedenlerden ötürü, hâlâ tamamlanmış değil. Bütün deneylere karşın 12 Mart öncesi yanlışlarının bugün daha da abartılmış biçimde sürmesi de bunu gösteriyor. Gerek bu eleştiriye, gerekse o temel üzerinde yükselecek yeni sağlam yapıya sanatın sunabileceği katkılar azımsanamaz.

A — 12 Mart Özel Bir Yenilgidir

Bir Sosyalist hareket yenilgiye uğramaz diye bir şey yoktur. Sosyalizm kendisi yenilmez olsa da, Sosyalistler, çeşitli bilgi eksikleri, değerlendirme yanlışları yüzünden, içinde bulundukları hareketi belli süreler için birtakım çıkmazlara sürükleyebilirler.

Gelgelelim, 12 Mart yenilgisi için aynı şeyleri söyleyemeyiz. Çünkü burada aksamaya yol açan etkenler, birtakım strateji-taktik yanlışları değildir. Sorun, Sosyalizmin bütünüyle ters bir alanda kurulmaya çalışılmasından doğuyor. Dolayısıyla, 12 Mart'a kadar gelen o kısa süreli geleneğin yenilgiye uğramış herhangi bir Sosyalist

hareketten çok daha radikal bir biçimde eleştirilmesi gerekiyor.

Okuduğumuz kitaplardan, devrim mücadeleleri tarihlerini biliriz. Ama bizim 12 Mart deneyimiz, bu mücadelelerin biçimsel bir kopyasıydı ve zaman zaman bir karikatür olma durumuna da düştü. Kitaplardan edinilen her şey, laf olarak klişe olarak, biçim olarak vardı, aldatıcılığı da bundan ileri geliyordu. İçi boş sözler, gerçekliğin yerini tutmuştu. Örneğin, «halk savaşı» lafı vardı da, neyi anlatmak için kullanılıyordu bu? Lenin bir cuntacı olmuştu, 141-142 kalkmadan işçi sınıfı örgütü kurulamayacağını, 141-142'nin kalkması için de «asker-sivil aydın zümre» ile birlikte «Millî Demokratik Devrim» yapmak gerektiğini söyluyordu. Derken Mao geliyor, ODTÜ bahçesinin «kurtarılmış bölge» olduğunu anlatıyordu.

12 Mart'ın bütün doğruları da, böyle bir genel yanlışlığın içinde doğabildiği kadar doğdu. Devrimcilerin içtenliği, yiğitliği, çalışkanlığı, dürüstlüğü, böyle olmayacak yollarda harcandı, tüketildi. Bugün geri dönüp baktığımızda, bu durum için tek bir sorumlu da göremiyoruz. Kişilerin yanlışlarıyla açıklanacak bir şey değildi bu. Hepimiz sorumluyduk ve hiçbirimiz, hareketi bu garip determinizmden çıkaracak yolu gösteremedik. Yalnız yanlış yapmak değil, doğruyu yapamamak da bir sorumluluk yükler.

En kısa özetiyle, işçi sınıfının Sosyalist hareketini, küçük burjuvazinin has bahçesinde yeşertmeye çalıştık. Bu olmadık toprakta bir türlü serpilemiyor, resimlerden bildiğimiz başka yerlerdeki devrimcilere de pek benzeyemiyorduk. Yüzümüzün çizgileri istenene uymayınca maske takmaya, omuzlarımız yeterince dik durmayınca vatka tıkıştırmaya başladık. Sonra 12 Mart bunların hepsini alıp götürdü. Bu sefer de, gene başka yerlerdeki deneylerden bildiğimiz tragedyalar yaşandı. Tragedya, bireysel düzeyde hep aynı görünür. Sözgelişi, ölümse sorun, ölüm herkes için aynı. Ama daha geniş bir perspektifte baktığımızda, cesaret, fedakârlık, acı, aynı olsa da, bir Narodnik'le bir Bolşevik'in ölümü herhalde biraz farklıdır.

Bu noktaya vardıktan sonra, 12 Mart dönemine «içinden» ve «dışından» bakmayı bir kere daha tanımlayabiliriz. Sosyalizmin kendisini ölçü alıp, 12 Mart olaylarına Marksist eleştiri yöntemiyle bakmak, **içinden** bakmaktır. Temelde duygusal olan bir bağlanmayla, Sosyalizme aykırı hareket edildiğini görmeden bakmaksa, **dışından** bakmak olur. Biraz kelimelerle oynamak gibi olacak ama, olayların içinde olanların bazıları kendilerini teorik anlamda dışa çekerek nesnel bir şekilde bakabildiler ve böylece Sosyalist sorunsalın içinde olabildiler. Olayların dışında olanlar ise, olup bitenin Sosyalizmden uzaklığının pek farkına varmadan «içeriyle» bir duygusal özdeşlik kurdukları için, sonuçta dışta kaldılar.

12 Mart yaşantıları üstüne, bu ikinci tavırdan kaynaklanarak yazılmış pek çok şey var. Nicelikçe ağırlık bunlarda. Çok belirgin bir örnek vermek istiyorum, bir 12 Mart ağıdı:

> Hayın tuzaklarda, kan uykularda,
> Vurulduk, ey halkım, unutma bizi.
> İşkence için tahta çarmıhlara gerildik,
> Ey halkım, unutma bizi.

Bu işte, hareketi yücelten bir şiirin bir parçası. Ama aynı zamanda, farkında olmadan, acı bir eleştirisi. Halkın katıldığı bir mücadelede şehit düşmüş devrimciler için, halka, «bizi unutmaması» ricasında bulunulmaz çünkü. «Biz senin için şunu şunu çektik, bari sen de bizi unutma» sözü, gerçek bir Sosyalist hareketin, yenilgisi durumunda bile, söylenmek şöyle dursun, insanın aklına dahi gelmez.

B — Tasarlanmış ile Gerçek

Yukarıdaki örnek, harekete damgasını vuran ideolojiyi olduğu gibi alan, o ideolojiyi de eleştirisizce, Sosyalistmiş gibi kabul eden, dolayısıyla da, överken farkında olmadan eleştiren bir parçaydı. 12 Mart «edebiyatının» bir kısmı bu kanalda gelişti. Benim Ataol Behramoğlu için söylediğim bir başka durumdu: 12 Mart yaşantısına, Sosyalizmin genel doğrularını söyleyerek yaklaşmak. Oysa 12 Mart gibi yoğun bir dönem yaşanınca, bu genel doğrulardan çok daha ince ayrıntılara inilmişti (ille eleştirilmesi gerekmeyen) ve asıl işlenecek olanlar bunlardı.

Ataol Behramoğlu, olayları ne kadar yakından izlediğini anlatmak için, gene işkencelerden bir örnek vermiş. İşitilen çığlıklardan, uygulanan işkencenin niteliğini anlama sorunu. Bu şüphesiz bir gerçekti, ama hayatın çelişkili bütünlüğünü yansıtan başka gerçekler de vardı; bu gibi durumlarda insan davranışlarının özelliklerini, soyut bir biçimde tahmin edilse bile, yaşandığında bütün çıplaklığıyla ortaya koyan. Küçük bir örnek anlatayım.

Kontr-gerilla hücrelerinde, dışarıdaki ayak sesleri kolayca işitiliyordu. Günün belli saatlarında, merdiven inen acele ayak sesleri duyulur, bellenmiş seslerle kapı açılır, adamlar içeri girerdi. Sonrası hemen her zaman kötüydü. Bir seferinde korkunç bir şeyin bilincine vardım. Sesleri, irkilerek yada kasılarak dinlerken, **bir başka kapının** açıldığını işitince kendiliğimden rahatladım! Aynı anda da bunun ne demek olduğunun bilincine vardım. Organizmamın duyduğu bu rahatlama, bilincime bir acı olarak yerleşti, ama o acının keskinliği de, organizmanın rahatlığını kovamadı; onunla yan yana varoldu. Tabii bunun karşıtı duygular da vardı. Bir keresinde, birinin elbiselerinin istendiğini işittim. Elbiseleri istendi, demek gidiyordu o arkadaş. Nasıl gittiği bilinmez, ama kurtulmuştu buradan. O an duyduğum sevinç de ender bir yaşantıdır.

Zayıflıkları ve güçlülükleriyle, insan olmanın yeni, çok-yönlü bir sınavı, işkenceler sırasında

verildi. Burada da, temelde hazırlıksızdık. Genellikle çöken çok oldu, çok şey anlatıldı. Şüphesiz bunun da nedenleri vardı. Bugün hâlâ yeterince incelemedik, değerlendirmedik bu nedenleri. Edebiyat, bunu en az teorik inceleme kadar derinlemesine araştırabilir, hattâ teorik incelemenin veremeyeceği bilgileri aktarabilirdi. Ama yazarlarımız işin bu yanını ele almaktan kaçındılar.

İşkence bitse de, işkencede olanlar yakamızı bırakmadı. Kompleksler yaratılmıştı. Sonradan bunların ilginç tezahürleri oldu. Sözgelişi, gunun birinde, filanca için «polis» dendiğini işitiyorsunuz. Olacak iş değil, araştırıyorsunuz. Bakıyorsunuz, kendisi fazla konuşmuş gibi, bu ayıbını gizlemek için, öteki hakkında laf çıkarmış, «o polisti, anlatmıştı, onun için ben de anlattım,» diyor. Bu tabiî bireysel bir olay. Ama birtakım psikolojik mekanizmaların nasıl işlediğini gösteriyor, kendi ötesinde şeylere de ışık tutuyor. En azından, bazı Sosyalist ülkelerde, Parti üyesi kişilerin yolsuzluk filan yaptığını işitince duyduğumuz toyca bir inanamazlık var hani, işte onu açıklıyor. «Tarihin şaşmaz akışı» gibi sözlerin bir bakıma hiçbir şey açıklamadığını gösteriyor, zorluyor bizi: daha çalışkan, daha esnek, daha geniş görüşlü ve anlayışlı, daha ilkeli olmaya zorluyor.

Sonra, insanı gene aynı doğrultuda zorlayan hapisane yaşantıları. «Sosyalistim» diyen insanların, «toplu yaşama» konusundaki beceriksizlikleri. Top oynamaktan, yemek dağıtımından çıkan, insanı kahreden kavgalar, bireyci davranışlar, v.b. Teorik düzeyde süregitmiş kargaşanın insanî-psikolojik düzeyde yansıyan sağlıksızlıkları. Tabiî bunlara karşılık, bunların içinde ve bunlara karşı oluşmaya başlayan yeni bilinç, sağlıklı temel arayışları, olumlu gelişmeler, eski çürük temellerin yıkıntıları supürülerek kurulan yepyeni ve güpgüzel Sosyalistçe insan ilişkileri.

Daha önceki benzer yaşantılardan sonraki ortak tavır, bu konularda susmak olmuştur. Bu yüzden, «eski»lerle konuştuğumuzda, merak ettiğimiz bir konuya dokunduğumuz anda, bir muamma duvarıyla karşı karşıya gelirdik. Belki bizdeki kadar geniş çapta değil, ama şüphesiz onların arasında da olmuştu aynı şeyler. Şimdilerde, eskilerin de bu deneyleri aktarmak ister gibi davrandıklarını görüyoruz. Ama bunca yıl gizlenmiş, küllenmiş olaylar, şimdi ortaya bir hayli çarpık çurpuk biçimlerde dökülürse buna şaşmamalı herhalde.

Bugünkü durumun eskiye göre bir önemli farkı, rekabetin bolluğu. «Sosyalist hareket» dediğimiz oldukça parçalı yapı içinde, birbirini çekemeyen çok. Üstelik bir de Makyavelci politika anlayışımız var. Hani, amaç uğruna her araç meşrudur, anlayışı var ya. Her fraksiyon, hiçbir çekingenlik duymadan kendini o amaçla özdeşledikten sonra, «kutsal» gerekçelerle, başkaları hakkında tezvirat yapabiliyor. Dolayısıyla 12 Mart yaşantısı konusunda bir yandan «resmî» bir sessizlik hüküm sürerken, bir yandan da olgularla ilgisi olmayan bir belaltı dedikodusu ve karalaması başını alıp gidiyor.

Çok kısa, çok yetersiz bir biçimde ana çizgilerine değinmekle yetindiğim bu yaşantının niteliği, «içerideki/dışarıdaki» ayrımını yaratmıştı. İki kesim arasında ciddî bir diyalog imkânsızlığı doğdu. Ve aslında deney aktarılamadı. Ama deney hâlâ ortada, bugün de sürüyor.

Böylece, varmak istediğim sonuca geliyorum — söylenebilecek daha yığınla şeyi şimdilik örterek. Türkiye'de Sosyalist ilkeleri benimsemiş kadroların, işçi sınıfı hareketi ile buluşacağı andayız. Bu buluşma artık kaçınılmaz bir şekilde başlamıştır, ama önümüzde daha çok çetin dönemler vardır. Ayrıca, kendine Sosyalist görünümü veren daha nice burjuva ve küçük burjuva ideolojisi, tortusu, görüşü, sözkonusu tarihî olayı önlemek ya da geciktirmek için ölesiyle savaş vermektedir. Sosyalizm içinde bir sapma, burjuvazi için, zamanında, kendi polis örgütünden daha değerli bir müttefik de olabilir. Türkiye'de, Marksist'im diyen kişi, Sosyalizm adına yapılanları eleştirel olmayan bir tavırla kabullenemez. Kişilere değil, Sosyalizme karşı sorumluyuz.

İki tavır mümkün: Birincisi, olanı kabul eden, her şey normalmiş gibi alkış tutan tavır. Bu, işin «dışında» olmaktır. Varolan kadroların hiç değilse çoğunluğuna hoş gelecek bir gazeli, hariçten okuyarak, olanla uzlaşmaktır. İkincisi, Marksist teorinin doğruluğuna inanarak, gereken yerde o teoriye dayalı eleştirelliği takınan tavırdır. Böylece, sözünüz bazı kadrolara ters gelebilir, onlar tarafından «dışlanabilirsiniz», ama sorunun «içinde» olursunuz. Her iki tavır, siyasi olmakla birlikte, «devrimci edebiyatçı» için de mutlaka geçerli.

EDEBİYATTA NE YAPILABİLİR?

Ataol Behramoğlu, şiirle ilişkim üstüne, bana pek önemli görunmeyen bazı sorular sormuş. Eleştiride, roman eleştirisine daha çok yakınlık duyduğum, sözkonusu yazıda, şiir alanından verdiğim örnekleri, asıl bölüme bir hazırlık olmak üzere bir ayrımı kısa örneklerle aydınlatmak için verdiğim, doğrudur elbette. Ama şimdi, romandan çok şiir üstüne konuşmak istiyorum. Çünkü, «edebiyatta ne yapılabilir» gibi bir soru, varolan edebiyatın yapısında bazı değişiklikler de gerektiriyorsa, şiirin payına düşecek değişiklik gereği daha ağır basacaktır sanıyorum.

Behramoğlu, bu son sayıda, şiirle ilgili olarak bana sormak istediklerini, imzasıyla, açıkça sormuş. Daha önce, **Militan** dergisinde, imzasız yazılarda, bana ve Can Yücel'e bazı takılmalar, sataşmalar olmuştu. Bunlar, birtakım hırçınlıkların ötesine geçmediği için, cevap vermek gereğini de duymamıştık. Şimdi söyleyeceklerim, bir bakıma, Can Yücel'le yaptığımız ve **Militan**'ın öfkesini çeken konuşmanın genişletilerek sürdürülmesi sayılabilir.

Şiir derken, tabiî «devrimci» şiirden söz ediyorum. Türkiye'de '60 sonrası devrimci şiirin aldığı **biçimler**, aynı dönemin siyasî hareketinin yapısıyla oldukça yakın bir ilişki içindedir. Varsayımsal olarak, bu şiirin okuru olacağı düşünülen devrimcilerle, yazılan şiir arasındaki ilişki oldukça yakındır. Çok sayıda devrimcinin, devrimci olsun olmasın, şiiri okuduğu yoktu pek. Ama okuyanlar da vardı, ve genel olarak devrimcilerin bilinçlilik biçimi, onlar için üretilen şiirin yapısını etkiliyordu. Bu özellik, '60 sonrası devrimci şiirini, daha öncenin devrimci şiir ustaları Nâzım Hikmet ve Ahmet Arif'den farklı ve, kanımca, bazı bakımlardan daha sığ yapıyordu. İsmet Özel'in bir vakitler dediği gibi, Nâzım Hikmet, genel olarak Marksizm'i şiirleştirmişti. Gerçekten, genişleyen bir eylem platformu üstünde Marksizm'in ayrıntılarını işleyememişti Nâzım, çünkü yaşadığı çağda bunun nesnel temeli pek yoktu; öte yandan, Marksizm'i daha nesnel, geniş boyutlar içinde, yanlışsız şiirleştirmeyi de başarmıştı. Ahmet Arif'de de, inanç ve kişisel yapının doyurucu dengesi vardır.

'60 sonrası devrimci şiir, öznel bakış açısı sorununu, Marksist ölçüler içinde nesnelliğe dönüştüremedi. Bunun belki eşiğine varılmışken, ya da yaklaşılmışken, gerekli belirleyici adımlar atılamadı. Devrimci **şiir** yaratılacak gibi olurken, ama henüz yaratılamadan, yaygınlaştı, «moda»laştı. Böylece, bir şiir değil, bir «şiirsellik» yaratıldı. Bu, bir ortak dil oldu, kısa zamanda mazmunlaştı, kolayı alınmış bir teknik haline geldi. Bugün şiirle yüzeysel ilgi kurabilen herkesin kolaylıkla yeniden üretebileceği bir devrimci şiir kalıbı var.

Bu şiir, ya da bu şiirsellik, son analizde, belli bir tasarlanmış devrimci şair duyarlığına dayanıyor. Bu duyarlığın içinde yer aldığı dünya oldukça sınırlı, üç beş motif ve tema, çevresini çizmeye yetiyor. Aslında, bu temalar da, şiirin kelimelerinden ya da en iyimser deyimiyle imgelerinden öteye geçmiyor. Çünkü devrimci şiirimiz, klâsik «lirik» şiirin sınırlarını zorlamış değil hâlen. Öznel bir duygu dokumu, bu şiiri oluşturmaya yetiyor. Ancak, dokülen duyguların, devrimciler sözlüğünde yer alan kelimelerin kalıpları içinde olmasına özeniliyor. Kırlar, dağlar, yanık tenler, yakılmış ateşler, ışıldayan demirler var bu şiirlerin mazmunları arasında. Yazanın ideolojisi kırcılığa değil de, işçi sınıfına yatkınsa, tornalar, madenler, tulumlar geçiyor. Ama hep, kelime olarak. Sonra aşk var. Bu bir çeşit güzellik ve devrimcinin insanî bütünselliğini anlatan bir şey. Ana tema, kavga; sevgili, kavgaya katılıyor, erkeğinin yanında. Biraz da düşmanlardan söz ediliyor. Bütün bunlar, bilinen sözlükten seçilen kelimelerin, belli bir şeyi bekleyen bilinçlerde uyandıracağı oldukça kalıplı çağrışım ve duygulara göre ayarlanıyor. Kelime düzeyinde daha birkaç yarım «deformasyon» yapılınca, ne bileyim, bir ışık yanmayıp da, örneğin «şavkıyor» ise, gerekli şair ustalığı da katılmış oluyor ve şiir bitiyor.

Bunları yapan şudur, budur, diyemem, şimdilik demek de istemem. Ama genel hava bu. Marksist akılcılıktan, kuruculuktan uzak, Türkiye'ye özgü bir «devrimci» duygusallığıyla yüklü olan bu bir hayli cılız içerik, bir çeşit «alan belli, satan belli» ilişkisi içinde yeniden üretilip duruyor. Yalnız, «genişlemeyen» ve değişmeyen bir «yeniden üretim» bu. Dolayısıyla özünde bir «tutuculuk» tavrı taşıyor. Çünkü ne değişiyor, ne de değiştiriyor.

Şimdi, tekrarlayalım sorumuzu: ne yapılabilir? Bana öyle geliyor ki, bu koflaşan yapıyı artık kırmak gerek. Ama, ne yönde? Herhalde, tek bir cevap verilemez buna, yapılacak pek çok şey bulunabilir. İlk yapılacaklardan biri, sanırım, bu yetersiz lirik kabuğun içinden çıkıp nesnelleşmektir. (Bu şiir tarzının belki ilk kurucuları, İsmet Özel ile Ataol Behramoğlu idiler. Ama, bugünkü dönem için söylediğim bu olumsuz şeyleri, o zamana geçerli saymıyorum. Bir kere, sahici bir arayış vardı o sıra. Üstelik, o arayış içinde bulunmuş güzel şeyler hiç şüphesiz vardı. Bulunmuş o güzelliklerden yeni alanlara geçilecekken bu şiirin tıkanması bir talihsizlik oldu.)

İsmet Özel, geçen yazımda da sözünü ettiğim şiirinde, «birçok sayfalarını atlayarak okuduğu kitabı yeniden okuyabileceğini» söylüyordu. **Kapital** diyebiliriz o kitaba. Belki bu bir çıkış noktası sağlar. Şiirin imkânlarını, Guevara'nın Gerilla Günlüğünde değil de, **Kapital**'de aramak. Çünkü inanın, çok şiir vardır **Kapital**'de. Bu şiir, tabiî, **Kapital**'i okuyarak bulunabilir, yoksa İlhan Berk gibi **Kapital**'in karşısında kendi absürdlüğünü okuyarak değil.

İşçi sınıfı şiire, makina, gecekondu, maden kelimeleri söylenerek ithal edilemez. Kansız bir lirizm içinde bu kelimeleri uçuşturmaktansa, anlatıya daha çok yaslanan bir şiir yapısıyla işçi hayatının içine girilebilir. Üstelik, yalnız soyut devrim ve kavga örgüleri içinde değil, hayatının bütünlüğü içinde uzanılabilir işçilere. Bir işçi evinin yoksul temizliği hiç anlatıldı mı şiirde? Hep uzaktan baktık onlara, siyasî hareketimiz gibi. Lahanayı, kapuskayı, işçi gözüyle görmedik daha. Ama, bu tarz şiirin bir özenti de olmaması gerek.

İronik-mizahî bir türü denemek de mümkün. Dışımızda ve içimizde olup bitenlerin çoğu, başka tarzlardan çok bunu davet ediyor zaten. Böyle bir tarz da bugün varolan monoton lirizmi kırar, bunun dışındaki pek çok özgün alanı açar.

Yapılacak pek çok şey var da, bunlardan biri üstünde özellikle durmak istiyorum. Tragedya alanı tamamen bâkir bugünkü edebiyatımızda, özellikle şiirde. Oysa tragedyayı yazmak isteyen bir şairin karşısında öyle çok malzeme var ki. Sanırım, şematik anlaşılmış «devrimci ahlâk» kaygısıdır tragedyanın yazılmasını önleyen. Tragedya, bir çatışma üstüne kurulur. Sözkonusu şematik yaklaşım ise, böyle bir çatışmanın var-

lığını kabul etmeyi yadsıyor. İşte bu nedenle, bunca «ağıt» var da, tek bir «trajik» şiir yok. Ataol Behramoğlu'nun Theodorakis'li şiirini didaktik bulmamın nedeni de buydu. Behramoğlu, «gözleri ağlamaktan kurumuştur» sözünü «düzyazı» gibi okuduğumu, şiirde bunun, çarçabuk kurumak değil, çok ağlamaktan kurumak anlamına geldiğini söylüyor. Benim bildiğim, «gözleri ağlamaktan kurumak», şiirde de, düzyazıda da, «çok ağlamaktan kurumak» anlamına gelir. O sözü, bu anlamı okuyarak söylemiştim. Sanırım Ataol Behramoğlu, çoktan beridir attığı ufak taşlarla, benim romandan biraz anlasam da, şiirden anlamadığımı söylemeye çalışıyor. Bu doğrudur belki, ama burada şiiri düzyazı gibi okumam sözkonusu değil, çünkü, en azından, söylediği sözün düzyazı anlamı da farklı değil.

Ataol Behramoğlu, şiirine, gözlerin kuruduğu noktada başlıyor. Böylece, önceki bütün acıyı bu sonucuyla görüyoruz. Burada önemli olan nokta da, «kalbindeki inancın» gitmediği. Oysa bizler için önemli yaşantı, gözlerin kurumasına kadarki acıydı. Bütün dünya edebiyatı, kurumuş gözler üstüne bu şiirde söylenenler kadar genel laflarla doludur. Bu genel ahlâki ilkenin tekrarı, şu yoğun yaşantı içinde olan bizlere çok şey söylemez. En fazla acı çekenlerimiz de, biliyorlar aslında kalplerindeki inancın gitmeyeceğini. Ne var ki, yalnız o inançtan ibaret değil o kalp. Hani diyor ya, Nâzım,

> ... Tarihsel, sosyal, ekonomik şartların
> zaruri neticesi bu
> deme, bilirsin!
> O dediğın nesnenin önünde kafamla
> eğilirim.
>
> Ama bu yürek...
> O, bu dilden anlamaz pek.

Ancak hayalinde tasarlayabileceği bir Bedreddin olayı için bunu söyleyen Nâzım, gözünün önünde geçen tragedyalarda, genel doğrudan can alıcı ayrıntıya kimbilir nasıl inerdi.

Ağıt, oldukça «komünal» bir türdür. Bir topluluk ölülerini ağıtlarla anar. Ama o ölüler, ağıt kalıbına girince bireyselliklerini yitirir, genelleşirler. İşte bu ağıt biçimi, 12 Mart edebiyatının dıştan bakışına çok güzel uydu. Böylece asıl duygulandırıcı, asıl trajik olanı es geçip, törensi bir yasla yetindik. Yani, duygusallık adına, duygunun gerçek kaynaklarını da kaçırdık.

Ama aslında hayatın yapısı karmaşık mı karmaşık. En trajikle en gülünç, en yüceyle en sıradan, hepsi içiçe, üstüste. Bizim 12 Mart yaşantımız da hayatın bu genel doğrusunu bozmadı, yoğunlaştırdı. Sanki normal akışlı hayatın üstüne bir süre için bir büyüteç tuttu. Görmek isteyen, çok şey çıkarırdı o geçici büyütecin sunduğu görüntüden.

Ben de burada, şiirden, edebiyattan beklediklerimi sıralarken, işçi sınıfıyla yalnız ideolojik değil, yaşama içinde birlikteliği, varolan Sosyalizme karşı eleştirel bağlılığı, ironiyi, tragedyayı aradığımı söylerken, aslında bu içiçeliği yansıtabilecek, aktarabilecek bir sanatsal yapıyı kastediyorum. Sözleriyle ağlarken, tonuyla gülebilen, imgeleriyle bağlanırken, kurgusuyla eleştirebilen; bütün bunları yaparken, devrimci kişiliğini kaybetmeyen, kışılığını, ideolojik sözlüklerin kavramlarından değil, hayat karşısında gerçek bir devrimci arayışta bulan bir sanatsal yapıyı anlatmak istiyorum. Soyut bir özlem de değil bu, çünkü dünyada ve Türkiye'de örnekleri var, az da olsa.

EK

Buraya kadar yazdıklarım, Ataol Behramoğlu'nun yazısına cevap olarak tasarlanmamıştı. Şimdi, onun sorularından bazılarına kısaca cevap vermeye çalışacağım. Bu kısmı, yazının dışında tutmayı daha uygun gördüm, çunkü bence aynı ölçüde ilginç değil.

Takıldığım bir nokta, Ataol Behramoğlu'nun **Halkın Dostları** dergisini «bireyci» dediği «şairlerin şiir anlayışlarına karşı bir görüşün yayın organı» şeklinde nitelemesi. Ben o dergide «yazarlardan biri» olmanın biraz ötesinde, Türkiye'ye döndükten sonra, dergiye yön verenlerden biriydim. Ancak, bu dergiyi hiçbir zaman «bireyci şairlerin şiir anlayışlarına karşı bir görüşün yayın organı» gibi daralmış bir işlevin dergisi olarak görmedim. **Halkın Dostları** bir Sosyalist kültür dergisi idi. Ancak, özellikle Ataol Behramoğlu, gerçekten, dergiyi «İkinci Yeni»ye karşı bir şiirsel antitez gibi görme eğilimindeydi. Yıllar sonra, **Militan**'ı çıkarırken de, büyük ölçüde aynı kavgayı veriyor. Bu sefer, şairlerinden çok eleştirmenleriyle savaşta. Bense, insanın enerjisinin, bunca zaman, böyle kısır bir kavgada harcanmasının gereğini anlamıyorum. «Bireyci» şairlerle, sanki emperyalizme karşı mücadele vermişcesine uğraşmak, ayrıca, kendi kurmamız gereken bunca şey önümüzde dikilirken hayatı bir takım muhayyel düşmanlarla savaş haline getirmek, «Bu laf galiba bizdeydi» diye rütubetten nem kapmak, günleri «bize» laf çarptıranlara laf çarptırmakla geçirmek, böyle bir surekli asabiyet içinde yaşamak ve yazmak, artık yaşımıza da pek uymaz bana kalırsa.

«Bireyci» şairlere gelince, Ataol Behramoğlu kendisi de, böyle şairlere gerçeği biraz yansıtabilme hakkını tanımış. Benim bu şairler hakkındaki görüşüm değişmiş değil. Kendi alanlarında iyi şiirler yazdıklarını teslim ediyorum, ama benim derdim Marksist bir edebiyatın, şiirin kurulması. Bu da, nesnel olarak, ancak yeni kuşaklardan beklenebilecek bir şey.

Ataol Behramoğlu'nun benim «naturalizm» istediğime nereden hükmettiğini hiç anlayamadım. Aynı yazıda, işkencenin naturalistçe anlatılmasına karşı çıkıyordum. «İçinde» derken, naturalizmle uzaktan yakından ilgili bir şey söyle-

mediğim, umarım bu yazıda onlaşılmıştır. Ancak, Atool Behramoğlu'nun yurtdışından burayı nasıl izlediğini anlatmak için söyledikleri de, bence tamamen konu dışı. Elbette izleyecekti, bunun tersini ne duşunürüm, ne de bir başkasına öyle düşunme hakkını tanırım. Ama sorun orada değil, şu veya bu mekânda yapılmış bütün gözlemelerden, izlemelerden sonra, varılacak değerlendirmenin niteliğinde. Benim tartışmak istediğim buydu. Behramoğlu ise, kendi anlamında ne kadar «içinde» olduğunu göstermeye çalışırken, benim verdiğim anlama göre ne kadar «dışında» kaldığını kanıtlamış oluyor.

■

V.İ. Lenin
Mektuplar
Türkçesi: Alaattin Bilgi
May Yayınları

DURSUN AKÇAM
KANLIDERENİN KURTLARI
May Yayınları

EROL TOY
GÖZBAĞI
May Yayınları

Karl Marx
Fransa'da Sınıf Mücadeleleri
1848~1850
Türkçesi: Tektaş Agaoglu
May Yayınları

Robert P. Millon
Meksika'da Köylü Devrimi
Türkçesi: Tektaş Agaoglu
May Yayınları

Kemal Sülker
NÂZIM HİKMET'İN GERÇEK YAŞAMI
① 1901~1928
May Yayınları

Şiirler

LÂPACI

Ne karanlık kar bu!
Ne biçim pirinç bu siyah!

Ayaklarım donuyor
İçim öyle eziliyor ki
Bir tabak lâpa olsa şimdi
Anamın hanımelleriyle pişirdiği
Akpak ve onun elleriyle sıcak
Bir tabak lâpa olsa
Anamın pişirdiği
Bir tabak lâpa
Lâpa...

Olmayacak da olsa
Ne güzel dua

MÜZMİN BIR ŞAİRE

Bir Beyaz Rustan kapmış
Bir Tepebaşı otelinde Şiiri
Gayrı ne permanganat ne antibiyotik
Bir akıntıdır gidiyor sıttin senedir
Gözünden yaş geliyor su dökerken bile

Belini doğrultmak için Türk Şiirinin
Çekiyormuş bu çekilmez çileyi,
Yoksa çaldığı gibi başından büyük bir taşa
Kırarmış çoktan
Pelikan marka dolma kalemini

Bakarak bu Çağdaş ve de Çardaş Şaire
Hıç de zührevî değilmış meğer Zühre!

MARTILAR Kİ...

Günlerdir körköstebek nefsimle öyle hırlı
Ve öylesine harlı ki
esrik nefesim
Bir kibrit tutsam parlayacak.
Bir sarnıç gemisi diyecekler **alev almış**
Boğazın iki yakasından

Oysa bir gaz tenekesiyle bir şişe mavi
Gelişi güzel mi güzel bir ocak
Suların ortasında sevgili öfkemle benim
Yanacak bahar erişinceye değin
Soğuktan morarmış kanatlarını
ısıtsın diye martılar

Martılar ki sokak çocuklandır denizin

İNCİLİ ŞERİF
MATTAYA GÖRE
BAP 14

O zaman reisirubu (emir-tetrarh) Hirodes, İsa için olan rivayeti işıttı ve hizmetçilerine dedi: Bu Vaftizci Yahyadır. O ölülerden kıyam etti; bundan dolayı bu kudretler kendisinde işlemektedir. Çünki Hirodes Yahya'yı tutmuştu ve kardeşi Filipus'un karısı Hirodiastan ötürü, onu bağlayıp zindana atmıştı. Çünkü Yahya Hirodese: O kadını almak senin için caiz değildir, diyordu. Ve Hirodes, Yahyayı öldürmek istediyse de halktan korktu. Çünkü onlar Yahya'yı bir peygamber olarak tanıyorlardı. Fakat Hirodesin doğum günü gelince, Hirodesin kızı (Salome) ortada oynadı ve Hirodesın hoşuna gitti. Bunun üzerine Hirodes her ne isterse vereceğini and edip ona vadetti. Ve kız anası tarafından kışkırtılmış olarak dedi: Bana Vaftizci Yahya'nın başını burda bir tepsi içinde ver. İmdi kıral kederlendi, fakat andları ve kendisiyle beraber sofrada oturanlardan ötürü, verilsin diye emretti; ve gonderip zindanda Yahya'nın başını kestirdi. Ve onun başı bir tepsi içinde getirildi, kıza verildi, o da anasına goturdü. Yahya'nın şakirtleri gelip cesedi kaldırdılar; onu gomdüler ve gelip İsaya haber verdiler.

İmdi İsa bunu işitince, ordan bir kayıkla ıssız bir yere ayrıca çekildi; ve kalabalıklar bunu işıtınce, şehirlerden yaya olarak onun ardınca gittiler. Ve İsa çıkıp büyük bir kalabalık görerek onlara acıdı, hastalarını iyi etti. Ve akşam olunca, şakirtleri ona gelerek dediler: Yer ıssızdır, zaten vakit geçti; halkı salıver ki, köylere gıtsinler de kendilerine yiyecek satın alsınlar. Fakat İsa onlara dedi: Gitmelerine hacet yok; onlara siz yiyecek verin. Şakirtler de İsaya dediler: Burada beş ekmek ve iki balıktan başka bir şeyimiz yok. İsa: Onları buraya bana getirin, dedi. Ve çayır üzerine otursunlar diye halka emretti. Ve beş ekmekle iki balığı aldı ve göğe bakıp şükran duası etti; ve ekmekleri kırıp şakirtlere verdi, şakirtler de halka verdiler. Hepsi de yiyip doydular ve parçalardan artanı on iki küfe dolusu olarak kaldırdılar. Yiyenler, kadınlar ve çocuklardan başka, beş bin erkek idiler...

Önemle belirtmek isterim ki, ne Vaftizci Yahya ile Mobilyacı Yahya, ne kral Hirodes ile Süleyman Demirel, ne kardeşi Filipus ile Hacı Ali Demirel, ne Hirodias ile Nazmiye Demirel, ne Salome ile resmi makamlar, ne de İsa ile Bülent Ecevit arasında en ufak bir ilişki ve benzerlik imza sahibinin aklından geçmiştir. Zaten böyle bir ilişki ve benzerliğe maddeten ve manen olanak yoktur.

Maksim Gorki
CASUS
3. BASIM
May Yayınları

ÖMER LAÇİNER

«Ne Yapmalı» Üzerine Düşünceler -I-

Bugün Bilimsel Sosyalizm'i, isimleriyle andığımız Marx ve Lenin'den her birini, kabaca yapılmış bir teori - pratik ayrımının ölçülerine bağlı olarak, nisbeten farklı konumlarda ele alan bir yaklaşımın hayli yaygın olduğunu görmemezlik edemeyiz.

Bu yaklaşımın adeta genel bir yargı haline gelmiş ön kabullerine göre, Marx özellikle ve öncelikle teori alanında, Lenin ise, pratik alanında yer alırlar. Marx'ın teorinin oluşturulmasındaki görkemli payı ve Lenin'ın Ekim Devrimi'nde simgeleşen büyük pratik katkısı biçiminde formüle edilebilecek olan bu yaklaşımın, özellikle Lenin'i, onun eylemini konu alan çalışmalarda olumsuz sonuçlar yarattığının bir çok örneğini gördük.

Teori-pratik ilişkisi —ki Marksizm'de bu bir içiçeliği, bütünselliği anlatır— üzerinde daha bir çok aydınlatıcı çalışmaya ihtiyacımız var. Geçerken belirtelim ki, Marksizm-dışı anlayışlarda bu görece ayrı «alan»ların arasındaki «mesafe» mutlaklaştırılmış gibidir. Bu anlayışın Marksizm'e etkisinden doğan sapmalarda yukarıdaki türden bir ilişkiyi açıkça görmesek bile, teori ile pratik arasında bir çizgi çekilmiş gibidir. Burada adeta yan yana diyebileceğimiz bir şema geçerlidir. Neredeyse yüzde hesabına uygun bir oransal ilişki; teori ile pratik arasında optimum bir denge arama tayrı görülür.

İşte Lenin konu edilirken, onun Marksizm'e katkısı ele alınırken, çoğu kez farkına varılmadan yapılan hataların temelinde şu son anlattığımız yaklaşımın payı büyüktür.

Belki garip karşılanacaktır, ama belirtmeden geçemeyeceğiz. Lenin'in «teorik» katkılarının gerçek boyutlarını, derinliğini, önemini ihmâl eden bu hatalı yaklaşımları bir ölçüde mazur gösterebilecek olan etken, bizzat Lenin'de simgeleşen Ekim Devrimi'nin olağanüstü parlak «pratiği»dir. Çünkü Lenin dendiğinde akla gelen bu tarihî olay, bir eylem adamı olarak Lenin'i öylesine parlak bir ışığa boğar ki, son derece önemli olmasına rağmen Lenin'in teorik katkısı gölgede kalır.

Ama bugün, bu göz kamaştırıcı «pratiğin» altında onunla dolaysız bir içiçelik halinde olan «teorik» içeriğe özellikle eğilmek zorundayız.

Lenin'in Marksizm'e katkısı, onu Marksizm-Leninizm haline getiren Lenin'e özgü yorumun içeriği... Bunlar elbet de tüm boyutlarıyla bir dergi yazısının sınırlarını çok aşar.

Ama şunu yapmak mümkün görünüyor. Eğer Leninizm, 1900'lerin dünyasında, sonraları tüm dramatik sonuçlarıyla uç veren bir bunalımın hüküm sürdüğü anda, özgün bir çözüm, bir bunalımı aşma hareketi olarak tanımlanıyorsa; biz bu çözümün (yani Leninizmin «öz»nun) ilk biçimlenişini, ipuçlarını, Lenin'i çağdaşlarından ilk kez ayıran bir olay içinde, yani «yeni tip bir parti» yaratılması tezini açıkladığı **Ne yapmalı**'da bulabiliriz.

Ne Yapmalı, Lenin'in tüm eserleri içinde en ünlü ve önemlisi olarak bilinir.

Ama bu önemli ve ünlü olmanın, eserin tümüne, daha doğru bir ifadeyle söylersek, eserde asıl önemli olan düşünce, yorum sistematiğine dayalı olduğu söylenemez.

Nasıl ki Ekim Devrimi Lenin'in «teorik» katkılarını gölgede bıraktıysa, **Ne Yapmalı**'da somut öneriler halinde sunulan yeni tip Parti'nin «plan»ı da bu yeni tip parti anlayışını üreten düşünce sistematiğini, Lenin'in özgün Marksizm yorumunu ikinci plâna attı.

Lenin, tüm önemli teorik çalışmalarını, dönemin acil çözüm bekleyen, somut önerilere ihtiyaç duyulan atmosferi içinde yaptı. Bu bakımdan eserlerindeki teorik «altyapı» ile, somut öneri halindeki «üstyapı» kaynaşmış durumdadır. Öneriler hemen uygulamağa konulmak üzere hazırlanmıştı ve bunun için de, eğer karşıt bir öneri, bir plân varsa, Lenin'in önerisi, haliyle önerilerin kıyaslanması gibi faydacılığın egemen olduğu bir alanda ele alınıyordu. Böylece bir «plan» veya bir «taktik» olarak sınırlandırılıyor, daha farklı bir düşüncenin ürettiği bir başka «plân» veya taktikle ölçülüyordu. Bu ölçme işleminin ölçüleri hem sıkı sıkıya o anın ölçülerine tabidir ve gelecek perspektifi gölgededir, hem de önerileri kabul etme durumunda olanların bilinçlilik, yargılama niteliklerine boyun eğer. Bu, eğer deyim yerindeyse, Lenin'in talihsizliğidir. Çünkü gerek Rus ve gerek se uluslararası sosyalist hareketin hemen her önemli sorununda özgün, diğerlerinden farklı çözümler ve öneriler getirmiş olan Lenin'in, tüm bu ayırdediciliğinin kaynağına inmek, yani onu gerçekten anlamak için gerekli çaba gösterilmedi. Önerileri, «taktik»leri, «plân»ları öylesine parlak sonuçlar getiriyordu ki, bunlara bakan herkes, bu önerilere, taktiklere, «plânlara» sırf biçimlerine sadık kalarak sahip çıkmanın bile yeter olduğu düşüncesine kapılıyordu.

Bu yargılarımızın subjektivizme eğilim göste-

rir gibi olduğunu biliyoruz. Ama tüm bu söylenenleri, özellikle 1900'lere varmadan uluslararası sosyalist hareket içinde etkisini gösteren bunalımın, kişileri kolaycı çözümlere, kararsızlığa iten objektif koşulları içinde ele almak gerekiyor. Bu yapılmadığında, «Marksizmin buhranı»nı açıktan veya gizliden kabul etmiş olanların oluşturdukları bir bataklığın sulan içinde mücadelesini sürdüren Lenin'in ayaklarını bastığı alan, haliyle gözden kaçıyordu.

Bunu unutmak, yani benzetme yerindeyse, bir bataklığın içinden hedefine doğru ilerleyen bir adamı, o bataklığın dışından gözleyerek, sırf gözle görünen hareketlerinden sonuçlar çıkarmağa kalkmak, bataklığı aşan adama olağanüstü sempati duysak bile, hatalı bir yol olur.

O halde **Ne Yapmalı**'yı ele alırken, onun özellikle muhalifleri tarafından basit bir parti şemasına indirgenmiş görüntüsüne tabi olmamalıyız. Belirtmek gerekir ki, bu «indirgeme» işlemi, daha sonra bir defa daha ve bu sefer de «hayranlar»ı tarafından yapıldı. Onlar Ekim Devrimi'nin tüm «sırrını», onu gerçekleştirmiş olan Bolşevik Partinin «yönetim ilkelerinde, örgüt şemasında» ve bir de Bolşeviklerin o dillere destan direncinde, disiplininde ve özverisinde bulduklarını sandılar. Bütün bu özellikler elbette vardı, ama bunlar ancak son derece sağlam bir temelin üzerinde oluşmuşlardı. Ne kadar içten ve iyi niyetli olursa olsun, kişiler bu temeli oluşturmamış iseler, özeledikleri yapıyı bir türlü kuramazlar. Öyle de oldu nitekim. Bolşevikleri taklit etmeğe çalışanlar, o sonsuz iyi niyetlerinin çaresiz kaldığını, tüm parti ilkelerinin garip biçimde yozlaşmış ürünler verdiğini gördüler. Disiplin sağlanıyor, ama özveri kısırlaşıyor direnç, o saygı uyandıran içeriğinden uzak bir inat halinde gözüküyor, merkeziyetçilik giderek bürokrasinin işleyişine benziyor ve bir türlü Bolşeviklerin o yaratıcı hareketliliği, bin türlü kısıtlılık içinde sanki hiç bir kural yokmuşcasına davranabilme özelliği görülemiyordu. Sonuçta Bolşevik Parti bir «gerçek masal» olarak taraftarların övünç simgesi haline geldi ama, bu kez de türlü kılıkta muhalifin, «demokrasi», «özgürlük», «totalitarizm düşmanlığı» teraneleriyle devam eden o eski korosu güçlendi. Ve şimdi, Ekim Devrimi'nin Bolşevikleri ve Lenin, Lenin'in **Devlet ve İhtilâl**'de Marx üzerine söylediklerinin aynısı bir muameleye konu edilmektedir. Pasaj aşağıdadır:

> «Geçmişte bir çok ihtilâlci düşünürlerin ve ezilen sınıfları kurtuluş mücadelesi liderlerinin doktrinlerinin defalarca başına gelen şey, bugün Marx'ın doktrini başına geliyor. Egemen sınıflar, sağlıklarında büyük devrimcileri ardı arkası gelmez amansız cezalarla mükâfatlandırırlar; doktrinlerini en vahşi düşmanlık, en koyu kin, en hayasız yalan ve iftira kampanyalarıyla karşılarlar. Ölümlerinden sonra, büyük devrimcileri zararsız azizler haline getirmeye, söz uygun düşerse, evliyalaştırmaya, ezilen sınıfları 'teselli etmek' ve aldatmak için isimlerini bir hale ile süslemeye çalışırlar. Böylece, onların devrimci doktrinlerinin gerçek özü küllendirilir, basitleştirilir ve ihtilâlci keskinlikleri törpulenir. Bugün, burjuvazi ve işçi hareketinin oportunistleri, Marksizmin safiyetini bozmak, onu 'işe yarar' bir duruma getirmek konusunda işbirliği halindedirler. Doktrinin ihtilâlci yanı ve devrimci ruhu unutuluyor, siliniyor ve değiştiriliyor. Burjuvazi için kabul edilebilir, ya da öyle görünen ne varsa, ön plâna çıkarılıyor ve övülüyor. Bugün bütün sosyal-şovenler, sözüm ona Marksist'tirler ve daha düne kadar Marksizm'in kökünü kazıma işinde uzmanlaşmış burjuva Alman bilginleri, şimdi bir soygun savaşının yürütülmesi için son derecede iyi örgütlenmiş bulunan işçi sendikalarını eğittiğini iddia ettikleri bir 'milli - Alman' Marx'dan gitgide daha sık söz ediyorlar.» (V.I. Lenin, **Devlet ve İhtilâl**, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, s. 11-12.)

Okur bu alıntıda sergilenen tavrın, Lenin ve Bolşevik Parti konusundaki son «milli» örneğini **Sosyalist Yol** dergisinde okuyabilir. (**Sosyalist Yol**, Sayı 5, M.A. Aybar, Sosyalizm'de Bürokratik Sapmanın Tarihsel ve Teorik Kökenleri.) Sayın M.A. Aybar, üç sayı süren uzun yazı serisinde, Lenin'i «mazur» görüyor, onun «Rusya şartlarından mecburen böyle davranmak zorunda kaldığı» yolunda uzun açıklamalarda bulunuyor. «Olan olmuştur bir kere» diyor. Lenin'e övgüler düzmeyi ihmal etmeden onun katkılarının hemen en canalıcı olanlarının —sırasında Marcuse gibi «filozof»lardan kanıtlar da getirerek— «yanlışlığını gösteriyor».

Ama bu tip uygulamalar karşısında, Ekim Devrim'inin parlak başarısını gösterip, devrimin ancak böyle bir parti tarafından gerçekleştirilebileceğini «tarihin ispat ettiği» yolunda sözler söylemek ve bunu, yöneltilen «suçlama»ların zımnen kabulü anlamına gelen «başka türlü olmaz» cevabıyla yetinerek yapmakla; bir hayran tavrından öteye varılamaz.

«O halde ne yapmalı» sorusunun herkese yöneldiği bu durumda, Lenin'i Lenin'den öğrendiğimiz kadarıyla ele almak gerekiyor. Bunu yapmağa çalışalım.

«YENİ TİP PARTİ» ANLAYIŞININ ARKA PLANI

a) Batı Avrupa Sosyalist Hareketinin Tarihi Deneyinden Dersler:

1800'lerden itibaren Batı Avrupa işçi hareketi adeta iki ayrı alanda gibidir. İngiltere'de «trade - unionizm» çizgisinde gelişen hareket, 1850'lerde, amaçlamış olduğu «sendikalara —trade union'lara— yasal statü kazandırmak» hedefini gerçekleştirmek üzeredir.

Kıta Avrupa'sında hareketlerin de temelinde böyle bir hedef vardır. İşçi sınıfı, kendisine sistem

içinde çıkarlarını koruyacak bir örgütlenmenin bilincine kendiliğinden sahiptir.

Ancak Kıta'da bu hedefin gerçekleşmesi, varolan siyasi yapılar yüzünden, zorunlu olarak siyasî iktidarın yapısındaki değişikliklere bağlıdır. Bu yüzden de 1848 ihtilâline kadar, işçiler burjuvazi ile ittifak ederek, mevcut iktidarlarla savaştılar ve zaferden kendileri için aldıkları payın en önemlisi de sendika örgütlerinin kurulma imkânı idi. İngiliz sendikal hareketi hem bir örnek, hem de ulaşılmak istendikçe yeni boyutlar kazanan bir taslaktı.

Burjuvazinin 1848 olaylarındaki ihaneti ile işçiler artık yalnız mücadele edeceklerini anladılar. İçinde bulunulan koşullarda işçilerin yöneticilere, politikacılara, kendilerini burjuvaziden ayıran sınıf çıkarlarına dayalı politik görüşlere ihtiyaçları vardı. Ve bu kendiliğinden ihtiyaç, bir yandan sendika benzeri kuruluşları oluşturmağa yönelirken, aynı zamanda işçi hareketinin tümünü, o güne kadar zararını deneylerle öğrendikleri dağınıklıktan kurtaracak siyasî birlikler, partiler kurmağa yöneltti.

Bu iş ilk defa Almanya'da başarıldı. İlk parti Lassale tarafından kuruldu (1863). 1869'da da, bu defa Marksist eğilimli işçi önderleri bir parti daha kurdular. İki Parti Gotha'da birleştiler (1875).

Marx, Gotha'daki birleşmeyi onaylamadı. Çünkü birleşme Lassale'cı temeller üzerine olmuştu. Gotha'daki Marksist önderler, «işçi sınıfının birliği» gerekçesi altında, onun eleştirilerini dikkate almalıdır.*

Burada duralım. İşçi sınıfının kendiliğinden hareketi ile Marksizm'in ilişkisi sorununun bu ilk biçimlenişi, aynı zamanda Sosyalizm tarihinin ilk evresinin sonucudur.

Görülüyor ki, kendiliğinden hareket, sınıfın **bir** örgüt içinde «birlik» olması, güçlerinin toparlanması noktasına varmıştır. Yine aynı şekilde sınıf mücadelesinin kalıcı siyasî kurumlara ihtiyacı olduğunu öğrenmiştir.

O halde Marksizm, bu durumdaki bir hareket için ne anlama gelir, bu harekete ne verir?

Gotha olayındaki Marksistlerin bile bu soruya yalnızca «bilgi, bilimsel bilgi» anlamında bir cevap verecekleri eylemlerinden bellidir.

Eğer Marksizm, «Kapitalizm'in yıkılıp yerine Sosyalizm'in kurulacağı gerçeğinin bilimsel ispatı» biçiminde bir formülasyona indirgenirse; yani işçilerin kendiliklerinden —biraz bulanıkça da olsa— varabilecekleri bir sonuca en yüksek bilgiler aracılığıyla varılması anlamında yorumlanırsa, Gotha'daki Marksistlerin tavrı anlaşılır.

Bu yargıya varmamızın bir nedeni de, işçi sınıfının mücadele ettiği sınıf karşısında «bilgi» bakımından görünür zaafını, kendinden yana aydınlarla kapatma eğiliminin o dönemde güçlü oluşudur.

Bunun içindir ki, ilk evrenin Marksistleri, Marksizm'i işçi sınıfının kendiliğinden hareketine uyarlı öneriler ve bu hareketin «anlayabileceği» kadarki bilgi yüküyle pratiğe sokuyorlardı.*

İlk dönemde Marksizm —«bilinç ögesi»— «kendiliğinden» harekete tabi durumdadır. Ve «bilinç ögesi», bilgi ögesi gibi anlaşılmaktadır.. Bir diğer önemli nokta da şudur ki, oluşturduğu her tür kurum ile bu hareket, henüz daha kapitalist sistem çerçevesi içindedir, onu aşamamıştır.

1900'lere varılırken en olgun biçimlerini bulan **ikinci dönemde**, kendiliğinden hareketin oluşturabileceği örgütler, Batı Avrupa'nın belli başlı ülkelerinde artık sistem içi kurumlar haline gelmiştir. Sendikalar legal statü kazanmışlar ve **siyasî partilerin, siyasî mücadele araçları olarak** bu temel yapılar üzerinde kurulması da gerçekleştirilmiştir. **Rekabetçi dönemden tekelci (emperyalist) evreye geçişin** Avrupa kapitalist metropollerinde yarattığı toplumsal «ferahlama»nın izlerini taşıyan bu yapılar, genel sosyalist hareketin kabaca iki düzeye ayrılan mücadele alanlarını temsil etmektedir. İki düzey-alan arasında bir yanyanalık, paralellik ve fonksiyon bölüşümünün olması, «karşılıklı etkilenme» türünden optimal bir denge anlayışı adına mümkün en doğru ilişki olarak kabul edilmektedir.

Siyasî mücadelenin asıl kriz dönemlerinde önem ve belirleyicilik kazanacağı yolundaki eski anlayış devam etmektedir. Evrim-devrim ayrımına dayandırılmış bu anlayış, evrim dönemlerinde varolan legal siyasî mücadele imkânlarını kullanmak için parlamentolarda çalışmayı —bu yolla iktidara ortak olmayı reddederek— kabul etmektedir.**

Kendiliğinden hareket, işçi sınıfının iktisadî ve toplumsal ihtiyaçlarının sağlanması temelinden yola çıkmıştı ve yoksulluk, sosyal güvencelerin eksikliği gibi «somut» sorunların halline ilişkin, her düzeyde talepler ileri sürmüştü. Özünde iktisadî olan bu anlayış için siyasetin kapsamı, iktisadî taleplerin yerine getirilmesinde etkili bir araç olmaktan ileri gitmez. Hareket, burjuva toplumun zaten reddetmediği, aksine doğal kabul ettiği çı-

* Marx-Engels'in bu konudaki düşünceleri ve olayın öyküsü *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* adlı kitaptaki ana metinlerde ve mektuplarda anlatılmaktadır.

* Bu anlayışı yukarıdaki yorumla birleştirirsek, Gothadaki Marksistlerin niçin Marx'ın önerilerini gizleme yolunu seçtikleri anlaşılır. «Önce birlik, sonra bilgi» gibi bir sloganı olur bu anlayışın.

** Lenin böyle bir anlayışı aşan bir yorum getirecektir. Örneğin, *Nereden Başlamalı* adlı broşüründe bir savaş örgütünün gerekliliği konusu ile birlikte bu konuyla ilgili görüşünü de belirtmektedir.

> «. bir savaş örgütünün kurulması ve politik ajitasyonun sürdürülmesi 'devrimci ruhun zayıflaması' her koşulda ve her dönemde esastır.» (V.I. Lenin, *Nereden Başlamalı*, Odak Yayınları, s. 19)

Lenin'in bu görüşünü ilerde daha da geliştirdiğini göreceğiz.

kar mücadelesinin iç mantığını kabul etmiştir. Bu mücadele, çıkarların dengelenmesi ve yeniden bozulması evrelerinin sürekliliğini varsayar. Bu bakımdan sendikalar —sistem ile uyarlılığına pek dikkat edilmeden— temel kalıcı kurumlar, işçi sınıfının asıl örgütleri olarak kabul edilir.*

Birinci dönemin özünde varmaya çalıştığı hedefler böylece sağlanmış; ayrıca bunu bir ölçüde garanti eden, sağlamlaştırmaya yarayan bir araç olarak düşünülen «siyasî parti»ler de kurulmuştur.

İlk dönemde «bilgi-bilim» olarak **kendiliğinden hareketin uzağında kalan «bilinç ögesi» —Marksizm—** işte bu yeni, yarı kalıcı araç olan partilerde, o bir bilim olma yorumunu pek aşamayan bir çerçeve içinde yer aldı. Elbette ki, bir bilim olarak, ancak aydınlar ve çok yetenekli işçiler tarafından ulaşılacak bir şey gibi olma yorumu da haliyle geliyordu. İşçi sınıfının —sistemin içinde— kurtuluşuna yardımcı olmak isteyen aydınların, siyaset için gerekli bilgilere sahip oluşu, onların kısa zamanda partilerin yönetici yerlerine getirdi. Böylece kendiliğinden bilinç —trade-unionizm— ile Sosyalist bilinç, yan yana geldi. Uzaklık giderilmiş, yanyanalık başlamıştır.

İkinci dönem partileri bu «yanyanalık hali»ni temsil ederler. Bu, bir eklektik yapıdır. Parti siyasî örgütler kurar ve bu örgütlerin yöneticileri Marksisttir. Ama bu örgütler, sendikaların, sınıfın kendi örgütlerinin üzerinde, yani bir ölçüde dışındadır.

Marksistler, partinin yapısında ve işleyişinde hiçbir kayda değer değişiklik yapmamışlardır. Deyim yerindeyse «iktidar değişmiştir ama sistem değişmemiştir.»

Bilinçli ögenin, kendiliğindenciliğe göre üst konuma geçmesi de kendiliğinden olmuştur.

Bernstein revizyonizmi bu eklektik yapı içinde doğdu. Önemi ve etkisi, sanıldığı gibi iktisadî ve siyasî reformlara bel bağlama tavrının açıkça ilân etmesinden değil —bu zaten açıkça ilân edilmeyen ama geçerli olan resmî anlayıştır— bizzat «bilinçli öge»nin —yani Marksizm'in— bir bilim olarak saygın ve üst konumunu sarsmaya yönelik oluşundan geliyordu.

Reformizm yeni değildi, zaten vardı. Ama Marksizm, «işçi sınıfının bilimi» olarak, ona somut mücadeleleri içinde bir yer vermeyen eğilimler nezdinde bile kabul ediliyordu. Bu Lassale'den Bakunin'e kadar işçi hareketinde bulunmuş herkes tarafından tartışmasız kabul edilen bir olgu idi.

Bernestein'cılık; Marx'ın, somut tarihî durumlar veya belirli koşulların nitelikçe aynı kalacağı varsayımında sözkonusu olan sorunlar üzerine yargılarını, Marksizm'in temel, değişmez doğruları gibi ele alıp, bu doğruların «o andaki gerçeklere» uymadığını söyleyerek eleştirilerini ve revizyonizm taleplerini sıraladı, tartışma istedi.

Berstein'ın Marksizm üzerine bu temelde yanlış anlayışı ve yaklaşımı, döneminin diğer saygın önderlerinin şiddetli eleştirilerine rağmen büyük yankılar yaptı.*

1900'lerde Sosyalist Partilerin oluşmasına katkıda bulunan temel eğilimlerin, o güne kadar içinde hareket ettikleri çerçevenin nitelikçe değişmesine tabi olarak (kapitalizmin yeni bir aşamaya varışı ve özellikle metropollerde sınıf ilişkilerinin tarihî biçimlerinin değişmesi ihtiyacı) yeni arayışlara yönelmeleri durumu vardı. Ve bu durum bir bunalım özelliği gösteriyordu.

Bu bunalım, özellikle Marksistler için sözkonusuydu. Kendiliğinden işçi hareketi, Marksizm'in yönetici rolünü benimsemekle çözüm bulmanın o çalkantılar yaratan arayışını bir «bilim»e devredip, bu anlamda dururken; bu defa bizzat o bilimin taşıyıcıları içinden, bilimlerinin, yani Marksizm'in yanıldığını, düzeltilmesi gerektiğini iddia edenler çıkıyordu.

* Bu son cümleyi biraz açalım. Gerek sendikalar ve gerekse partiler (o döneminkiler) ne kadar radikal olurlarsa olsunlar, özünde kapitalizmin kabul sınırları içindedirler. Kapitalist sistem birey veya grup çıkarlarını varsayar. Dolayısıyla işçi sınıfının kendi meslekî örgütlerinde iktisadî çıkarlarını korumak, geliştirmek istemesini aykırı bulamaz. Elbette bunu teşvik etmez, çünkü sistemin egemen sınıfının bunda çıkarı yoktur. (Fakat «meslekî örgütlenmeyi» teşvik etmekten çıkarı olacağı dönemler de olacak; ama bu çok daha koklu çıkarların korunması için yapılacaktır). «Kapitalizmin krizler sonucu kendiliğinden yıkılacağı veya boylesi bir kriz sonucu artık yönetemeyecek hale geleceği» biçimindeki bir «determinist anlayış» içinde hareket eden bir parti de, bu niteliğiyle sistemle çelişmez. Çünkü Marx'ın da belirttiği gibi, toplumda farklı sınıflar olduğu ve bunlar arasında mücadele olduğu fikri, Marx'dan önce burjuva düşünürler tarafından bilinen ve kabul edilen bir şeydir. Bunların ötesinde bizzat hareketin kendi ideolojik çerçevesi de, iktidar-devlet konusundaki eklektik yaklaşımında açıkça görüldüğü üzere, kapitalizmin çerçevesini aşmamıştır. (*Gotha Programının Eleştirisi*'ndeki «Özgür Devlet» konusuna bakınız.)

* Bernstein'ın Marx'ı eleştirisinin sosyalist çevrelerdeki etkisinin sırf siyasî planda kaldığı sanılmamalıdır. Bu «eleştiri», Marksizm-dışı çevrelerin daha yaygın saldırılarına gerekçe olduğu, hız kattığı gibi, doğan kararsızlık, Bolşevik Parti gibi bir partinin safları içinde de etkisini gösterdi. Mach'cılığın bir ara çok yaygınlaşan taraftar kitlesi içinde Lunaçarski, Bogdanof, Bazarof gibi Bolşevikler de bulundular. Bunu 1905 yenilgisının doğrudan sonucu saymak yanlış olur. Lenin'in «yenilgi yıllarında doğan mistik eğilimler»den bahseden sözleri elbette adı geçen kişileri kastediyordu. Ama Lenın bu «mistikleşme»nin temel nedenini unutmuş değildir. Marx'ın yanıldığı, dolayısıyla «Marksist bilgi teorisinin yanlış sonuçlara götürdüğü» yolundaki kararsızlık dolu havayı dağıtabilmek için yazılmıştı Materyalizm ve Ampirio-Kritisizm. Lenın'in hemen hemen tümüyle 1908 yılını bu işe hasrettiğini biliyoruz. Kaldı ki, Lenin daha sonraki yıllarda da *Felsefe Defterleri*'nde gördüğümüz son derece geniş tutulmuş çalışmaları ile konunun peşini bırakmamıştır.

Gerçi Parti Kongreleri, revizyonizmi büyük çoğunlukla reddeden kararlar alıyorlarsa da onlara karşı radikal tedbirler almaktan kaçınıyordu.*

Bu kaçınma anlamlıdır. Aslında tüm parti önderleri revizyonizmin nerelere varabileceğinden habersiz değillerdi. Ama gerçek bir imkânsızlık içindeydiler. Çünkü onlar da, Bernstein gibi, bir Marksizm yorumundan hareket ediyorlardı. Yani «bilinç öge»sinin rolü ve içeriği konusunda kalkış noktaları aynıydı. Eğer revizyonizm, işçi aristokrasisinin ideolojisi ise; Kautsky, Bebel v.b. de gördüğümüz tipten «ortadoks»luk ise, parti yöneticileri aristokrasisinin ideolojisidir denebilir.

Çağın partilerinde «bilinçli» ve «kendiliğindenci» ögelerin eklektik birliği olarak her düzeyde görülen yapısal özellik, bu iki öge arasında yanyana oluş ve mekanik ilişki olarak tanımladığımız optimal denge anlayışı çerçevesi içinde kalındığında, doğan bunalımın çözümü imkânsızdı. Bunu sezen ama bir çıkış yolu bulmaktan da uzak olan ortodoks parti önderlerinin durumunu en iyi Kautsky'da görebiliriz. Kautsky'nın aşağıdaki sözleri —ki 1902'de söylemiştir— yalnızca bir kehanet denemesi ve «durgun Avrupa» için bir umut kıvılcımı arama ihtiyacından çok; durgunluğun çürümeye doğru gittiğini gören, ama buna karşı çaresizliğini içten içe kabul etmiş bir adamın tavrını da yansıtmakta değil midir?

> «...Batıdan bunca devrimci inisiyatif edinmiş olan Rusya, belki şimdi artık bu Batı için bir devrimci enerji kaynağı olmak yolundadır. Alev alev yanan Rus devrim hareketi, belki de saflarımıza yayılmaya başlayan o küçük-burjuva uyuşukluğunu ve küçük politikacılığı defetmek için yararlanabileceğimiz en güçlü araç olacaktır; bu devrimci hareket savaşa susamışlığımızı ve büyük ülkülerimize tutkulu bağlılığımızı yeniden alevlendirecektir.» (K. Kautsky'den alıntı. **«Sol Komünizm...»** s. 9)

Kautsky'nin sözünü ettiği «uyuşukluk» ve «küçük politika»cılık, «kendiliğinden» ögenin, «bilinçli» öge ile ilişkisini yeniden gözden geçirmek eğilimi altında giderek «bilinçli» ögenin reddine varmak isteyen bir akımın varlığına işaret etmektedir.

«Proletarya, sosyalizmin imkân ve gereğinin 'bilincine varmaktadır'. Bundan ötürü sosyalist bilinç proleter sınıf mücadelesinin doğrudan doğruya zorunlu bir sonucu olması gerekir.** yolundaki görüşler, işte bunu anlatıyordu. **Ne Yapmalı**'nın 50 ve 51. sayfalarında yer alan Kautsky'nin yazısı, bu görüşleri eleştirir. «İşçi sınıfına bilinç dışarıdan verilir» ünlü sözünü ısrarla belirtip, açıklar. Lenin Kautsky'ye katılmaktadır bu konuda.*

Batı Avrupa'da «kendiliğindenciliğin» yeniden yükselmesi; kapitalizmin nisbî istikrarlılık içinde ve gerçekten de o döneme gelinceye kadar görülmeyen bir «barış içinde gelişme» evresinde oluşundan güç kazanmaktadır. Bu «anın gerçekleri», bu «somut talepleri karşılayan gidiş» sosyalizmin salt ekonomik bir yorumunu ancak barındırabilen «ekonomizm»in, «kendiliğindencilik»le buluştuğu en uygun ortamdı. Lenin'in yazılarında iki kardeş eğilim gibi hep yanyana anılışları bu yüzdendir.

Bernstein'ın Marksizm'e yönelttiği eleştiriler, o dönemde hepsi de Marksist olan parti önderlerinin şahsında, Marksizm'in işçi hareketi üzerindeki «yönetici» rolünü de gündeme getirdiğinden, dolaylı olarak partinin yapısını da «düzeltme» talebine yol açıyordu. Şefler ve sınıf, merkeziyetçilik ve parti içi demokrasi karşıtlıklarının yaratılması; revizyonizmin kendine uyarlı bir parti yapısı kurma ihtiyacından doğuyordu.

Ekonomist anlayışta siyaset bir araç olarak düşünülür. Bu onun temel özelliğidir.** «Kendiliğin »enci» eğilim ise siyasî-iktisadi mücadele ayırımını yaparak, bu iki ögenin «süreç içinde» önem açısından yer değiştirerek birlikte yürüdüğünü ve «sonunda» siyasetin sonucu tayin edeceğini söyler. 1900'lerde ekonomistlerle «kendiliğindenci»leri bir araya getiren şey; «anın gerçeklerine dikkat eden» ikincilerin, «şu içinde yaşadığımız dönemde» siyasetin iktisada tabi olması gerektiği»ni söyleyerek ekonomistlerin tezine «şimdilik» kaydıyla sahip çıkmalarıdır. Böylece «şu anın gerçeğine» iyice kendini uydurmak için, «siyasetçiler»in —ki bu sözle ortodoks Marksist parti yöneticileri kastedilmektedir— belirleyici olduğu parti yapıları da değişmelidir, mantığı egemen olur.

Lenin'in **Ne Yapmalı**'ya başlarken, neden ilk defa «Eleştiri Özgürlüğü» sloganının temsil ettiği eğilimleri ele aldığını onlayabiliyoruz. Lenin, asıl

* Lenin Kautsky'yi onaylar, ama onun bu doğru tesbitinin işlerliğe konulmasında, yorumunda çok farklı düşünmektedir. Her ikisi de karşılarındaki bir şeye gore aynı saftadırlar. Tıpkı aristokrasi karşısında burjuvazi ve işçi sınıfının aynı safta olması gibi. Ama kendi içlerinde, yani sosyalizm anlayışlarında, Marksizm —işçi sınıfı ilişkilerinin tarihî ve mümkün biçimlenişleri— yorumunda çok ayrı yerlerdedir. İlerde bu konu derinliğine ele alınacaktır. Ancak şu kadarını şimdiden söyleyebiliriz: Kautsky bu sözleri parti içindeki yönetici-yonetilen ilişkileri çerçevesi içinde düşünmektedir. Eylemi de böyledir zaten. (Alman Partisinin yapısı üzerine söylediklerimizi hatırlatalım). Oysa Lenin için bu doğru tesbit, anılan çerçevenin çok dışında ele alınacaktır.

** Lenin *Ne Yapmalı*, s. 41'deki dip notunda trade-unionist anlayışın bu yanını açıklar.

* Lenin *Ne Yapmalı*'da Alman Partisinin bu konudaki tavrını üstü kapalı olarak eleştiriyor:

> «Alman partisinin çıkarları bakımından diplomatik bir tutumun doğru olup olmadığı ve bu durumda kötü bir barışın iyi bir kavgadan daha iyi olup olmadığı tartışılabilir...» (V.I. Lenin, *Ne Yapmalı*, s. 19.)

** K. Kautsky'nin yazısından alıntı. *(Ne Yapmalı*, s. 50.)

yapmak istediğini gizleyip masum sözcükler altına gizlenenleri —«bilinç» sorununun o safiyane konuluşunu ve Kautsky'nin yazısında geçen «küçük politikacı»lığı hatırlayınız— teşhir etmekle işe başlarken; parti sorununun sanıldığının aksine bir «birlik sağlama», «güçlerin toparlanması»ndan ibaret olmadığı ve hele pratik-teknik bir sorun olmadığının bilincindedir.

Bu 50 yılı aşkın tarihten Lenin'in çıkardığı dersleri, kendi ülkesinin bunu yapmasına imkân veren koşullarını incelerken göreceğiz.

b) Çarlık Rusya'sının Devrimci Mirası ve Yeni Başlangıçlar:

Lenin'in **Ne Yapmalı**'dan önce yazdığı broşürlerde, **Nereden başlamalı?, Bir Yoldaşa Mektup Devrimci Maceracılık,*** hemen hemen tümüyle Rusya'ya özgü «partileşme» sorunları üzerinde durduğu, «teknik» yana ağırlık verdiği görülür. Oysa daha **Nereden Başlamalı**'yı yazarken, genel sorunun bu çerçevenin çok üzerinde bir bakışla ele alınması gereğini bilmektedir.

> «İnsan; önce, bölünüp parçalanma durumunda, yukarda sözü edilen dağınıklık ve karışıklıkların (yani «pratik ve örgütsel bakımdan olduğu kadar, ideolojik bakımdan da bölünüp parçalanma... Sosyal Demokratların ezici bir çoğunluğunun bakış açısını ve eylem olanaklarını daraltan mahallî çalışmaya tamamen gömülüp kalma»nın —Ö.L.)** **en derin köklerini** araştırmalıdır...» (V.I. Lenin, **Nereden Başlamalı?** s. 23— Altını ben çizdim, Ö.L.)

Lenin bu ilk broşürlerinde, «kendiliğinden gelme hareket» veya «kendiliğindenciliğe kölece boyun eğme»; «Sosyal-Demokrat hareket» veya «bilinçli» öge kavramları görülmez. Bunlar **Ne Yapmalı**'da önümüze çıkan kavramlardır.

Ne Yapmalı'nın Önsözü'nde Lenin, bu kitabın okura geç sunulmasının gerekçelerini şöyle açıklıyor:

> «Broşürün başlıca teması, 'Nereden Başlamalı?' yazısında değinilmiş olan üç mesele olacaktır: siyasî propaganda ve bilinçlendirmemizin niteliği ve temel muhtevası, örgüt alanındaki görevlerimiz; birçok uçtan tutularak gerçekleştirilecek olan, bütün Rusya'yı kucaklayacak bir mücadele örgütünün kuruluş planı.
> (...) Ama bu broşürde, sözkonusu üç meselenin tahliliyle yetinme ve polemiğe girişmeden, görüşlerimi mümkün olduğu kadar olumlu biçimde sunma yolundaki ilk niyetim, iki sebepten ötürü gerçekleşememiştir: Bir yanda Ekonomizm bizim sandığımızdan çok daha büyük bir canlılık göstermiştir (burada Ekonomizm terimini, bu broşürün, deyim uygun düşerse, bir taslağı olan **İskra**'nın 12. sayısında çıkan —Aralık 1901— 'Ekonomizmin Savunucularıyla Bir Konuşma' adlı yazıda anlatıldığı biçimde, geniş anlamıyla kullanmaktayız). Bugün artık inkâr edilmeyecek olan gerçek şudur ki, bu üç mesele hakkında ileri sürülen değişik görüşler, ayrıntılarda farklı tutumlardan çok, Rus Sosyal-Demokrasisi içindeki iki eğilimin temel meselelerdeki çelişkisi olarak açıklanabilir. Öte yandan, görüşlerimizin **İskra**'da metotlu bir şekilde açıklanmasının Ekonomistler safında meydana getirdiği şaşkınlık, çok kere, iki ayrı dil konuştuğumuzu ve işe ta başından başlamadıkça bir anlaşmaya varamayacağımızı ve **bütün** Ekonomistlerle **bütün** temel görüş farklarımızı **sistemli biçimde 'açıklığa kavuşturabilmek'** için birçok somut örneklere dayanan görüşlerimizi mümkün olduğu kadar basit bir dille anlatmaya çalışmanın gerekli olduğunu bize göstermiştir. Ve ben, bu broşürün hacmini büyük ölçüde genişleteceğini ve yayınlanmasını geciktireceğini pek iyi bildiğim halde bu 'açıklamaya' girişmeye karar verdim: 'Nereden Başlamalı?' başlıklı yazıda verdiğim sözü, ancak bu şekilde yerine getirebilmekteyim.» (V.I. Lenin, **a.g. e.** s. 8-9).

Görülüyor ki, Lenin önceleri, «polemiğe girişmeden» yalnız «sözkonusu üç meselenin tahliliyle» yetinmek niyetindedir. Nitekim ilk broşürlerde, **Ne Yapmalı** ve **Bir Adım İleri, İki Adım Geri**'deki o sert, bükülmez, adeta «hırçın» hava yoktur. Ama ekonomizm **«sandığımızdan çok daha büyük bir canlılık»** gösterdiğinde; o, «değişik görüşler»in, «ayrıntılarda farklı tutumlardan çok», «iki eğilimin temel meseledeki çelişkisi»nden kaynaklandığı düşüncesine varmıştır. Konuşulan «iki ayrı dil»dir.

Yazımızın bir dergi için hazırlanması, son derece önemli olan Önsöz'ün tamamını buraya aktarmamızı engelliyor. Lenin, alıntı yaptığımız pasajın altında: «'eleştiri özgürlüğü' gibi o kadar 'suçsuz' ve 'tabii' bir şiar, nasıl oluyor da bizim için savaş çığlığı gibi bir şey oluyor? Nasıl oluyor da, kendiliğinden gelme yığın hareketi karşısında sosyal demokrasinin (yani Marksistlerin — Ö.L.) rolü gibi temel bir meselede görüş birliğine varamıyoruz.» (**a.g.e.**, s. 9) diye soruyor. Ve kendi çözümlemesi sonucunda; «siyasî ajitasyonun niteliği ve muhtevası üzerinde» görüşlerinin «trade-union'cu politika ile sosyal demokrat politika arasındaki farkın belirtilmesi» **gereğini** gösterdiğini; «örgütlenme görevleri üzerine» görüşlerinin «Ekonomistleri **tatmin eden** amatörce metodlar» ile «devrimcilerin örgütlendirilmesi»ni «zorunlu» sayan anlayış arasındaki farkın belirtilmesine gerek duyurduğunu anlatıyor.

Lenin'in «parti» sorununu ele alış çerçevesinin bu en son biçimlenişine kadarki süreci kısaca

* Bu üç broşür, Türkiye'de Odak Yayınları tarafından bir araya getirilmiş, kitap halinde yayınlanmıştır.
** Tırnak içindeki sözler alıntının üstündeki satırlarda geçiyor.

belirtmeye çalıştık. 1902 Şubatında Lenin, «bölünüp parçalanmış» bir hareketin bu halini daha da pekiştiren bir üslûpla karşımızdadır. «İki ayrı dil» den, «işe ta başından başlamak»tan ve **«bütün** ekonomistlerle **bütün** temel görüş farklarımızı **sistemli bir biçimde açıklığa kavuşturmaktan»** bahsetmekte, yani «birlik» yerine «ayrılığı» vurgulamaktadır. Bütün bunlar «bölünüp parçalanma»nın oluşturduğu parçalar arasında şiddetli bir çekişmeyi, sürekli bir iç mücadeleyi kızıştırmayı getirir ve böylece hareketin, otokrasiye, kapitalizme karşı «asıl mücadelesi»ni zayıflatmaz mı? Bırakalım bunu; böyle «parçalanmış» bir hareketin içinde olan bir Lenin, en azından şu aşağıdaki sözleri söylemeyecek kadar «mütevazı» olmalı değil midir?

> «Tarih, bizi, herhangi bir ülkenin proletaryasının karşılaştığı **hemen yerine getirilmesi gereken** görevler içinde **en devrimcisi** olan âcil bir görevle karşı karşıya getirmiştir. Bu görevin yerine getirilmesi, sadece Avrupa irticaının değil, ama (şimdi bunu da söyleyebiliriz.) Asya irticaının da en güçlü kalesinin yıkılması, Rus proleteryasını, uluslararası devrimci proletaryanın öncüsü durumuna getirir.» (V.İ. Lenin, **Ne Yapmalı**, s. 36-37.)

Ama görülüyor ki Lenin bırakınız «mütevazı» olmayı, «uluslararası devrimci proletaryanın öncüsü» olma imkânı olan «Rus proletaryası»ndan bahsetmektedir.

Rus proletaryasının bu imkânının, o sıralarda diğer ülkeler proletaryasının sahip olmadığı bu tarihî imkânın kaynağı nedir?

Lenin, şu yukardaki alıntıdan hemen sonra başlayan bölümde bize bunu anlatmaya başlıyor.

İşçinin kendisini ancak «şehirde bir köle veya serf» gibi gördüğü kapitalizme geçiş dönemlerinde; işçilerin içinde bulundukları koşullara karşı isyanları, «makinaların tahribine sahne olan grevler» biçiminde olur. Bu tip hareketlerin, işçi sınıfının «sınıf bilincine» daha henüz erişmediği bir hali anlattığını biliyoruz.

Rusya'da, işçi hareketi daha henüz bu evrede iken, güçlü bir aydın hareketi vardı. 1860'lardan başlayarak Rus toplumunda sürekli bir olgu halinde kendini duyuran bu «aydın hareketi» çeşitli siyasî programları benimsemesine rağmen, «halkçı» —Narodnik— ideolojinin çerçevesi içindeydi.

Hareket 1890'larda ideolojik bir bunalıma düştü. O tarihlere kadar özellikle terörü inanılmaz bir gözüpeklik ve özveri ile uygulayan, bunun için en gelişmiş örgütlenmeleri meydana getiren Narodnikler, metodlarının sonuçsuz kaldığını, daha doğru bir deyişle, bu metodlarla amaçladıkları şeyin gerçekleşme imkânı olmadığını anladılar.

Bu sonuç, Narodnik hareketin ideolojik çöküşünü getirdi, ama hareketin asıl tabanı olan aydınların politik hareketten uzaklaşmalarına yol açmadı. Hattâ bu taban daha da genişledi, ama bir arayış ihtiyacı, yeni bir ideoloji bulma çabası ile birlikte.

Rusya'da aydınların Marksizm'le teması, böyle bir tarihî deneyin etkisinde meydana geldi. «Rusya'da aydın gençliğin 1895 yılına doğru, Marksist teoriye nasıl sarıldığını» hemen hemen herkes görmekte ama bunun son derece önemli bir olgu olduğu farkedilmemektedir. Aydınların yeni bir hevesi veya «güvenilmez küçük burjuva aydınlar»ın kalıcı olmayacak bir yönelişi gibi bir çerçeve içinden olaya bakanlar, bunun, Rusya'ya özgü bir geleneğin yeni formundan başka bir şey olmadığını düşünüyorlardı. Yani Rusya'ya özgü bir olay sözkonusuydu.

Olaya böyle bakanlar, yani ona «mahallî» bir özellikten öte bir anlam vermeyenler, bunun tıpkı Almanya, Fransa v.b. ülkelerde, o ülkeye özgü olarak kalan «sosyalizm»ler türünden bir şey olduğunu düşünebilirlerdi. Çünkü Fransa'da esnafların, orta ve küçük mülk sahiplerinin «eşitçilik» temasından hareket eden ve en ünlü sözcüsünü Proudhon'da bulan «küçük burjuva sosyalizmi», nasıl özellikle Fransa'ya özgü bir hareket ise... Ve yine Almanya'da «Katheder Sosyalizmi» veya «Devlet Sosyalizmi» gibisinden hareketler devlet üzerinde spekülasyonlar yaparak tam Prusya'ya özgü bir «sosyalizm» geliştirmeye çalıştılarsa... Şimdi de öteden beri politikaya aşina Rus aydınları, «Rusya'ya özgü» bir hareket geliştiriyor olabilirlerdi.

Oysa Lenin'in yaklaşımının temeli, bu «Rusya'ya özgü» olayın, «mahallî» yanını değil, evrensel yanını görmüş olmasındandır. **Ne Yapmalı**'nın adeta ruhu olan «kendiliğinden hareket» ile «bilinçli öge» arasındaki ilişki, bu, tüm kitap boyunca bıkmadan tekrarlanan ve hemen hemen her tür sorunun çözümünde anahtar kavramlar rolünü oynayan bu iki öge ve ilişkisinin Lenin sitematiğindeki yeri kavranılmadan, Lenin ve Leninizm üzerine söz söylemek gevezelikten öte bir şey değildir.

Lenin'in o yıllarda yalnız «Rusya'ya özgü» olarak görülen bu olay üstüne derinliğine düşünmesini gerektiren ana etken, o sıralarda Batı Avrupa'daki Sosyal-Demokrat partilerde hüküm süren bunalım olduğu, kuşku götürmeyecek derecede açıktır.

Batı Avrupa'nın parti tarihi —Lenin'in aydınlatıcı terminolojisiyle ifade edersek— «kendiliğinden» hareket ile «bilinçli» —Marksist— ögenin, uzun bir süre paralel ama **ayrı düzeylerde gelişip, olgun biçimlerine vardıktan sonra** bir araya geldiğini gösteriyor. Biliyoruz ki, Avrupa İşçi Hareketinin doruğunu temsil eden Paris Komünü bile, «kendiliğinden» bir hareket olarak nitelenir. «Kendiliğinden» hareketin bu en üst biçimine varmasından sonradır ki, Marksistlerin, işçi sınıfının politik örgütlerinde etkin —yönetici— hale gelebildiklerini görüyoruz. Üstelik bu olguyu anlattığımız yerde de belirttiğimiz gibi, olay adeta bir yanyana geliş özelliği göstermektedir. O dönemde ülkelerinin toplam aydın potansiyelinin küçük bir

azınlığını oluşturan Marksistler, partilerin ideolojik, politik, örgütsel alanlarda duyduğu üst düzeyde kadro ihtiyacına ancak yetiyordu.

Legal partilerin kurulması, milyonlara varan işçinin parti etrafında toplanmasına imkân vermişti. Ne denli istense bile bu geniş kitleye «bilinç» kazandırma çabası sınırlı kalacaktı. Çünkü bunu gerçekleştirmek için gerekli Marksist aydınlar azdı. Avrupada hareket, geniş bir işçi sınıfı ile ona göre çok az olan bir aydın kitlesinden oluşmaktaydı. Böyle olunca, geniş işçi yığını içinde sistemli bir politik propaganda ve ajitasyon —hele Lenin'in bu kavramlara verdiği içerikle— yapmak mümkün olamıyordu. Yani işçi hareketinin Marksizm'i özümlemesi faaliyeti «kendiliğinden»liğe bırakılmıştı ister istemez. Partiler işçi sınıfını yönetiyorlardı, ama bu, herhangi bir örgütün«yönetici» ve yönetilen ilişkisinden farklı değildi. Politika, ona verilen alışılmış anlamının içinde yapılıyordu. Ve her ne kadar politikacılar iktisadî mücadeleyi de yönetiyorlarsa da bu ancak iktisadî taleplerin belirlediği bir çerçeve içinde kalınarak yapılıyordu.

Oysa Rusya'da «son derece orjinal» bir «başlangıç» olmuştu ve bu devam ediyordu. **Ne Yapmalı**'da sık sık vurgulandığı üzere **Rusya'nın temel özelliği, işçi sınıfının kendiliğinden gelme hareketinin başlangıcı ile aydınların Marksizm'e yönelmelerinin aynı anda oluşu** idi. İşte bu, Avrupa'dakine benzemeyen «son derece orijinal» bir olaydı.

> «...İncelemekte olduğumuz dönemde, 1895 yılı yöresinde (...) daha o zaman Rusya'nın devrimci gençliğinin çoğunluğu bu doktrini benimsemişlerdi.
> Böylece, hem işçi yığınlarının kendiliğinden gelme bir uyanışı, bilinçli yaşantıya ve bilinçli mücadeleye doğru bir uyanışı vardı, hem de sosyal-demokrat teori ile silâhlanmış olan ve işçilere yaklaşmak için yanıp tutuşan bir devrimci gençlik vardı.» (V. I. Lenin, **a.g.e.**, s. 41).

Çarlık Rusya'sında kitlesel gösteriler yapabilecek kadar yoğunluğa ulaşmış bir öğrenci-aydın hareketinin yarattığı imkânları Lenin'in gözüyle görebilmek için «bunalım»ın Avrupa'daki hareket-te ortaya çıkardığı bir zayıflığın üzerinde durmalıyız. Bu zayıflık, Lenin'in niçin Rusya'daki tüm grupları «bilinçli» ögenin rolü konusundaki tavırlarına göre değerlendirdiğini anlamakta bir ipucu olacaktır. Bu olgu aynı zamanda, Lenin'in gerek «Politika» kavramının içeriği ve iktisat-politika ilişkisi üzerinde ısrarla duruş nedeni, gerekse «politik propoganda ve ajitasyon» gibi yerleşik bir içeriği olan konuda özgün bir yaklaşımı geliştirdiğini de açıklayacaktır.

Avrupa'da revizyonizm partilerin tüm yapıları içinde kaynaşmalara neden olmadı. Tartışma, kadrolar içinde yapıldı, orada kaldı. Sorun adeta «akademik» bir düzeydeydi.

Oysa tartışma, işçi sınıfının, ekonomik olmayan tüm devrimci programını kapsamakta; sosyalist bir toplumun kurulması sürecine kendi dışındaki yığınları **yönetecek** bir devrimci bilinçle hazırlanmasının gereği üzerinde kuşkular yaratmaktadır. Ama bu denli yaygın sonuçları olacak bir konu, ilginç bir sessizlikle dar bir yönetici kadroya bırakılmaktadır. Açıktır ki, ancak gerçekten bilinçli bir işçi sınıfı Bernstein'cılığı parti dışına atmakta tereddüt etmezdi. Bu yapılmadığına göre, milyonlarca işçinin Sosyal-Demokrat partilere oy vermesinin «politik bilinç»le ilgisi düşünülmeye değerdi.

Avrupa'da bunca tarihî deneyin içinden gelmiş bir sınıfın, politik bilinç konusundaki bu zayıflığının, ona politik bilinç götürecek kadroların oran sal zayıflığına bağlı olduğu ilk görünür nedendir. Bunun kadar önemli olan bir diğer etken, «politik bilinç»in daima ekonomik talebin gerekli kıldığı ölçü ve çerçeve içinde verilmeye çalışılması yanında, bu faaliyetin ancak ekonomik taleplerin öne çıktığı dönemlerde —ekonomik kriz, grevler v.b.— hız kazanmış oluşu, diğer dönemlerde adeta yok denecek kadar azlığıdır.

Kadro azlığı, Rusya'nın o «orjinal durumu»ndan ötürü giderilme imkânına fazlasıyla sahiptir. Fakat bunda fazlasıyla iyimser olunamaz. Çünkü aydın hareketini Rusya'da bu kadar güçlü kılan etkenlerden en önemlisinin Çarlık otokrasisi olduğu bilinmektedir. Zaten sarsılan bu yönetimin, ya alacağı «demokratik» tedbirlerle veya bir burjuva demokratik hareketle biçim değiştirmesiyle aydın hareketi yaygınlığını büyük ölçüde kaybedebilir. Bunun yanında revizyonizmin haldeki aydın kadrolarda doğurduğu ekonomist eğilimlerin, işçi sınıfına verilecek bilincin tüm devrimci içeriğini gözardı edeceği de besbellidir.

O halde «Rusya'ya özgü» imkânın revizyonizm tarafından heba edilmesine engel olmak için onun tüm belirtilerine karşı tavizsiz bir mücadele verilmeli ve kesin çizgiler konulmalıdır. Aynı zamanda bizzat bu «Marksizm'e yönelmiş aydınlar»ın da olduğu gibi kabulü değil, kalıcı yapılar içinde eğitilmeleri gerekmektedir.* Ama herşeyden önce işçi sınıfının «devrimci —politik— bilinç»in gereği ve kapsamı konusunda açık bir görüşü olmalı ve onlar bunu kendileri için zorunlu, hayatî bir sorun olarak görmelidirler:

> «...Eğer işçiler, öteki sosyal sınıfların **her birini,** entelektüel, manevî ve siyasî hayatlarının **bütün** tezahürlerinde gözleyebilmek için somut ve aktüel siyasî gerçek ve olaylardan yararlanmasını öğrenemezlerse; eğer materyalist tahlil ve kıstasları, bütün sınıfların, kategorilerin ve grupların, **bütün** eylem ve hayat tarzlarına pratik olarak uy-

* «Durum kesinlikle şudur: 1) Ciddî bir eğitim ve bilinçlendirmenin olmayışı (sadece işçiler arasında değil, entelektüeller arasında da)...» (V.I. Lenin ... *Bir Yoldaşa ... Mektup*, s. 31.)

gulamayı öğrenemezlerse, işçi yığınlarının bilinci, gerçek sınıf bilinci olamaz. Kim, işçi sınıfının dikkatini, gözlem imkânlarını ve bilincini, yalnız işçi sınıfı üzerine, hattâ başlıca işçi sınıfı üzerine çekiyorsa, böylesi, Sosyal-Demokrat değildir; çünkü, kendini iyi tanıyabilmesi için, işçi sınıfının çağdaş toplumun **bütün** sınıfları arasında karşılıklı ilişkiler hakkında tam bir bilgisi, sadece teorik bilgisi değil... hattâ daha doğru olarak ifade edelim: teorik olmaktan çok, siyasî hayatın tecrübesine dayanan bilgisi olması gerekir.» (V I. Lenin, **a.g.e.**, s. 88-89)

Lenin'ın imzası bulunan çoğu yazılara karşı saygılı bir dikkatsizlik gösterenler, şu yukarıdaki satırlarla o «dar devrimciler örgütü» önerisi arasındaki bağlantıyı kurma zahmetine katlanmak şöyle dursun, böyle bir bağıntının varlığını bile düşünmezler. Hele onlar Lenin'in özlemlerine tercuman olduğu işçilerin şöyle konuşabileceklerine de pek inanmak istemeyecektir:

> «...biz sadece 'iktisadî' politika lâpasıyla beslenecek çocuklar değiliz. Biz ötekilerin bütün bildiklerini bilmek istiyoruz. Siyaset hayatının **bütün** yönlerini ayrıntılı olarak bilmek, ve her siyasî olaya **aktif olarak** katılmak istiyoruz. Bunun için aydınların, bizzat bizim pek iyi bildiğimiz şeyleri biraz daha az tekrarlamaları ve henüz bilmediğimiz şeyleri, fabrikadaki «iktisadi» tecrübemizin bize hiç bir zaman öğretemeyeceği şeyleri, yani siyasî bilgileri biraz daha fazla vermesi gerekir. **Bu bilgileri, siz aydınların edinmesi kolaydır ve bunları şimdiye kadar sunduğunuz miktarlardan yüz defa ve bin defa daha büyük miktarlar halinde bize sunmanız görevinizdir;** (a.g.e., s. 93-94, En son satırın altını ben çizdim, Ö.L.)

Şimdi artık «Rusya'ya özgü» bir olgunun alanının dışındayız. Lenin, «Rusya'ya özgu» alanın evrensel özü üzerinde konuşmaktadır. Çünkü her iki alıntıdaki işçiler, Rusyanın işçileri, yani Avrupa'nın en çok sömürülen, ezilen, iktisadî ve toplumsal güvenceleri, hakları en az olan ve dolayısıyla da iktisadî ajitasyona en açık olan işçiler değildir. Bir ekonomistin, bir «kendiliğindencilığe kölece boyun eğen» anlayış sahibinin ufkunu daraltan bu «somut» durum, Lenin'in bakış açısını kapatmamaktadır. O, işçilere «elleriyle tutabilecekleri», «somut», «iktisadî çıkarlar» vaadetmemekte, **bütün bir dünyayı** çözülecek bir bilmece, çözebilecekleri bir bilmece gibi sunmaktadır.

Bir ekonomistin ufku buralarda durur, kapanır ve artık Leninizm'in özgün çizgilerinin belirdiği alan başlar.

Yazımızın ikinci bölümü, bunu konu edinecektir. ■

koral yayınları

YENİ KİTAPLAR

William Aegleton
MEHABAD KÜRT CUMHURİYETİ
20.— Lira

Edgar Snow
ÇİN ÜZERİNDE KIZIL YILDIZ I
25.— Lira

Haşmet Zeybek
IRGAT
10.— Lira

İSTEME ADRESİ
P.K. 907 Sirkeci - İSTANBUL

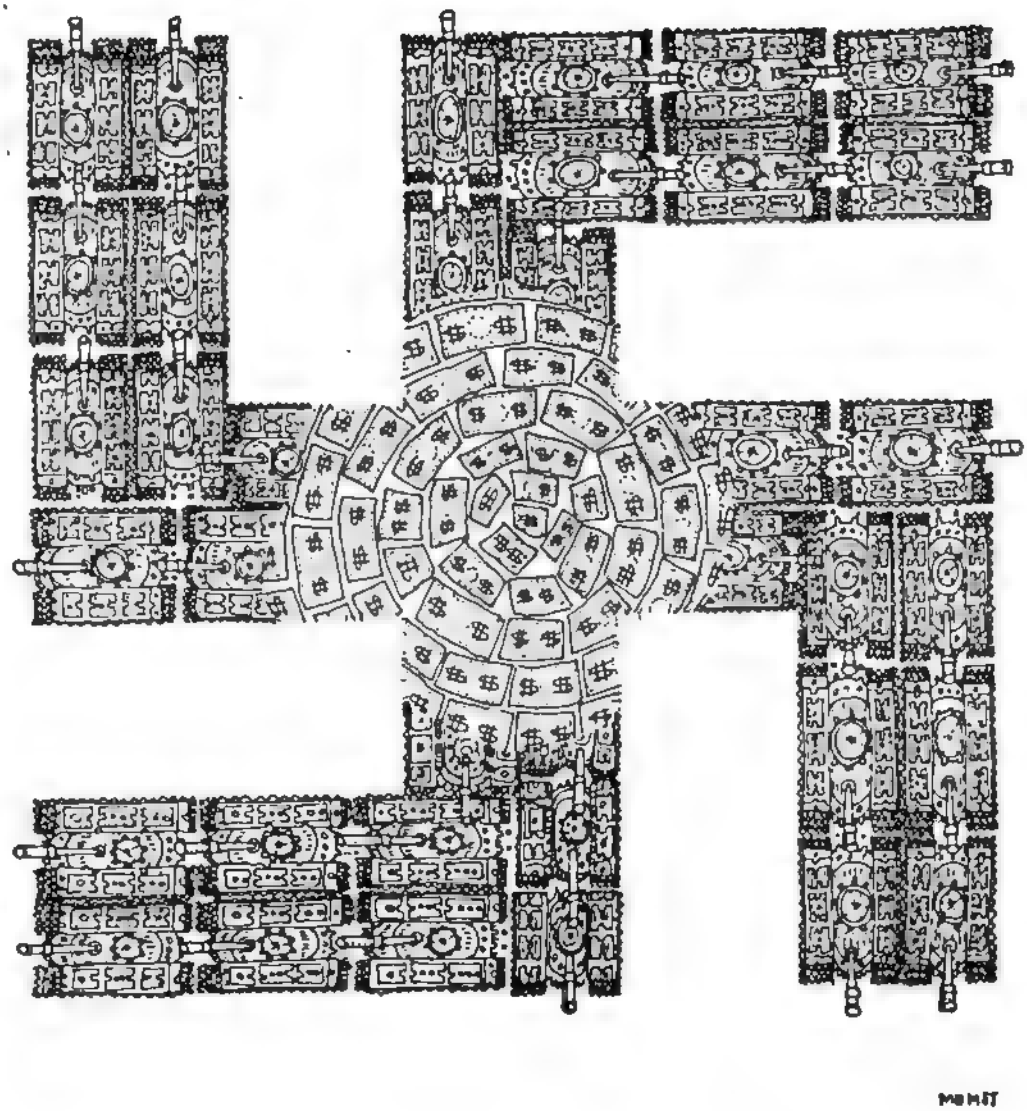
MEHMET

Bilimsel Gelişmede İktisadın Rolü Sorunu

Nathan Rosenberg, Amerikalı bir Marksist. Wisconsin Üniversitesinde çalışıyor. Buradaki yazısı, Chicago Üniversitesinin *Journal of Political Economy* adlı iktisat dergisinden alınmıştır (Temmuz/Ağustos 1974, Cilt 82, sayı 4).

Yazının konusu, bilimin kendisinden çok, *bilimin hangi etkene bağlı olarak* geliştiği. Yazar, göreceğiniz gibi, ilkin daha yaygınca kabul edilen bir yaklaşımı ele alıyor. Bu, bilimin, ekonomik alandan gelen teşvike bağlı olarak geliştiği sorunudur. Marx ve Engels'in bu görüşü dolaylı ya da dolaysız destekler görünüşte çeşitli sözlerini alarak konuyu açtıktan sonra, bu görüşü biraz sınırlı bulduğunu belirtiyor. Bu sefer de, daha çok Marx'dan geniş alıntılarla, bilimin görece özerk bir düzey olarak, gelişme dinamiğini belli ölçüde kendi içinde de taşıyabileceğini gösteriyor.

Yazı bizce birkaç bakımdan ilginç. Birincisi, kapitalizmin, makinanın yapısı ve kullanılışı bakımından kendi içinde dönemleşmesini göstermek bakımından. *Kapital*'den verilmiş ayrıntılı alıntılar, Marx'ın, kapitalizmin bu gelişmesini çağdaşı olan herkesten daha aydınlık bir şekilde görebildiğini gösteriyor. Uzay çalışmalarının, otomasyonun, organ nakillerinin ortaya çıktığı bugünkü dünyada bilimin olağanüstü hızla gelişmesi, bunun teknolojide, dolayısıyla insan hayatında yarattığı radikal değişiklikler, üzerinde önemle durulması gereken konulardır. İşçi sınıfının niceliğinde ve niteliğinde görülen değişim de, önümüzdeki günlerde çok daha belirginleşecek bazı sorunları bugünden biçimlendirmektedir.

İkinci ilginç nokta, belki de bilginin oluşumu ile ilgili. Bu yazının birinci kısmında işlenen görüşü, yani bilimsel bilginin iktisattan gördüğü teşvik oranında ilerlediğini varsayım olarak kabul ettiğimizde, Bilgi konusunda bir çeşit göreliliği benimsememiz gerekir. Çünkü bilgi arayışı faaliyetinin dinamiği kendinden başka bir yapı içindedir ve bilginin varacağı yeri de son duruşmada bu başka yapı belirleyecektir. Bu başka yapı, son analizde, teknolojik düzeydir. Böyle bir görüşle, bilgiyi ve bilimi, ideolojiler, hukuk, devlet, politik yapı gibi, bir üstyapı kurumu olarak düşünmüş oluruz.

Altyapı değişimlerinin üstyapıyı mekanik bir işleyiş içinde değiştirmediği, üstyapıların görece özerkliklerini koruduğu olgusunu kabul etsek bile, bilimi bir üstyapı kurumu saymak bazı önemli sorular doğurur. Aynı mantıkla, Marx'ın da belli bir altyapının, belirli teknolojik koşulların, bu koşulların biçimlendirdiği bir ideolojik ortamın ürünü, sözcüsü olduğu ileri sürülebilir. Böyle bir açıdan, bilim belki hiç olamaz, ya da, en azından, ideoloji gibi değişken bir şeydir.

Biz bu görüşleri benimsemiyoruz. Bizce, iktisadî - teknolojik koşullar bilimin uygulanabilirlik zeminini doğal olarak hazırlar, ama bilimsel ilerlemenin, hele bilimsel bilginin mutlak saiki değildirler. Tarihte, bazı vakitsiz icatlar da olmuştur. İktisadî - teknolojik koşullar bu icatlardan yeterince yararlanma imkânı sağlamadığı için, öylece,

pek kullanılmadan kalmıştır. Ama böyle birkaç örnek, bilimsel bilincin iktisadî teşvik olmadan da nesnel dünyayı keşfedebileceğini, ya da tersinden bakılırsa, bu çeşitten bir keşfin, bir başka zamanın nesnelliğine de uyabileceğini gösteriyor.

Tabiî bu, mutlak bilgi olabileceği anlamına gelmez. Nesne dünyası karşısında insan bilinci, toplumsal ilerleme ile ufuklarını genişleterek yeni bilgiler bulur ve eski bilgilerini düzeltir. Bu anlamda bilgi her zaman görelidir. Ama bilgi ve bilim, belirli bir altyapının üstyapısı değildir. İnsan bilincinin nesnelerle kurduğu belirli bir ilişki olarak altyapısal değişimlere karşı geçerliğini korur.

Rosenberg yazısını bu konulara girmeden kesiyor. Ama onun ele aldığı konu, ister istemez bu sorunun tartışmasına götürür. Bunu düşünerek böyle bir girişi ekledik. Rosenberg'in yazısı oldukça anlaşılır olduğu için, ayrıca, Marx ve Engels'den alıntılarla gerekli açıklamaları kendi sağladığı için, çevirilerin yanına her zaman koyduğumuz notlara bu yazıda gerek görmedik. ■

türkiyede emekçiler-kapitalişler (resimli)
Fiyatı : 10 Lira

kapitalsiz kapitalistler HARUN KARADENİZ
Fiyatı : 7.50 Krş.

resimli **türkiye işçi sınıfı tarihi I. II. III. IV.**
I, II, III - 3.— Lira IV - 5.—Lira

NARDİYA yayınları

P.K. 671 Sirkeci — İSTANBUL

Karl Marx'da Bilimin İktisadi Rolü

Çeviren FAİK SEYHAN

«Ekonomik çağları birbirinden ayırdeden şey, yapılmış olan maddeler değil, bunların nasıl ve hangi iş araçları ile yapılmış olduğudur.» (Kapital 1/2, s. 65)

Bu yazının amacı, Marx'ın Katialist sistemde kaynak verimliliğindeki artış ve teknolojik değişme olgularını ele alış tarzının belirli yönlerini incelemektir. Onun bu konudaki tutumunun bazı ilginç tarafları, belki de polemik yaratmaya elverişliliği yüzünden, şimdiye dek ihmal edilegelmiştir. Bu yüzden, makinenin işçi üzerindeki etkileri, yabancılaşma, teknolojik değişme ile ücretler ve istihdam arasındaki ilişki gibi konular üzerinde bir hayli şey yazılmış olmasına karşılık, Marx'ın Avrupa Kapitalizminin 300 yıllık gelişmesi hakkında söylediklerinin bir kısmı pek az ilgi görmüştür. Bunlara, onun bilim, teknoloji ve iktisadî kalkınma arasındaki karmaşık ilişkiler hakkındaki görüşleri de dahildir.

Bilindiği gibi Marx kapitalizmi incelerken onu, insanın doğa üzerindeki egemenliğinde ve emek verimlilığında benzeri görülmemiş artışı gerçekleştiren bir sistem olarak ele alır. Marx ve Engels bunu, **Komünist Manifestosu**'nda şöyle ifade ederler: «Henüz yüzyılı anca bulan hakimiyeti süresince burjuvazi, kendinden önceki kuşakların hepsinin bir arada yarattığından daha büyük, daha devasa üretim güçleri yaratmıştır. Tabiat güçlerinin insana boyun eğmesi, makineler, kimya biliminin sanayi ve tarıma uygulanması, buharlı gemiler, demiryolları, telgraf, koca koca kıtaların tarıma açılması, nehirlerin tanzimi, yoktan varedilen muazzam nüfuslar... Bundan önceki hangi yüzyıl, salt sezgiyle dahi olsa, sosyal emeğin bağrında bunca üretim gücünün uyuklamakta olduğundan haberdardır?» (**K. Manifestosu,** Felsefe ve Siyaset içinde, s. 112). Burada, daha önceki üretim tarzlarına kıyasla kapitalizmin neden bu ölçüde verimli bir sistem olduğu sorusu, kapitalist gelişmenin Marksist analizi açısından son derece önemlidir. Bu soru daha önce de sorulmuştur ve Marx'ın cevabının belirli kısımları oldukça açıktır. Her şeyden önce kapitalizmin sosyal ve ekonomik yapısı, teknolojik değişmeyi teşvik edici ögeleri bol miktarda içermektedir. Marx ve Engels'in ısrarla üzerinde durdukları bir husus da burjuvazinin hakim sınıf olarak benzersiz olduğudur. Çünkü, iktisadî çıkarları statükonun korunmasına bağlı olan daha önceki hâkim sınıfların aksine, burjuvazi idaresinin esası teknolojik dinamizmdir.* Kapitalizm, maliyet düşürücü yeni teknolojilerin kullanılması için emsalsiz saikler yaratır.

Burada incelemek üzere ilgilendiğim başlıca sorun, Marksist çerçeve içinde, kapitalizmin dinamik gelişmesi üzerinde bilimin ve bilimsel gelişmenin oynadığı roldür. Hiç şüphe yok ki kaynak verimliliğindeki artış, tek başına, kapitalist kurumların gelişmesinin sonucu değildir. Bu kurumların varlığı gerekli, fakat yetersizdir. Kapitalizmin teknolojik canlılığı, bilimsel bilginin düzeyine ve sanayinin bu bilgiyi kullanabilme kapasitesine yakından bağlıdır.

Marx (ve Engels), insanın maddî hedeflerine varmak için doğal çevresini değiştirme yeteneğindeki genişleme ve kaynak verimliliğindeki artış üzerinde, bilimin gerçekten belirleyici bir etken olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte bu ifadenin doğruluğu, yazımızın konusunu teşkil edecek olan şu iki kayda bağlıdır:

1) Marx'a göre, tarihî süreç içinde bağımsız bir değişken değildir.

2) Bilim, üretkenlik artışına sistematik bir şekilde katkıda bulunmaya, tarihin ancak, Marx'ın çağına göre, en son dönemlerinde başlamıştır. Çünkü bilimin bu rolü oynayabilme yeteneği, birtakım nesnel koşulların gerçekleşmesini beklemek zorunda idi. Bu koşulların neler olduğu tam anlamıyla anlaşılmış değildir.

I

Marx'ın bilimsel ilerlemeyi ele alış şekli, Tarihî Maddecilik öğretisiyle tam bir uyuşum içindedir. İnsan toplumunun siyasi ve toplumsal kurumlarını belirleyen ekonomik yapı ve üretim

* «Burjuvazi üretim araçlarını habire değişikliğe uğratmaksızın ve bu yoldan üretim ilişkilerini ve onlarla birlikte bütün toplum ilişkilerini değiştirmeksizin varolamaz. Oysa eski üretim tarzlarının olduğu gibi korunması, ondan önceki bütün sanayici sınıfların başta gelen varoluş şartıydı.» (*K. Manifestosu*, «Felsefe ve Siyaset» içinde, s. 110).

sürecinin ihtiyaçları, aynı şekilde, tarihin bütün evrelerinde, onun bilimsel faaliyetlerini de belirler. Bilim, bizzat kendisinin içsel güçlerine bir tepki olarak gelişmez. İnsan etkinliğinin bağımsız, kendi kendine oluşan bir ögesi de değildir. Tam tersine bilim, iktisadî güçler tarafından etkilenen bir toplumsal faaliyet türü olarak anlaşılmalıdır. Bilimsel gelişmenin yönünü belirleyen etken, insan ihtiyaçlarındaki, üretim alanında açığa çıkan, değişmelerdir. Gerçekten de bu, bilimin de bir parçası olduğu, insanın genel olarak sorun-çözücü faaliyetleri açısından tamamen doğrudur. Marx bu hususu şöyle belirtir: «... insanlık ancak çözebileceği problemleri ortaya koyar çünkü, yakından bakılırsa görülebileceği gibi, problemin kendisi ancak çözülmesi için gerekli maddî şartlar esasen varolduğu ya da oluş halinde bulunduğu zaman meydana çıkar.» **(Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı,** Önsöz, s. 4)

Marx, bilimin çeşitli dallarının üretim alanında ortaya çıkan sorunlara cevap arayarak geliştiği fikrindedir. Tarihin ve toplumun maddeci yorumu, insanın zihnî uğraşılarının, maddî endişelerden bağımsız bir durum alabileceği kanısını reddeder ve düşünce ve fikirlerin insanın maddî çıkarlarına bağlanması gereğine devamlı olarak dikkati çeker. Bilim bu bakış açısından incelenmelidir. «Feuerbach ısrarla doğal bilimlerin idrak edilmesinden söz ediyor. Yalnız kimyacı ve fizikçinin gözüne görünebilen sırlardan bahsediyor: Oysa sanayi ve ticaret olmasaydı doğal bilimler şimdi ne durumda olurdu? Şu 'Saf' tabiat bilimi bile amacını ve konusunu sadece ticaret ve sanayiden, insanların maddî faaliyetlerinden sağlamaktadır.» **(Alman İdeolojisi,** s. 80) Eski Mısır tarımına hayat veren «Nil'in yükselip alçalma zamanlarını hesaplayıp bulmak zorunluluğu Mısır astronomisini doğurdu» **(Kapital,** 1/4, s. 17, dipnot 6.) «17. Yüzyılda makinenin orada burada kullanılışı büyük önem taşır; çünkü, makine o zamanın büyük matematikçilerine modern mekaniğin yaratılması işinde dayanak noktaları sağlamış ve dürtü olmuştu.»* Su kuvvetinin dolap, değirmen v.b. de kullanımı yaygınlaştıkça dişli çark düzeneklerinde aksaklık ve zorluklar başgösterdi «ve bu, sürtünme kanunlarının daha fazla dikkat ve doğrulukla incelenmesine yol açan hususlardan biri olduğu.»** Aynı görüş, «daha başlangıçtan beri bilimlerin ortaya çıkışı ve gelişmesi (nin) üretimle belirlendi»ğini* söyleyen Engels tarafından da tekrarlanmıştır. Engels, Rönesans sırasında bilimlerin yükselişinin nedenleri konusunda da, endüstrinin ihtiyaçlarına dikkati çekmiştir:

> «Orta çağların karanlık gecesi bittikten sonra bilimler, ansızın yeni ve beklenmedik bir güçle dirilince ve mucize hızıyla gelişmeye başlayınca, gene üretime borçlu olduğumuz bir mucize ile karşılaşıyoruz. Birincisi, Haçlı Seferlerinden bu yana sanayi çok gelişmiş, birçok yeni mekanik (dokumacılık, saatçilik, değirmencilik), kimyasal (boyacılık, metalurji, alkol) ve fiziksel olguları (gözlük) gün ışığına çıkarmıştı. Bunlar, sayısız materyali gözlem alanına getirmekle kalmamış, aynı zamanda eskisinden çok daha değişik deney araçları olarak ortaya çıkmışlar, bunlarla **yeni** araçların yapımına imkân vermişlerdi; denebilir ki, gerçekten sistematik deneysel bilim ancak şimdi imkân içerisinde bulunuyordu.»**

Aynı konuda Engels, 1895 yılında yazdığı bir mektupta şöyle der:

> «Eğer, söylediğiniz gibi teknik, bilimin durumuna büyük ölçüde bağlı bulunuyorsa, bilim bundan daha da büyük ölçüde tekniğin **durumuna** ve ihtiyaçlarına bağlı bulunmaktadır. Toplumun teknik bir ihtiyacı ortaya çıktığında, bu, bilimin gelişmesine on tane üniversitenin yaptığından daha çok yardımda bulunur. Hidrostatiğin bütünü (Toriçelli vs.) 17. ve

* Kapital, 1/3 s. 69. Engels de aynı görüştedir: «Öteki bütün bilimler gibi matematik de, insanların *ihtiyaçlarından* doğmuştur. Arazinin ölçülmesinden ve kapların sığasını (capacité) ölçmekten, zamanı hesaplamaktan ve mekanikten» (*Anti-Dühring*, Birinci Kitap, s. 85, altını çizen Engels. Ayrıca bkz. *Kapital*, 1/4, s. 17, dipnot 6).

** *Kapital*, 1/3 s. 109. Marx şöyle devam eder: «Yine bunun gibi, bir manivelanın çekilip itilmesiyle işletilen değirmenlerde yeknesak bir hareket gücü sağlanamaması, sonradan büyük endüstride çok önemli bir rol oynayacak olan volanın teorik planda geliştirilmesine ve pratik alanda uygulanmasına yol açtı. Manüfaktür dönemi, bu şekilde, büyük endüstrinin ilk bilimsel ve teknik unsurlarını geliştirmiş oluyordu».

* *Doğanın Diyalektiği*, s. 226. Aynı paragrafın başında Engels şöyle yazar: «Doğal bilimlerin her dalının gösterdiği devamlı gelişmeyi incelemek gerekir. Hepsinden önce, çobanlık ve çiftçilikle geçinen topluluklar için sırf mevsimler bakımından kaçınılmaz biçimde gerekli olan astronomiyi ele alalım. Astronomi ancak matematik yardımı ile gelişebilir. O halde onu da ele almalı. —Daha sonra tarımın belli bir basamağında ve belli bölgelerde (Mısır'da sulama için suyun yükseltilmesi), özellikle kentlerin, büyük yapıların ortaya çıkması ve el sanatlarının gelişmesi ile birlikte mekanik. Hemen ardından gemicilik ve savaş alanlarında buna duyulan ihtiyaç.— Bunların da matematiğin yardımına ihtıyacı vardır ve onun gelişmesini teşvik eder.»

** *Aynı eser, s. 226.* Eserin derleyicisi kitabın elyazmasında bu paragrafın karşısında şu notun yazılı bulunduğunu belirtiyor: «Şimdiye dek, üretimin bilime neler borçlu olduğu soylenip bir hayli laf edildi, oysa bilim üretime çok daha fazla şey borçludur.»

> **18.** Yüzyılların İtalyasında su yollarının ayarlanması ihtiyacı tarafından uyarılmıştır. Elektrik denilen güçten, onun ancak teknikte uygulanması bulunduktan sonra haberimiz oldu.» **(Selected Works,** 2: 457, Engels'ten H. Starkenburg'a 25 Ocak 1895 tarihli mektup. Altını çizen Engels.)

Bu ifade Marx ve Engels'in yazıları arasında, bilime olan talebi etkileyen etkenlerin, onun arzını etkileyen etkenlere göre çok daha önemli olduğunu belirten en açık ve dolaysız olanıdır. Bilimsel bilgi, ancak ona karşı toplumsal bir ihtiyaç ortaya çıktığı zaman elde edilir. Bilim, toplumsal gelişmenin dinamiğinde başlatıcı (initiating) bir güç olmayıp, kökeni başka alanlarda olan güçlere karşı bir tepki olarak ortaya çıkar ve gelişir. Böylece Marx ve Engels, bilimin toplumsal rolünün tamamen ona olan talep tarafından belirlendiği şeklinde bir görüşe sahip imiş gibi görünmektedirler: Bilim çevreleri, sanayinin talep ettiğini arz eder ve bu yüzden bilimsel hamle yönünün değişmesi, sanayi ihtiyaçlarının değiştiği anlamına gelir.

II

Birinci kısımda incelediğimiz üzere Marksist görüş, bilimin iktisadi rolü sorununu esas olarak talep yönünden ele almaktadır. Bununla birlikte, sorunun büyük önem taşımakla birlikte aynı ölçüde göze çarpmayan ve bu yüzden şimdiye dek ihmal edilmiş başka tarafları da vardır. Bu kısımda onlar incelenecektir. Çünkü sözkonusu hususlar iyice anlaşılmadan Marx'ın görüşlerinden kaynaklanan şu öbür tezi açıklamak mümkün değildir: Bilimin üretim sürecinde önemli bir yer kazanması, insanlık tarihinin sadece belirli bir döneminde görülmektedir. Bilim ile endüstrinin evliliği, der Marx, tarihimizin en son yıllarında gerçekleşmiştir. Üstelik, bu evlilik kapitalizmin tarih içinde ortaya çıkışına da denk düşmemektedir. Marx, bilimle endüstrinin birleşmesinin, kapitalizmin çıkışından ve teorik bilimlerin çatılarının kurulmasından yüzyıllar sonra ortaya çıktığı konusunda çok açık ve seçiktir. Oysa, eğer kapitalizmin doğurduğu talep ve saiklere önem veren görüş doğru olsa idi, bilimin sanayi tarafından tam anlamıyla kullanılması Batı tarihinin daha erken bir döneminde başlaması gereken bir olay olurdu. Bu böyle değilse, nedeninin sorulması gerekir.

En basite indirgenmiş olarak Marx'ın bu soruya verdiği cevap; üretimin el-zanaatları ve manüfaktür aşamalarının, sınaî üretimin doğurduğu sorunların çözümünde bilimsel bilginin kullanılmasına **izin verecek** teknolojik temelden yoksun oldukları şeklindedir.* Bu gerekli teknolojik temel sadece endüstrinin çıkışıyla oluşmuştur. Ondokuzuncu yüzyılda İngiliz endüstrisinin sınırsızmışçasına gelişen üretimi, Marx'a göre şu üç etkenin sonucuydu: 1) Kapitalist kurumlar tarafından sağlanan birikim sistemi ve kapasitesinin emsalsiz teşvik edici niteliği, 2) Endüstrideki sorun çözücü faaliyetlerle doğrudan bağlantılı olan bilimsel* kurumların varlığı, 3) Belirli özel karakteristiklere sahip bir teknoloji. Bunların içinde en az anlaşılmış bulunan sonuncusudur. Bu yüzden şimdi onu ele alacağım.

Tarihi olarak kapitalist ilişkiler, tek bir kapitalist tarafından istihdam edilen ücretli işçilerin sayısında meydana gelen nicel bir artış ile, pek göze batmaz bir şekilde, başlamıştır. **(Kapital** 1/3, s. 44.) Bağımsız zanaatçı, birkaç kalfa ve çırakla birlikte çalışırken, bu kişilerin sayısı arttıkça ve zanaatçının onlarla ilişkisi ücret ödeme şekline dönüştükçe, giderek kapitalist haline gelmiştir. ** Bu yüzden manüfaktür sistemi, kendinden önce gelen lonca sisteminden *** bir yandan kesin farklarla ayrılırken, öte yandan baş-

* Burada, «el-zanaatları», «manüfaktür» ve «modern endüstri» terimlerinin anlamını okura hatırlatmak amacıyla Engels'in şu açıklamasını sunuyoruz: «Sanayi üretiminin tarihini, Ortaçağdan bu yana, üç döneme ayırıyoruz: 1. küçük usta zanaatçının, kalfaları ve çıraklarıyla birlikte çalıştığı ve her işçinin nesnenin bütününü ürettiği zanaatçılık dönemi; 2. çok sayıda işçinin, topluca ve büyük bir işyerinde, nesnenin bütününü işbölümü ilkesine göre ürettiği; her işçinin, işlemin yalnız bir kesimini yaptığı ve bu yüzden ürünün ancak ardarda hepsinin elinden geçtikten sonra tamamlandığı manufaktür dönemi; 3. ürünün herhangi bir güçle işletilen makinelerce üretildiği, işçinin işinin mekanik aracın çalışmasını denetlemekten ve düzeltmekten ibaret olduğu modern sanayi dönemi.» (*Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, s. 22-23).

* Aslında Marx «Bilim» terimini oldukça geniş anlamda kullanıyor. «Artık Değer Teorileri»nde bilim için «zihnî emeğin ürünü» tanımını veriyor. (*Theories of Surplus Value*, pt. 1, s. 353).

** Bizzat üretim biçiminin kendisi bakımından, örneğin, başlangıç dönemindeki manüfaktür ile lonca sistemi içinde yürütülen el-zanaatları arasında, manüfaktürde bir ve aynı zamanda bir ve aynı sermaye tarafından daha büyük sayıda işçi çalıştırılmasından gayri, hemen hemen fark yoktur. Lonca ustasının iş-yeri yalnız daha genişlemiş, büyümüştür.» (*Kapital* 1/3, s. 25-26).

*** Manüfaktür, işçi ile işveren arasındaki ilişkilerin de hemen değişmesine yol açtı. Loncalarda, kalfa ile usta arasındaki ilişkiler ataerkil ilişkilere benziyordu; oysa, bu ilişkiler, manüfaktürde, işçi ile kapitalist arasındaki para ilişkileri haline geldi. Ve bu ilişkiler, kırda ve kasabalarda, eski ataerkil ilişkiler olmak niteliğini belli bir ölçüde muhafaza ettiği halde, büyük manufaktür şehirlerinde, bu özelliğini hemen kaybetti.» (*Alman İdeolojisi*, s. 100).

langıçta onunla aynı teknolojiyi kullanmıştır.* Marx'ın 19. Yüzyıldaki bakış açısından manüfaktür sistemi, gerçekten kapitalizm tarihindeki en yaygın sistemdir. «Kabaca 16. Yüzyılın ortalarından başlayıp 18. Yüzyılın son 30 yılına kadar» sürmüştür. (**Kapital** 1/3, s. 49) Manüfaktürde işçiler yeniden guruplandırılmış ve her birinin sorumluluğu yeni baştan tanımlanmıştır. Ortaçağ el-zanaatçısının, tek başına, bir ürün üzerinde ardarda bir dizi işlem yapmasına karşılık, manüfaktür sistemi tüm işlemi, her biri ayrı bir işçi (parça-işçi) tarafından yapılmak üzere çeşitli parçalara böler.**

Bu yüzden manufaktür sisteminin özü, parça-işçinin giderek uzmanlaşması olayıdır. Bu bir yandan işçi için, Marx'ın da ısrarla üzerinde durduğu*** çok önemli psikolojik ve toplumsal sonuçlar doğururken, öte yandan zanaat sisteminin zorunlu bir özelliğinin hâlâ taşınmakta olduğunu saklayamaz. Her ne kadar manüfaktürde ürün, üretim sürecinde verimliliği yükselten bir şekilde, çeşitli ellerden geçiyorsa da, sınaî üretimin insan beceri ve kapasitesine bağımlılığı bu sistemde de aynen devam eder.* Sözkonusu olan önce belirli bir lonca el-zanaatçısının becerisi idi; manüfaktürde ise parça-işçinin dar bir çerçeve içine sıkışmış işleminin sürekli tekrarıdır. Ne var ki şimdi, üretim süreci, insan denilen hayvanın kısıtlı el ve ayak sayısı, kuvveti, hızı ve narinliği tarafından belirlenen sınırları daha fazla zorlamaktadır.

İşçi üretim sürecinde stratejik bir yer kaplamakta devam ettikçe sureç, onun bütün insanî zaaflan ve kusurları tarafından kısıtlanır. Ve tabiî ki birey olarak kapitalist, işçiyi birçok şekilde bu sınırları aşmaya zorlar. Burada, Marx'ın da üzerinde durduğu bir nokta çok önemlidir: Üretim sürecini organik ögesine (emek) bağımlılığından mümkün mertebe kurtarmak amacıyla bilimin sanayide uygulanması olgusu; doğa kanunlarının, doğal olaylar arasındaki ilişkilerin ve tüm öznellikten arınmış nesnel gerçeğin çeşitli bilim dalları tarafından araştırılıp bulunması, ortaya konması demektir. Bu bilimsel bulgular ise, asi tabıatları, kişisel iradeleri ve mizaçları ile insanoğlu üzerinde değil, ancak, üretim sürecinin öbür ögeleri olan makineler üzerinde uygulanabilir. Kısaca, bilimsel gelişme üretim sürecini, makineyi geliştirerek mükemmelleştirir. Manüfaktür sistemi ise, kendinden önceki zanaat sistemi gibi, el idaresine tabi âletleri kullanan bir ekonomidir. Makine değil âlet-kullanan (tool-using) bir sistemdir. Âleti makineden ayırdeden özellik ise, Marx'ın da belirttiği gibi, onun insan eli tarafından kullanılması, böylece insan elinin kısıtlı menzili ve hareket kapasitesi içine hapsedilmiş bulunmasıdır.

> «... İş-makinesi, harekete getirildikten sonra, kendi araç ve gereçleri ile daha evvel işçinin benzer araç ve gereçlerle yaptığı aynı operasyonları yerine getiren bir mekanizmadır. Hareketi sağlayan gücün insandan ya da bizzat bir makineden gelip

* Makinenin daha önceki donemlerde de yer yer kullanıldığı olmuştur, fakat Marx bunu arızi bir durum olarak kabul eder: «Mal üretımi için gerekli ış-zamanının azaltılmasını, bılincıne varılmış bır prensıp olarak ifade eden manufaktür donemi, ozellıkle büyük boyutlu ve buyük ölçüde güç kullanılarak yürütülen birtakım basıt ilk süreçler için olmak üzere, orada burada makine kullanımını da geliştirir. Boylece, örneğin, kâğıt manufaktürunde paçavralar makinelerle yırtılıp ufalanır; madenî eşya imalâthanelerındekı cevher, makınelerle parçalanıp ufalanır. Butün makınelerın ilk ve basit şekli Roma İmparatorluğundan devralınan su değırmenidir.» (*Kapital* 1/3 s. 68.) Ayrıca, bır dıp notunda Marx, şu ılgınç gozlemi dile getirir: «Makınenın butün gelışme tarıhını tahıl değirmeninin tarihinde izleyebiliriz» (*Aynı eser*, s. 68, dipnot 43.)

** «Lonca düzeninde faalıyet gösteren Nürnberg'li iğne yapımcısı, İngiliz iğne manüfaktürünün temel taşını teşkil eder. Ama, Nürnberg'de bir iğne yapımcısı belki 20 ayrı işi birbiri ardı sıra kendisi yaparken, İngiltere'de çok geçmeden, 20 iğne ustası, her biri 20 işten yalnız birini yapmak üzere, birbiri yanı sıra çalışır hale gelmişler ve bu 20 iş, kazanılan tecrübeler sonucu olarak daha da bölünmüş, bunların her biri ayrı bır iş olmuş ve tek bir işçinin münhasır görevi haline gelecek şekilde bağımsızlaşmıştır.» (*Aynı eser*, s. 52).

*** «Basıt kooperasyon, münferit işçinin çalışma biçimini genel olarak ve büyük ölçüde bir değişikliğe uğratmadan bırakırken, manüfaktür bunu temelinden değıştirir ve işgücünü kökünden yakalar. Manüfaktür, işçinın daha bir sürü üretken yetenek, istidat ve eğilimlerini baskı altında tutup bir tek işteki maharet ve hünerini planlı bir şekılde geliştirerek, onu bır hilkat garıbesi haline sokar; tıpkı La Plata devletlerinde kürk veya derisini almak için koca bir hayvanı boğazladıkları gıbi» (*Aynı eser*, s. 86–87).

* Manüfaktürdeki iş-bölümünün iyice anlaşılabilmesi için aşağıdaki noktaların önemle belirtilmesi gerekir: ılk olarak, bır üretım sürecının ozel safhalarına dağılışı, burada, el-zanaatı şeklınde yürütülen bir faalıyetın kendi çeşitli parçalarına bölünüşü ile noktası noktasına uyuşan ve el ele giden bir olaydır. Bileşik olsun basit olsun, her ış, el-zanaatı bıçımınde yanı **elle yapılır ve dolayısiyle de tek** başına işçinin âletini kullanmaktaki güç, maharet, çevıklık ve güven duygusuna bağlı kalır. Bu dar teknik temel, üretim **sürecinin gerçekten bilimsel bir** şekilde ele alınıp incelenmesini konu dışı eder, imkânsızlaştırır; çünkü, bu uretim sürecinin bütününü meydana getıren ve her biri ürünün bır kısmını üreten parça-süreçlerin (Teilprozess) elle yapılan bir parça-ış (Teilarbeit) olarak yürütülmeleri zorunluluğu vardır. Sırf zanaat maharet, böylece, üretim sürecinin temeli olmakta devam ettiği için, her bir işçi münhasıran bir parça-işe yatkın bır ışçi ve işçinin iş-gücü de bu parça-işin ömur boyu organı haline gelir.» (*Aynı eser*, s. 53).

gelmemesinin burada hiç bir önemi yoktur. İnsanoğlunun kullandığı bir aracın onun elinden çıkıp bir mekanizma içinde yer almasıyla birlikte, evvelce sırf araç olan bir şeyin yerine bir makine geçmiş olur. İnsanoğlunun kendisi hâlâ ilk hareketi sağlayan motor olmakta devam etse bile, aradaki fark derhal göze çarpar. İnsanın bir ve aynı zamanda kullanabileceği iş-araçlarının sayısı, onun doğal üretim araçlarının, yani kendi vücudunun organlarının sayısı ile sınırlıdır... Bir ve aynı iş-makinesinin bir ve aynı anda işlettiği âletlerin sayısı, el-zanaatçısının kullandığı araçların alanını daraltan organik sınırlardan, daha işin başında kurtulmuştur.»*

III

O halde, modern endüstrinin ayırdedici özelliği şudur: Üretim süreci, ilk defa olarak, işçinin özelliklerinin ve fiziksel niteliklerinin sermayenin tertip ve teşkilâtının merkezi olmadığı bir şekil almıştır. Şimdi tam tersine, sermaye, tamamen değişik bir mantığa, bilim ve tekniğin ilkelerini birleştiren ** bir mantığa göre örgütlenir. Daha önceki sistemlerde mecburen işçinin kısıtlı yetenek lerine uygun olarak benimsenen teknolojinin öznelliği, modern endüstride yerini, bilimin ve makinenin kanunlarına göre şekillendirilen nesnelliğe bırakır. Bu, makinenin nesnelliğidir.

> «Manüfaktürde işçiler, tek başlarına veya grup halinde, her bir özel parça işi kendi el âletleri ile yapmak zorundadırlar. İşçi sürece yatkın hale gelmişse, süreç de daha önceden işçiye uydurulmuş bulunur. İş-bölümünün bu öznel ilkesi, makineli üretimde artık mevcut değildir. Toplam süreç burada nesnelleşmiştir; objektif olarak, bizatihi ne ise o olarak ele alınıp incelenir; bütün, kendisini meydana getiren safhalara ayrılır; her bir parça sürecin nasıl yürütüleceği ve çeşitli parça süreçler arasındaki bağın nasıl kurulacağı sorunu mekanik, kimya v.s. bilimlerden sağlanan teknik uygulamalar yardımı ile çözülür.»*

Üretim sürecinin el âletleri yerine makinelerle yapılan bir işlem durumuna dönüşümü, sorunun en önemli noktasıdır. Çünkü makineleşmiş süreç, ötekinin tam aksine, devamlı ve sonsuz gelişmeye yatkın ve elverişlidir.** Fabrika sistemi verimlilikteki artışı olağan bir olgu haline sokar; *** üretim sürecini nesnel olarak tanımlanabilir safhalara ayırarak bilim tarafından incelenmeye uygun bir faaliyet yapısı yaratır.

> «Üretim sürecinin bütün safhalarını bir bir incelemek ve bu incelemeler sonunda ortaya çıkan problemleri mekanik, kimya gibi bilimlerle diğer bütün tabiat bilimlerinin sağladığı bilgilerden yararlanarak çözmek ilkesi, sırf makineli üretime özgü bir ilke

* *Aynı eser*, s. 105-106. Ayrıca bkz. s. 107. *Felsefenin Sefaleti* adlı eserde de Marx şöyle der: «Makine, iş-âletlerinin bir araya getirilmesi, birleştirilmesidir; yoksa, bizzat işçinin çeşitli faaliyetlerinin bir araya getirilme aracı, aslâ değildir, 'İşbölümüyle her özel tek faaliyet, bir tek âletin kullanılmasına dondurulüp basitleştirilince, bir tek basit makinenin harekete getirdiği bu âletlerin birbirine bağlanması bu makineyi meydana getirir.' (Babbage, Traité sur l'economie des machines, etc. Paris, 1833.) Basit âletler; âletlerin bir araya getirilip bırıktırılmesi; bileşik âletler; bileşik bir âletin elle işleyen makine, yani insan tarafından harekete geçirilmesi; bu âletlerin tabiat kuvvetleri tarafından harekete geçirilmesi yani makineler; bir motoru olan makineler sistemi; otomatik bir motoru olan makineler sistemi; — makinelerin ilerlemesi işte böyle oldu.» (*Felsefenin Sefaleti*, s. 152-153. Bu eser ilk olarak 1847'de yayınlanmıştır.)

** Ancak daha önce, teknoloji alanında yeterli bir bilgi ve deney birikimi meydana gelmiş olması gerekir. «Ancak mekanik bilimindeki önemli gelişmelerden ve pratik bilgi ve deneylerin birikmesinden sonradır ki, şekil tamamiyle mekanik prensipleri ile belirlenir hale gelmiş ve dolayısıyle makineye dönüşen âletin geleneksel maddî şeklinden tamamiyle kurtulmuştur.» (*Kapital* 1/3, s. 118, dipnot 103). Bu değişim sürecinin tipik bir yönü, makine herhangi bir üretim koluna ilk defa girdiğinde, yeniden-üretimi ucuzlatıcı yeni yontemlerin ve makinenin bütün yapısını etkileyen düzelme ve iyileşmelerin birbirini kovalamasıdır. (Bkz. *aynı eser*, s. 151.)

* *Aynı eser*, s. 114. Daha ileride Marx şöyle yazar: «İş-araçları, makine halıne geldikleri zaman, doğal güçlerin, insan gücünun ve doğal bilimlere dayanan bilinçli uygulamanın, tecrübelere dayanan alışkanlığın yerini almasını gerektiren bir maddî varoluş biçimine burunmuş olurlar. Toplumsal iş-sürecinin manüfaktürdeki organizasyonu sırf özneldir, parça-işçilerin toplanıp bir araya getirılmesinden ibarettir; makine sisteminde ise büyük endustri, tamamen nesnel bir üretim organizmasına sahiptir; işçi, bunu, üretimin son şeklini almış maddî şartı olarak karşısında hazır bulur.» (s. 122-123.)

** «İş-makinesi hammaddenin işlenmesi için gerekli bütün işleri insanın yardımı olmadan yapabilecek ve insana sırf kontrol bakımından ihtiyaç duyuracak hale gelir gelmez, ayrıntıları gittikçe mükemmelleştirilmeye yatkın bir otomatik makine sistemi elde etmişizdir, demektir» (*aynı eser*, s. 115-116).

*** P. Sweezy, bir yazısında, Marx ile Klâsik iktisatçılar arasındaki en buyük ayrılığın, Klâsiklerin modellerini tutucu, değişime karşı koyan bir manüfaktür sistemine dayandırmalarına karşılık, Marx'ın, endustri devriminin etkilerini iyi hesaplayarak, modern makinelere dayanan bir endüstriyi model almış bulunması olduğunu belirtir. (*Karl Marx and the Industrial Revolution*, s. 115.)

olmaktan çıkar; her yerde gözetilen ve izlenen bir ilke haline gelir.»*

Böylece ilk kez, tarihî gelişme teknolojiyi, bilimsel analiz ve gelişmenin bir nesnesi olduğu noktaya getirir.

> «Daha 18. Yüzyıla kadar bazı belli işlerin (zanaatların) sır olarak adlandırılmış olmaları ilginçtir; bu işler veya sırlar ancak belli ve gerekli yollardan geçen kimselere öğretiliyordu. Büyük endüstri, insanların kendi toplumsal üretim süreçlerini görmelerini önlemiş bulunan ve tabiî bir gelişim sonucu olarak birbirlerinden farklılaşmış çeşitli üretim dallarını sadece kendi dışlarında kalan kimselerden değil, fakat kendi içlerindeki kimselerden de bir bilmece, bir muamma gibi saklamış olan örtüyü yırtmıştır. Büyük endüstrinin her üretim sürecini, bizatihi ve insan eliyle yapılabilir olup olmamasına hiç bakılmaksızın, kendisini meydana getiren unsurlarına ayırıp parçalamak prensibi, modern ve yepyeni bir teknoloji bilimi doğurmuştur. Toplumsal üretim sürecinin çizgileri kesinlikle belirli olmayan, görünüşte birbiri ile ilişkisiz ve katılaşmış şekillerinin yerini, bilinçli bir plana göre ve varılmak istenen faydalı sonuca götürecek şekilde yürütülen doğa bilimleri uygulamaları almıştır. Tıpkı mekaniğin en karmaşık bir makine sisteminde basit mekanik güçlerin devamlı bir tekrarından başka bir şey görmemesi gibi, teknoloji de, uygulanan âletlerin bütün çeşitliliğine rağmen, insan vücudunun üretim işiyle ilgili her hareketinin kendilerinde zorunlu olarak yer aldığı birkaç ana ve temel hareket şekli keşfetmiş bulunmaktadır.
> Modern endüstri, bir üretim sürecinin mevcut şeklini hiçbir zaman nihaî ve kesin bir şekil olarak görmez ve böylece ele almaz. Bundan dolayıdır ki, modern endüstrinin teknik temeli devrimcidir; oysa daha evvelki bütün üretim biçimlerinin dayandıkları teknik temel, esas itibariyle, değişmeye karşı, tutucu bir temeldi.»**

Böylece, en gelişmiş şekliyle modern endüstri, bilimi bağımsız bir üretim gücü haline getirip emekten ayırır ve sermayenin hizmetine sokar. (bkz. **Kapital** 1/3, s. 88)

Bununla birlikte, kapitalizm bu kendine yeterli teknolojik dinamizm düzeyine varmadan önce, başka bir kritik koşulun yerine gelmesi gerekir. Üretim miktarının insan beceri ve yeteneklerine bağımlılığı tarafından belirlenen bir üstsınırı vardır ki, tek başına makine, bizzat kendisinin üretimi de aynı insanî faktörlerle belirlendiği sürece, ekonomiyi bu üst sınırdan aşırtamaz. Modern endüstrinin ilk dönemlerinde insanoğlunun kapasitesi makinelerin üretiminde büyük ve zorunlu bir rol oynuyordu. Manufaktür sistemi, yeni buluşların uygulandığı makinelere olan talep arttıkça, yeni uzmanlık dalları yarattı ve iş-bölümünü genişletti.* bu durum, modern sanayinin gelişmesinin ilk aşamalarında yeterli bir çözüm oldu; fakat makine yapımındaki gelişme ve gittikçe artan boyutlar, en sonunda, insan faktörünün imkân ve sınırlarını zorlamaya başladı.

> «... modern endüstri... kendinin karakteristik üretim aracı, yani makine, varlığını kişisel güce ve kişisel maharete borçlu bulunduğu ve dolayısiyle, manüfaktürde parça-işçinin, bunun dışında zanaatçının çelimsiz âletini kullanırken yararlandığı adale gücüne, keskin görüşlülüğe ve el ustalığına bağlı kaldığı sürece, bütün gelişmesi boyunca kötürümlükten kurtulamadı. Böylece, bu meydana geliş biçiminin sonucu olarak makinelerin pahalı olmaları —Kapitalistin hiç aklından çıkmayan bir husustur bu— bir yana bırakıldığında, hâlen makineli üretim yapan endüstrilerin büyüyüp genişlemesi ile makinelerin yeni üretim kollarına girişi sırf, işçilerin yarı zanaatkârâne mahiyetinden dolayı sayıları ancak zamanla artan, yerden mantar bitercesine çoğaltılamayan bir işçi sınıfının gelişmesine bağlı kalır. Ancak şurası da var ki büyük endüstri, belli bir gelişme aşamasında, kendisinin el zanaatları ve manüfaktür tarafından atılmış temeli ile teknik bakımdan da bağdaşamaz hale girmiş, bu temelle uyuşamaz olmuştur. Hareket gücü sağlayan makinenin, transmisyon mekanizmasının ve âlet-makinenin boyutlarında meydana gelen büyüme, yapımında başından itibaren hâkim olagelmiş olan

* *Kapital* 1/3, s. 236-237. Manüfaktür sistemi bilimin üretim sürecine katılmasında gerekli bir aşamadır. Çünkü bilimin bu işlevi yerine getirebilmesi için, üretim sürecinin ayrı ayrı incelenebilir kısımlara ayrılması şarttı. İnsan hünerlerine dayanmakla birlikte manüfaktür sistemi, zanaatçının yerine parça-işçi'yi koyarak bu şartı gerçekleştirdi; ve bu anlamda modern endüstriye geçiş zemini hazırladı.

** *Aynı eser*, s. 274-275. Marx *Kapital*'ın III. cildinde, ileri Kapitalist sistemde, sermayede tasarruf imkânlarını inceler. (Bkz. *Kapital*, III. Cilt, Bölüm 5.)

* «Buluşların çoğalması ve yeni bulunan makinelere olan talebin büyümesi ile birlikte, bir yandan makine endüstrisinin çeşitli bağımsız kollara ayrılmasında, diğer yandan makine yapan manüfaktürlerin kendi içlerindeki iş-bölümünde gittikçe hızlanan bir gelişme oldu. Demek ki biz burada, manüfaktürde, büyük endüstrinin doğrudan doğruya teknik temelini görüyoruz. Manüfaktür makineleri yapıyor, modern endüstri de bunları kullanarak, ilk el attığı üretim alanlarında zanaat ve manüfaktür tipi işletmelerin hayatına son veriyordu.» (*Kapital* 1/3, s. 117).

manüfaktür dönemi öncesi modelinden uzaklaştığı, serbest ve sırf mekanik göreviyle belirlenen bir şekil kazandığı oranda âlet-makinenin parçalarında kendini gösteren karmaşıklık, çeşitlilik ve sıkı düzenlilik, otomatik sistemin her gün biraz daha mükemmelleşmesi ve örneğin kereste yerine demir kullanılması gibi, işlenmesi güç hammadde kullanımının gittikçe daha kaçınılmaz bir hal alması şeklinde gelişmeler oldu. Doğal bir gelişmenin yarattığı bütün bu meselelerin çözümü her yerde, manüfaktürün kollektif işçisinin bile, niteliği itibariyle değil niceliği itibariyle ve o da ancak sınırlı bir ölçüde kırıp aşabildiği kişisel sınırlılıklarla karşılaşır. Söz gelişi, modern hidrolik pres, modern buharlı dokuma tezgâhı ve modern tarama makinesi gibi makineler manüfaktür tarafından sağlanamazdı.»*

Böylece, makine imalinde makinelerin kullanılması ve dolayısiyle, manüfaktür sisteminin sınırlarının aşılmasını mümkün kılan teknolojik koşulların ortaya çıkmasıyla hayati adım atılmış oldu:

> «Bu sebeple büyük endüstri kendi karakteristik üretim aracını, yani makineyi, bizzat ele almak ve makineleri makinelerle yapmak zorunda kalmıştı. Ancak bunu yapmakladır ki kendine uygun bir teknik temeli yarattı ve kendi ayakları üzerinde duracak hale geldi. 19. Yüzyılın ilk on yıllarında makineli üretim yapan işletmelerin artmasıyla birlikte ve aynı zamanda makine, âlet makinelerin fabrikasyonu işini yavaş yavaş fiilen eline geçirdi.»**

Burada Marx, sadece insan kullanımına devasa miktarlarda enerji sunan yeni güç kaynaklarına değil, aynı zamanda makine-yapımcısının emrindeki teçhizata eklenen yeni bir araca, slide-rest'e (bir torna cihazı) özellikle dikkati çeker. Henry Maudsley'in bu basit fakat marifetli aleti, yalnız herhangi bir özel aletin değil, «bizzat insan elinin yerini» alır. (**Kapital** I/3, s. 121.) Bu yüzden torna'nın icadı önemi bakımından buhar makinesinin icadı ile kıyaslanabilir derecede stratejik bir olaydır.

Makine üreten sektördeki gelişmeler, insanın emrindeki teknolojik cephanelikte nicel bir artış meydana getirir. Bu sayede, alet-kullanan kültürün fiziksel sınırlarını aşmak mümkün hale gelir. Bu imkânı, Marx'ın da belirttiği gibi, elle kullanılan aletin yaptığını yapan, fakat bunu «devasa ölçüde»* gerçekleştiren makineler sağlar.

IV

Buraya kadar incelediklerimize dayanarak sorun üzerindeki Marksist görüşü, şöylece toparlayabiliriz kanısındayım: Çeşitli bilim dallarının uğraşı ve araştırmalarını teşvik eden, canlandıran şey, sanayinin ve genel olarak ekonominin ihtiyaçlarında meydana gelen değişmelerdir. Fakat hemen eklemeliyim ki, bu ifadeyi sadece talebe dayanan bir açıklama olarak yorumlamak, Marx'ın tarihî analizinin inceliklerine en azından haksızlık olur.** Çünkü, bilimsel bilgiyi üretim alanında uy-

* *Aynı eser*, s. 117-119. Marx, üretim sürecini manüfaktür sisteminin asli sınırlarından öteye geçirmede, haberleşme ve ulaştırma araçlarındaki gelişmenin önemine dikkati çeker: «... haberleşme ve ulaştırma araçları, nehir vapurları, demir yolları, okyanus vapurları ve telgraflardan meydana gelen bir sistemle yavaş yavaş büyük endüstrinin üretim biçimine uyduruldular. Ne var ki, şimdi, dövülüp işlenmeleri, kaynakla birbirine tutturulmaları, kesilip parçalanmaları, delinmeleri ve şekil verilmeleri gereken muazzam demir kitleleri öylesine dev güçlü makineleri gerektiriyordu ki, bunların yapımı manüfaktürün imkânları ile üstesinden gelinebilecek bir iş değildi.» (*Aynı eser*, s. 120.)

** *Aynı eser*, s. 120. Marx bu süreci yakından izlemiştir: «İngiltere'de ancak 1850'den bu yana iş makinelerindeki âletlerin gittikçe artan bir kısmı makinelerle yapılmaktadır; bunları yapanlar, makineleri yapan fabrikatörler değildir.» (*Aynı eser*, s. 105, dip not 91.)

* Şimdi makine yapımında kullanılan makinenin gerçek anlamda âlet-makine olan kısmını ele alacak olursak, elle kullanılan âleti (zanaatçı âletini) tekrar karşımızda buluruz; yalnız, bu kere dev bir büyüklüktedir. Örneğin, delme makinesinin âlet-makinesi, bir buhar makinesi ile işletilen ve kendisi olmadan büyük buhar makinesinin silindirinin ve hidrolik preslerinin de yapılmasına imkân olmayan, muazzam bir delicidir. Mekanik torna tezgâhı, bildiğimiz ayakla çalıştırılan torna tezgâhının devleşmiş bir kopyasıdır; rende makinesi, marangozun tahta işlediği aynı âletlerle demir işleyen, demirden bir marangozdur; Londra rıhtımlarında ince kaplama tahtalarını kesmekte kullanılan âlet, azmanlaşmış bir usturadır; demir kırkma makinesinin âleti, demiri, terzi makasının kumaşı kesmesi gibi, kolayca kesip kırkan bir dev makastır; buhar gücüyle işleyen çekiç, bildiğimiz çekiç başı ile iş görür, ancak bu çekiç başı o kadar ağırdır ki bunu Thor bile yerinden oynatamaz. Örneğin, Nasmyth'in buluşu olan, buharla işleyen bu çekiçlerden her biri 6 tondan fazla ağırlıkta olup 36 ton ağırlığında bir örsün üzerine 7 ayak yükseklikten dıklemesine iner. Bir granit kitlesini parçalayıp toza çevirmek, onun için, çocuk oyuncağı kadar basit bir iştir ve aynı zamanda yumuşak bir tahtaya birbiri ardı sıra gelen hafif vuruşlarla bir çivi çakmaya elverişliliği de boyledır.» (*Aynı eser*, s. 122).

** Marx, üretkenlikte gelişmiş toplumların ortaya çıkışını şu şekilde açıklarken, aynı zamanda, sanki onceden görebilmiş gibi, Toynbee'ye cevap verir: «... Kapitalist üretim biçiminin gelişmesi için en uygun toprak en verimli topraktır, diye düşünmek yanlıştır. Kapitalist üretim biçimi, insanın tabiat üzerin-

gulama yeteneği, sanayinin bu bilgiyi kullanabilme kapasitesine bağlıdır. Marx sözkonusu kapasitenin, tarih boyunca büyük ölçüde değişime uğradığını açıkça belirtir ve hangi koşulların bu değişimi etkilediğini ortaya koymaya çalışır.*

Marx, bilimlerin içinde geliştiği tarihî sıranın, doğrudan doğruya ekonomik ihtiyaçlar tarafından belirlendiğini de söylemez. Tersine, örneğin, sanayi ve tarımın gelişmesindeki göreli hızdan söz ederken, tarımsal verim artışının tarihî olarak bazı bilim dallarının gelişmesini beklemek zorunda kaldığını, bu yüzden sanayii geriden izlediğini, oysa sanayinin dayandığı bilimlerin daha erken olgunlaşması nedeniyle, hemen bütün ülkelerde endüstriyel verimin daha hızla arttığını açıkça dile getirir. «Büyük çaplı endüstrinin bilimsel temeli olan mekanik, 18. Yüzyıl boyunca belirli bir mükemmellik düzeyine erişti. Oysa kimya, jeoloji ve fizyoloji gibi sanayiden çok tarım için doğrudan bir temel oluşturan bilimler, 19. Yuzyılın sonlarına kadar ortaya çıkmadı.»**

Bu ifade, Marx ve Engels'in bilim ile sanayi arasındaki neden-etki ilişkisine genellikle dikkati çekmelerine rağmen, bilimin, endüstriyel değişmenin izlediği sıranın oluşmasında bir dereceye kadar bağımsız bir etken olduğunu anlatmaktadır. Eğer tarımsal verim artışı belirli bilim dallarındaki ilerlemeye dayanıyorsa ve tarım sektöründeki kârlı fırsatlar gerekli bilimsel bilginin üretimini teşvik edemiyorsa, bilim alanının içsel etkenlerinin, ekonomik ihtiyaçlardan bağımsız bir rol oynadığını kabul etmek gerekir.

Buna ek olarak, Engels'in, daha önce de gör-

deki hâkimiyetine dayanır. Çok cömert bir tabiat, 'insanı, kemer ile yürüme çağındaki bir çocuk gibi, elinin altında tutar.' Tabiat, insana kendisini geliştirmesini bir zorunluluk olarak yüklemez. Sermayenin anayurdu, gür ve yoğun bitki doğurma gücüne sahip tropik iklim kuşağı değil, fakat ılımlı iklim kuşağıdır. Toplumsal iş-bölümünün tabii temelini teşkil eden ve insana tabii çevresindeki tabiî değişmelerle, ihtiyaçlarını, yeteneklerini, iş-araçlarını ve çalışma biçimlerini çeşitlendirip çoğaltmakta dürtü olan şey, toprağın mutlak verimliliği değil, fakat nitel farklılığı, doğal ürünlerinin çeşitliliğidir. Endüstri tarihinde en can-alıcı rolü, ilk olarak, bir tabiat kuvvetinin toplumun kontrolü altına alınması, böylece bundan tasarruf sağlanması, insan elinin emeğiyle buna büyük ölçüde sahip ya da hâkim olunması zorunluluğu oynar.» (*Kapital* 1/4, s. 16-17).

* Bu yüzden, tarihin maddeci yorumu ile, ileri kapitalist sistemde bilimin başlı başına bir üretici güç olarak ele alınması arasında, Bober'in iddia ettiği şekilde (*Karl Marx's Interpretation of History*, s. 21) bir çelişme, kesinlikle mevcut değildir.

** *Theories of Surplus Value*, 2. Kısım, s. 110. *Alman Ideolojisi*'nde şöyle yazılı: «Gerçekten de, Newton tarafından mükemmel hale getirilmiş olan mekanik bilimi, on sekizinci yüzyılda Fransa ve İngiltere'de, en yaygın ve geçerli bir bilim halindeydi.» (*Alman İdeolojisi*, s. 105-106).

düğümüz gibi «başlangıçtan beri bilimlerin ortaya çıkışı ve gelişmesi üretimle belirlenmiştir» şeklinde bir ifadeyle yetinmiş olduğunu görmek şaşırtıcıdır. Çünkü Engels'in kendisi, **Doğanın Diyalektiği** adlı eserinde, bilimleri, incelenen maddenin hareket şekillerinden temellenen ve gittikçe karmaşıklaşan bir hiyerarşi içinde sınıflandırmak amacıyla bir taslak sunmaktadır. Artan karmaşıklık, inorganikten organiğe, mekanikten fiziğe ve kimyadan biyolojiye doğru geçiş şeklinde tanımlanır.* Aynı eserde Engels, içinde doğanın sırlarının adım adım çözülduğü tarihî silsileyi meydana getirmiş olan bir aslı silsileden, «birbirini izleyen sıralanış»tan söz eder.** Fakat bu görüş

nomik ihtiyaçlardan değil, fakat bu bilim dalla-

kabul edilirse, bilimlerin kökeni ve gelişmesinde, üretim alanında oluşan özgül talepten daha fazla şeyler rol oynuyor demektir. Biyolojik bilimlerin tarımın hizmetine, mekaniğin sanayi tarafından kullanılmasından çok sonra girdiği gerçeği, eko-

* «Hegel'in böluşü (orjinal boluş): Mekanik, kimya, organizma, zamanı için tamamen yeterlidir. Mekanik: kitlelerin hareketi; kımya: molekül (çünkü fızık de burada toplanıyor ve her ikisi —gerek fizik ve gerekse kımya— aynı sıraya gırıyorlar) ve atom hareketi; organizma: cısımlerin hareketi, bunda ıkısı birbirinden ayrılmaz durumdadır. Çünkü kesınlıkle organızma kendi içinde *mekanığı, fizığı ve kimyayı bır butun olarak birleştiren daha yuksek bir birımdir* ve bu birimde üçlülük birbirinden artık ayrılmaz. Organızmada mekanik hareket doğrudan doğruya fiziksel ve kımyasal değişmenın etkısi altındadır; hem de beslenme, soluk alma, salgı vb. biçiminde, hattâ salt kas hareketi bıçımındedir.» (*Doğanın Diyalektiği*, s. 305-306, altını çizen Engels. Engels'in konuyla ilgili görüşlerinin tümü için bk. *aynı eser*, s. 296-380. *Anti-Dühring* adlı kitabında da Engels, cansız doğa ile uğraşan bilimlerle, canlı organizmaları inceleyen bilimler arasında kesın bir çizgi çeker. Birinci grup (matematik, astronomi, mekanik, fizik, kimya gibi) «az ya da çok matematik işlem kabiliyetinde olan bütün bilimleri kapsar.» Canlı organizmaları inceleyen bilimlerde ise bu tür bır kesinlık sözkonusu değildir: «Bu alanda öyle çeşitli karşılıklı ilişkiler ve sebepler gelişir ki iş, sadece her çözümlenmiş sorunun bir sürü yeni sorular ortaya çıkarması ile kalmaz, sorular da ancak parça parça olmak üzere, birçok yüzyılları içine alan araştırmalarla çözümlenebilir; boylelikle de ilişkilerin sistemli bır şekilde kavranılması ihtiyacı, yeniden şüphe götürmez kesin doğruların etrafını son derece çoğalan faraziye fidanları dikmek suretiyle çevrelemek zorunluluğunu doğurur.» (*Anti-Dühring*, Birinci Kitap, s. 148-149).

** Bilimlerin sınıflandırılması. Her bilim birimine ilişkin olan ve birbirine geçen bir tek hareket biçimini, ya da hareket biçimleri dizisini analiz eder. Bundan dolayı hareketin bu biçimlerinin birbirini izleyen sıralanışı, düzenlenişi, bilimlerin sınıflandırılmasıdır ve onun onemi de buradadır.» (*Doğanın Diyalektiği*, s. 304. Ayrıca bkz. «Technology and the Laws of its Development», s. 59-74).

rının farklı karmaşıklık derecelerinden kaynaklanan bir silsileye uymak durumunda olmaları yüzündendir. Görüldüğü gibi Engels ilk ifadesinde, sorunun arz yönünden hiç söz etmeden, talebe bağlı saiklerin önemi üzerinde dururken, daha sonraki metinlerde bilimsel bilginin arzına etki eden etkenlere büyük önem vermektedir. Burada, **Doğanın Diyalektiği** adlı eserin, tamamlanmamış, bir kısmı bölük pörçük notlar şeklindeki durumu hatırlanmalıdır.* Engels'in fırsatı ve zamanı olsaydı, sözkonusu ifadeler arasındaki uyuşmazlığı hiç şüphe yok ki, çözecekti. Fakat bu derin ve dikenli meselenin halli, Marx ve Engels'den beklenemezdi. Çünkü biz, bugün bile, Batı dünyasının iktisadî gelişmesinin anlaşılmasında bilim tarihini tertipli bir biçimde birleştirebilmekten çok uzağız.**

SONUÇ

Sonuç olarak, «başlangıçtan beri bilimlerin ortaya çıkışı ve gelişmesi üretimle belirlenmiştir» şeklindeki ifadeden birkaç anlam çıkarabileceğimizi anlamış bulunuyoruz:

1) Bilim, malî destek yönünden endüstriye bağımlıdır.

2) Birey ve toplumlar bilimsel sorunların peşine malî karşılık bekledikleri için düşerler.

3) Endüstrinin ihtiyaçları, belirli bilimsel sorunların ele alınmasını teşvik eder. (Pasteur'ün fermantasyon ve ipek böceği üzerine çalışmaları gibi.)

4) Üretim faaliyetlerinin günlük uğraşısı bilimlere, belirli sorunların çözümünde çok önemli ipuçları sağlar (Metalurji ve kimya, kanal yapımı ve jeoloji). Böylece endüstriyel faaliyetler, yan ürün olarak, bilimlerin inceleyip açığa çıkardığı ve genelleştirdiği hammaddeyi tedarik eder.

5) Çeşitli dönemlerdeki gelişme derecelerinin farklılığı da dahil olmak üzere tek tek bütün bilimlerin tarihi, toplumun ekonomik ihtiyaçlarındaki değişmelerin anlaşılması sayesinde açıklanabilir.

Ben, Marx ve Engels'in (1). ve (4). maddelerde özetlenen görüşleri tamamen benimsediklerine ve zaman zaman (5). maddedeki görüşü destekler gibi olduklarına inanıyorum. Bununla birlikte bu yazıda incelediğimiz bazı hususlar, onların (5). maddede özetlenen tezi, sadece belirli kayıtlara bağlı olarak benimsediklerini ortaya koyuyor. Bu kayıtların neler olduğu ise, bence, konunun bütününden daha ilginç bir sorundur. ■

* Bkz. *Doğanın Diyalektiği*, sunuş yazısı.

** Bu alandaki en iddialı eser, oldukça etkili fakat aynı ölçüde kusurlu ve eksik olan, J.D. Bernal'in 4 ciltlik *Science in History* adlı çalışmasıdır. Yazarın ilk kitabı *Science and Industry in the 19th Century* ise kapsam bakımından kısa olmasına karşılık daha inandırıcıydı. Bununla birlikte bilgili bir okuyucunun *Science in History*'den yararlanabileceği pek çok şey vardır.

KAYNAKLAR

Bernal, J.D., *Science and Industry in the Nineteenth Century.* (19. Yüzyılda Bilim ve Endüstri) Londra: Routledge and Kegan Paul, 1953.

Bernal, J.D., *Science in History* (Tarihte Bilim). 4 cilt, Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1971.

Bober, M.M., *Karl Marx's Interpretation of History* (Karl Marx'ın Tarih Yorumu). New York: Norton, 1965.

Engels, F., *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm,* Ankara: Sol Yayınları, 1970.

Engels, F., *Anti-Dühring,* Ankara: Sol Yayınları, 1966 (İki kıtap halinde, çeviren: M. Reşat Baraner).

Engels, F., *Doğanın Diyalektiği,* Ankara: Sol Yayınları, 1970 (Çeviren: Arif Gelen).

Marx, K., *Ekonomi Politiğin Eleştirilmesine Katkı,* İstanbul: Öncü Kıtabevi, 1970 (Çev.: Orhan Suda).

Marx, K., *Kapital,* I. Cılt, Ankara: Sol Yayınları, 1966 - 1967 (Beş kitap halinde, çev.: Mehmet Selik).

Marx, K., *Kapital,* III. Cilt. Moscova: Foreign Languages, n.d. (İlk beş kısım birinci kitap olarak: Ankara: Odak Yayınları, 1975, çev.: Mehmet Selik).

Marx, K., *Felsefenin Sefaleti,* Ankara: Sol Yayınları, 1966 (çev.: Erdoğan Başar).

Marx ve Engels, *The German Ideology* (Alman İdeolojisi), New York: International, 1947 (Bir Kısmı: İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1968).

Marx ve Engels, *Selected Works,* 2 cilt, Moskova: Foreign Languages, 1951.

Marx ve Engels, *Komünist Partisi Manifestosu, Politika ve Felsefe,* Cilt: 1, Derleyen: Tektaş Ağaoğlu, İstanbul: Öncü Kıtabevi, 1971.

Sweezy, P.M., «Karl Marx and the Industrial Revolution» (Karl Marx ve Sanayi Devrimi), *Events, Ideology and Economic Theory,* editör: Robert Eagly. Detroit: Wayne State Univ. Press, 1968.

Zvorikine, A., «Technology and the Laws of its Development» (Teknoloji ve Gelişmesinin Kanunları). *The Technological Order,* editör: Carl F. Stover. Detroit: Wayne State Univ. Press, 1963.

Babaîlar Ayaklanmasının Dinî ve Kültürel Temelleri

Babaîlar ayaklanmasını konu alan yazımı (**Birikim**, s. 8); «Görülduğü gibi bir patlamanın olması için gerekli maddî koşullar, XIII. yüzyıl Anadolusunda tam anlamıyla oluşmuştu. Bunun için bir kıvılcım yeterliydi. Üstelik ayaklanmanın başlatıldığı bölge çok iyi seçilmişti. Ayaklanmanın neden dinî bir görünüm taşıdığı, bir inanç çatışması biçiminde geliştiği ancak bu maddî temel üzerine oturtulunca bir anlam kazanır. Ama bunun için XIII. yüzyıl Anadolusundaki dinî ve kültürel hayatın da açıklanması gerekir.» diyerek bitirmiş, ikinci bir yazı yazacağımı belirtmiştim. İşte bu yazı o incelemenin devamı. Ama okuyucu ikisi arasında organik bir bağ bulunduğunu, aslında konunun sınırlandırılarak iki ayrı yazı düşünüldüğünü bilmelidir. Bu incelemede de, Babaîlar ayaklanmasıyla sonraki yüzyıllarda görülen köylü ayaklanmaları arasında aynı amaçla bağ kuruldu.

BABA İSHAK KİMDİR?

Baba İshak'ın ailesi ve yetişmesi üzerine bilgimiz yok. Sahâif-ül-Ahbâr'da; «637 senesi erıştıkte Sumeysad a'mâlinden Kefersud nahiyesinde Baba İshâk nâm bir müfsit zuhûra gelip hurûc eyledi.» denilerek memleketi belirtiliyor. Kimin nesi olduğu, hicrî 637'den önce (milâdî 1239) ne yaptığı karanlık. İbni Bibi, bir süre burada şeyhlik ettiğini söylüyor. Daha sonra ortadan kaybolmuş ve Amasya'da görülmüş. Bu arada Amasya'nın bir köyünde boğaz tokluğuna çobanlık ettiği sanılıyor (Ahmed Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri). Başka bir kaynağa göre, aslen Rum dönmesiymiş, Sıvas kadısı Ebu Abdullah Muhammed'den Şiî-Bâtınî inançları öğrenmiş, onun ölümünden sonra da Baba İlyas'a intisap etmiş (Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi). Ama bu bilginin doğruluğu kaynak gösterilmediği için kuşkulu. Üstelik İbni Bibi'nin söylediklerıyle çelişiyor. Gerçi Sümeysat'ın (Samsat/Adıyaman) IX. yüzyıldan sonra Bizanslılar'ın eline geçtiği biliniyor. Ama dönemin tarihi üzerinde durulurken de açıklandığı gibi, XII. ve XIII. yüzyıllarda bu bölgede Horasan'dan gelen Türkmenler'in bulunduğunu biliyoruz. Burada üstünde durulması gereken nokta, Baba İshak'ın Baba İlyas'a bağlanmış olmasıdır.

Moğollar'ın önünden kaçarak Anadolu'ya gelip Amasya'ya yerleşen Baba İlyas, Şeyh Ebülvefa müridlerindendir. Âşıkpaşazâde, tarihinin girişinde kendi soyunu sopunu sıralarken bunu şöyle belirtir: «Ben ki fakir Derviş Ahmed Aşıkîyem ibni Şeyh Yahya ve ibni Şeyh Selman ve ibni Sultan-ül-ma'alî Âşık Paşayam ve ibni mürşid-ül-âfâk Muhlis Paşa ve ibni kutb-ud-devrân Baba Ilyas, halifet-üs-Seyyid Ebülvefa nevver Allahû kuburühüm.» Ama nedense başka bilgi vermez. Bu, bir halk ayaklanmasını örgütleyen düşüncenin yayıcısı olan kişinin soyunu sopunu fazla kurcalamanın doğuracağı sakıncalardan çekinmesiyle açıklanabilir. Baba İlyas'ın, Babaîlar ayaklanmasındaki rolü de iyice belirsizleşir böylece.

Oysa yine Âşık Paşazâde'nin soy kütüğünde Baba Ilyas'ın oğlu olarak adı geçen Muhlis Paşa'nın (ya da Beşe'nin), altı ay kadar Karaman'da hükum sürüp Babaîlar'ın öcünü aldıktan sonra yerini Nureddin adlı birinin oğluna bıraktığı söylenir (Şakayık-un-Numâniye çevrisi). Kesin olan şudur: Babaîlar ayaklanması, 1230-31 yıllarında büyük bir ün kazanan Baba İlyas'ın dervişlerince yürütülmüş, şeyhi adına hareket ettiğini söyleyen Baba İshak önderliği yüklenmiştir. Ayaklanma bastırılınca Baba Ilyas da öldürülmüştür. Bir başka rivayete göre ise, Selçuklu sultanı tarafından bağışlanarak Amasya yakınlarındaki çiftliğine gönderilmiştir (Amasya Tarihi). Ama bu bilginin de hangi kaynağa dayandığı bilinmemektedir. Kısacası, Babaîlar ayaklanması Bâtınî inançlarla beslenmiş bir düşüncenin eylem olarak somutlaşmasıdır.

Bu son yargı, salt düşünsel açıdan alınırsa yanıltıcıdır. Daha önce gördük ki sınıfsal bir çatışma sözkonusudur. Bu şatışma, Bâtınî inançlarla örgütlenerek eyleme dönüşmüştür. Yoksa şeriate bağlı olanlarca sapkınlık sayılan bir inancın savunucularının, başka bir dine bağlı olan Haçlı artığı Franklar'ın yardımıyla yok edilmeleri nasıl açıklanabilir? Hıristiyanlar'ı ve İslam'ın resmi temsilcilerini, İslam dinini başka biçimde yorumlayanlara karşı birleştiren neden, salt bir adamın üçüncü peygamber olarak ortaya çıkması mıdır?

Buradan Bâtıniliğin ne olduğuna, gelişimine geçmek gerekiyor.

BÂTINİLİK NEDİR?

Bir inanış biçiminden söz ettiğimize göre önce alışılmış yolu tutalım ve kavrama bir açıklık kazandıralım.

Arapçada bâtın sözcüğü, «iç; iç yüz; görün-

meyen nesne; iç gerçek, sır» anlamlarına gelir ve zâhir'in karşıtı olarak kullanılır. Bir düşünüşe göre her zâhirin bir bâtını olduğuna göre Kur'an'ın da bir dış yüzü (zâhiri), bir de iç yüzü (bâtını) vardır. Bu gizli anlama ise ancak te'vil'le (keyfî yorum) ulaşılabilir. İşte bu inancı savunanlara hangi mezhepten olurlarsa olsunlar Bâtınî, yollarına da Bâtınîyye ya da Bâtınîlik denir.

Bâtınîyye deyimine XII. yüzyıldan sonra rastlanır. Daha önce Bâtınîliği temsil eden zümrelere ise ya temel aldıkları kimi inançlarından (7 imam kabul etme gibi) dolayı ya da bağlanılan kişilerin adlarına göre çeşitli adlar verilmiştir: Karmetiyye, Seb'iyye, İsmailiyye, Mübarekiyye, Bâbekiyye, Hurremiyye gibi. Ama XII. yüzyıldan başlayarak şeriate aykırı bulunan yorumları ve ayrıca siyasî amaçları nedeniyle egemen devlet güçlerinin kovuşturma ve baskısına uğrayan Bâtınîlerin İran ve Horasan'a yayıldıkları, daha sonra Moğollar'ın önünden kaçarak Anadolu'ya geldikleri görülür. Bâtınî inançlar da tasavvufla beslenen çeşitli tarikatların içinde erir ve dolaylı bir genellik kazanır. Bâtınîliğin ana kitaplarının ehl-i sünnetçe bid'at sayılıp yakılması, Bâtınî inançları yayan Bünan (ölm. 787), Abdullah b. Muaviye (ölm. 746), Mugîra b. Said (ölm. 737), Ravendi, Esediyy'il-Kufî (ölm. 762), Muhammed Beşir gibi kişilerin öldürülmesi bu baskının ölçüsünü gösterir. Böylece siyasî baskılar Bâtınî inançların çeşitli tarikatlar aracılığıyla perdelenmesine yol açar. Kuşkusuz burada egemen siyasî güç halifelik kurumu biçiminde karşımızdadır. Bâtınîler'in yaymağa çalıştığı inançlar, egemen gücün yerleşik inanç sistemiyle çatışmaktadır.

Ayrıntıya girmeden bu çatışmanın belirgin noktalarını göstermek mümkün. Bunu yaparken terimleşmiş eski sözcüklere baş vuracağımız, üstelik bir düşünüş biçimini birkaç cümleyle özetleyeceğimiz için, okuyucunun, özellikle konuya yabancı olanların dikkati zorlanacak.

Bâtınîliğin temel düşünceleri şu noktalarda toplanabilir: Tanrı bütün kemal sıfatlarına sahip, her şeyden münezzeh bir kudret sahibi değil, yaratıcı kudrettir. Başka bir deyişle kudret sahibi olduğu için değil, kudret sahiplerine kudret verdiği için kâdirdir. Görüldüğü gibi ilk tevil Tanrı'nın sıfatlarıyla ilgilidir ve bu konuda hukemâ'nın (Yunan okulunu izleyen İslam düşünürleri) düşünüş biçiminden esinlenilmiştir.

Böylece, var olan insan varlıkların en üstünüdür. Bu üstünlük akıl ve nefsin nurlarına olan istidadının çokluğundan gelir. Ama bu istidat herkeste eşit değildir. Böyle bir yorum insan-ı kâmil anlayışını doğurur. Peygamber, insan-ı kâmilden başka bir şey değildir, müşahhas akıldır. Buna nâtık (konuşan) denir. Müsahhas nefis de sâmittir (sessiz). Evren nasıl akıl ve nefsin tahrikiyle hareket ederse, insanlar da nâtık ve sâmitin (peygamber ve imam) koyduğu şeriatın tahrikiyle hareket ederler. Bu yorum Bâtınîleri şu sonuçlara iter: Hiç bir peygamberin mucizesi yoktur, Kur'an Tanrı'nın değil peygamberin sözüdür. Peygamber, Cebrail denilen akıldan taşan bilgileri zâhirî bir ibare biçimine sokmuştur. Bunun, bâtınînin anlaşılabilmesi için Hüseyin evlâdından gelen imama gerek vardır.

İşte bu, bir bakıma, halifelik kurumunun yerine imamlık kurumunu geçirmek demektir. Kimi Bâtınî zümrelerde bu tevil yolu aşırı inançlara yol açar. Allah-Muhammed-Ali teslisinin (üçleme) yanısıra Ali'nin Muhammed'den üstün olduğunu, giderek Allah olduğunu ileri sürenler bile çıkmıştır.

Şimdi konumuzla bağlantı kurabilmek için, Arap dünyasında Bâtınîliğin siyasî gelişimini ve Turk topluluklarıyla ilişkisini saptamak gerekiyor. Bu ise İsmâilî denilen, Bâtınîliğin en aşırı, üstelik siyası bir programla halifeliğe kafa tutan ve Mısır merkez olmak üzere Suriye, Hicaz, Yemen, Kuzey Afrika, Sicilya bölgelerini kapsayan Fâtımîler devletini kurmuş kolu üzerinde durmayı zorunlu kılıyor.

Altıncı imam Cafer-üs-Sâdık'ın oğlu İsmâil'e bağlı olanlar bu adla tanınırlar. Cafer ölünce (765), daha sağlığında iken ölen (759) büyük oğlu İsmail'e bağlı olanlar ayrı bir grup oluşturdular.

Aslında halife Osman'ın öldürülmesinden (656) sonra İslamda ayrılıklar başlamış, özellikle Şiilik ve başka mezhepler gelişmeye başlamıştı. Bu dinî ayrılıkların temelinde ise, kuşkusuz sosyo-ekonomik koşullar yatıyordu. Nedeni açık: Şiilik İran'da serpilmişti. Emevîlerin egemenliği ve emperyalist yayılma politikası, yerli halkların doğal olarak Şiiliği benimsemesine yol açacaktı. Üstelik İran'daki eski kültürel miras, Şiilikle daha kolay uyuşabiliyordu. Böylece Emevîlerin ezdiği bütün halklar ehl-i sünnet yolundan sapmışlardı. Abbasoğulları da bu durumdan yararlanarak Emevîleri tarihten sildiler. İlk harekete geçtikleri bölge de **Horasan**'dı. (Horasan'a aşağıda döneceğiz.) Ama Abbasî halifesi Mansur'un (saltanatı 754-775), hanedanı için tehlikeli gördüğü Suriye valisi Abdullah b. Ali'yi, Ebu Müslim'in yardımıyla ortadan kaldırdıktan sonra, Horasan'a dönmek üzere olan Ebu Müslim'i çağırtıp öldürtmesi, Emevîlere karşı Abbasîlerle birleşen Şiî toplulukların ayaklanmasına yol açtı. (Menkıbelere ve halk hikâyelerine konu olan Eba Müslim-i Horasanî'den başkası değildi bu.) Gerçi ayaklanma bastırıldı. Ama bir sonucu ortadan kaldırılamadı: Ehl-i sünnet dışındaki topluluklar için artık Abbasîler de Emevîler gibi mücadele edilmesi gereken bir düşmandı. Üstelik bir şeye kesin olarak inanmışlardı: Ali'nin soyundan olmayan birisine uymakla yanlış bir iş yapmışlardı. Gerçi dinî anlamda imamlarından kopmamışlardı. Ama gerek halifeler, gerekse gerçek imamlar, ancak Ali ve Fâtıma soyundan gelenler olabilirdi. Böylece imamlık ve halifelik aynı kişide birleşiyordu. Bu, o sırada egemen olan halifelik kurumunun kabul edilmemesi demekti. Kuşkusuz dinî anlamda. Temelde ise, sosyo-ekonomik düze-

nin egemen sınıfına karşı çıkılmış oluyordu. Bu da, tıpkı Emeviler döneminde olduğu gibi, ezilen toplulukların ve halkların, ehl-i sünnet dışındaki inançlara kaymalarına yol açacaktı.

İşte bu sıralar, İsmail'in yakın arkadaşı Ebulhattab (ölm. 775), daha sonra siyasî bir parti biçiminde gelişecek bir örgüt tasarlamıştı. Yukarda kısaca belirttiğim Bâtınî inançlar İsmailîlerce geliştirildi ve siyasî bir örgütlenme gerçekleştirildiği için de, bir bakıma Bâtınîliğin resmî temsilcisi İsmâilîler oldu. İşin en ilginç yanı, İsmailî örgütünün illegal bir yolu seçmesi, iktidara halkı ayaklandırarak, ileri gelen yöneticilerin, giderek sultanın öldürülmesini sağlayarak iktidara gelmeyi hedef almış olmasıdır. Nitekim İsmailî imamları iki yüzyıl gizli kalmışlar, örgütlenmeyi hiç bir yabancının sızamayacağı bir gizlilikle yürütmüşlerdi. En çok da Şiiliğin yaygın olduğu güney Irak, Basra körfezi ve İran bölgelerinde propagandaya yönelmişlerdi. İlk ayaklanmaları da Suriye ve Mezopotamya'da İsmailîlerin bir kolu olan Karmatîlerin başlattığını (901-906) biliyoruz. Bu ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandı, ama ardından Bahreyn'de iktidar ele geçirildi. Kuzey Afrika'ya gönderilen dâî adlı propagandacılar öylesine etkili oldular ki, gizlî imam ortaya çıkarak el-Mehdî unvanıyla halifeliğini ilân etti (909). Fâtımî devletinin kuruluşu oldu bu tarih. Kahire'deki El-Ezher camisi yaptırıldı, ama bu cami cuma namazları dışında dâî yetiştirmek için medrese gibi kullanıldı. Burada yetiştirilen propagandacılar Irak, İran, Orta Asya ve Hindistan'a yayıldılar. Sloganları basitti: Dunya zulûm ve istibdat ile (zulmen ve cevren) doluydu; adaleti ve hakkaniyeti (adlen ve kisten) mehdi getirecekti. Daha sonra üzerinde duracağım, ama hemen dikkati çekeyim: Baba İshak'ın sloganı da buydu.

Özetle, Fâtımîlerin başarıları, İsmailîler arasında bölünmelere yol açtı. Bu, bizim konumuz değil. Ama üzerinde durulması gereken önemli bir nokta var: Ayrılıkların Selçuklu egemenliği döneminde kesinleşmiş olması ve Hasan Sabbah'ın İsmailîlerin ihtilâlci unsurlarını toplayarak merkezi Alamut kalesi olmak üzere yeni bir örgütlenmeye girmesi. İşte siyasî cinayetler de asıl bu dönemde ortaya çıkar. Gerek etkili propagandaların, gerekse haşişî ya da fidâî denilen gönüllülerin Selçuklu ileri gelenlerini hançerlemeleri sonucu Irak ve İran'da birçok kale ele geçirilir. Selçuklu sultanları Alamut'u bir türlü ele geçiremezler ve başka bir yola baş vururlar: Bâtınî propagandasını engellemek için Sünnî inançları yaymak. Büyük kentlerde medreseler kurulur, bilginler yetiştirilir. Başarılı da olunur. Tam bu sırada Alamut'un fidâileri Suriye'ye el atarlar (XII. yüzyıl).

TÜRKMENLER VE BÂTINÎLİK

Şimdi, ana konumuzla bağlantıyı kurabilmek için Fuad Köprülü'den şu alıntıyı yapalım: «İsmâilîlik ve onun şubesi —meselâ Karmatîlik gibi— sâir Bâtınî itikadlar mensupları, hakikat halde İslam akıdelerini ortadan kaldırmak ve siyasî hakimiyeti de ellerine almak için zâhiren bin türlü şekillere girerek çalışıyorlardı. Bu meslekler den herhangi biri halk nazarında fena görülerek şiddetli takıbata uğrarsa, bu takibattan kurtulan Bâtınîler diğer bir isim altında yeniden meydana çıkarak, akidelerini yeni yeni isimler altında neşr ve telkine gayret ederlerdi; bu yüzden, hakikatte Bâtıniye akidelerine sâlik birtakım adamların, rollerini maharet ve muvaffakiyetle ifâ için tasavvuf perdesi altında gizlenmeleri ve hattâ panteist şeklinde görünmeleri çok tabiîdir. Anadolu'daki Bâtınîlerin büyük kısmı, Anadolu ile fikrî ve ticarî münasebetleri pek sıkı bulunan ve eskiden beri Bâtıniye akıdelerine bir sığınak olan Suriye'den gelmişlerdir; aşağıda görüleceği gibi, zâten Suriye'de, tasavvuf perdesi altında birtakım Bâtınîlerın bulunduğunu biliyoruz. Hulâgû'nun Alamut kal'asını zabt ile İsmâilîleri yok etmesinden sonra kaçıp kurtulan birtakım Bâtınîlerin de Anadolu'ya gelerek tasavvuf perdesi altında tahrik ve fesatlara kalkışmaları çok tabiîdir. Esasen, yukarıdaki tafsilâttan anlaşılacağı gibi, Anadolu muhiti böyle bir hareket için pek elverişli idi. İşte bu bakımdan gerek Babaîler ayaklanmasını, gerek Ahîler teşkilâtını, gerek Hurufîlik ve Bektaşîlik hareketleriyle, bunları takip eden dinî hareketleri, esas itibariyle Bâtınîlikten çıkmış sayabiliriz. Ancak, bu esas âmile, bu hareketlerin hepsinde ayrı ayrı birtakım ikinci derecede âmiller eklendiğini unutmamalıdır.» (İlk Mutasavvıflar, s. 176).

Köprülü'nun bütün yorumlarına katılmıyorum. Bu alıntıyı yapmanın nedeni, bu düşüncelerin, Anadolu dinî tarihiyle ilgili bütün araştırmalarda kaynak olarak kullanılmış olmasıdır. Yalnız verilen bilgiler doğrudur. Varılan sonucu ise tersine çevirip ayakları üzerine oturtmak gerekmektedir. Yani Bâtınîlik, sınıfsal çatışmaların dinî bir kılığa büründürülmesine yaramıştır. Siyasî örgütlenme dine dayandırıldığı için, siyasî çekişmeler de dinî kavgalar biçiminde görülmüşlerdir. Anadolu dışındaki ayaklanmalar, Emevî, Abbasî ya da Selçuklu egemenliğine karşı yerli halkların kimi bölgelerde kabile ya da küçük toplulukların sınırlı bağımsızlık mücadeleleri biçiminde ortaya çıkmıştır. Çoğu kez de iktidarı ele geçirmek isteyen kişiler ya da gruplar, ezilen sınıflardan yararlanmışlardır. Bunun içindir ki sonunda kaybeden hep ezilenler olmuştur.

Oysa Türkler'in durumu farklıdır. Önce, İslamiyeti kabul etmeleri 10. yüzyıldadır. Üstelik bu, siyasî bir gücün zoruyla olmamıştır. Sonra Abbasîler döneminde, devletin koruyucusu olanlar olmuşlardır. Ya boy geleneğine bağlı olarak yarı bağımsız yaşamışlar, ya da dinî otoritenin dışında, üstelik bu otoriteyi kuklalaştırarak yönetimi ellerine almışlardır. Nitekim Tuğrul Bey'in, 1055'te Bağdad'a girerek halifeyle anlaştığını, halifenin dünyasal bütün yetkilerini devraldığını biliyoruz. Bir de tarihî gerçek var: Selçuklu İmpa-

ratorluğu, bir bakıma Abbasilerin devamı. Yönetimi ellerinde bulunduranlar Türk. Ama Selçuklu tarihi, tek başına Türkler'in tarihi değil. Kuşkusuz imparatorluğun sınırları içinde Türkler var. Ama öte yandan, İran ve Irak'ı da kapsıyor imparatorluk. Yani Selçuklu tarihi, Türk tarihi olduğu kadar da İran tarihi. Bağlarsak, yukarıda sözü edilen Bâtınî hareketlerle, Türkler'in XII. yüzyıla kadar doğrudan ilişkileri olmuyor. Özellikle İsmâilîler, Selçuklu egemenliği pekişince Türkler'i hedef alıyorlar. Yerli halkı bu kez Türkler'e karşı kışkırtıyorlar. Ama bu sırada Doğu'da büyük bir tehlike belirmiştir: Moğollar.

Bizi burada asıl ilgilendiren, Türkler'in din olarak İslamiyet karşısındaki tavırlarıdır. Türkler'in, İslamiyetin yayılmasında büyük payları olduğu doğrudur. Ama aynı ölçüde gerçek bir Müslüman oldukları da söylenemez. Kuşkusuz bu yargı, çoğunluk düşünülerek öne sürülüyor. Yoksa ister bir başka devleti koruyuculuk görevini yüklenenler olsun, ister sonra yönetimi ellerine geçirenler olsun, gerçek birer Müslümandılar. Ama onların peşinden gidenler için aynı şey söylenemez. Yerli Müslüman halk, halifenin desteğini kazandıkları ve kendilerini koruduklarından onlara bağlıydı; oysa ırkdaşları soy-boy geleneğine uyuyorlardı yalnızca.

Nitekim, X. yüzyılda çoğunluğunun göçebe olduğunu bildiğimiz Oğuzlar, Hazar denizinden Sir-Derya ırmağının orta yatağına kadar olan bölgede, kuzeydeki bozkırlarda yaşıyorlar; güneydeki komşuları İslamlarla ticarî ilişkilerde bulunuyorlardı. İslamlık XI. yüzyıla doğru Oğuzlar arasında etkili olmaya başladı. XI. yüzyılda ise hızla yayıldı. Tek nedeni vardı bunun. Göçebe ekonomisinin sonucu olarak hayvan yetiştiriciliği, Oğuz kabilelerini, Horasan ve Maveraünnehir'in otlaklarına itiyordu. Üstelik aynı bölgenin et ihtiyacını da kuzeydeki bozkırlardan gelen Oğuz tacirleri karşılıyordu. Ticaret yollarının geçtiği ana merkezler bu bölgedeydi.

Ayrıca vurucu güç olarak büyük önem taşıyorlardı göçebeler. Bu nedenle de, özellikle X. yüzyılda yabguların ortadan kalkmasıyla bozulan birlik sonucu dağılan Oğuz kabileleri, güneydeki İslam devletleri için savaşçı nitelikleri dolayısıyla birer avdılar. Gerek beyler arası anlaşmazlıklar, gerek öteki Türk komşularıyla çatışmalar, onları güneye, İslam bölgelerine itmişti. XI. yüzyıldan başlayarak Abbasî, Karahanlı, Selçuklu devletlerinde onları hep önemli askerî görevler yüklenmiş görüyoruz. Böylece İslamiyetin kabulü ekonomik ve siyasî bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyordu. Bu arada Abbasîlerin Emevîlere karşı Horasan'da harekete geçtiklerini hatırlayalım. Çünkü Selçuklular da, devlet olma yolunda en önemli adımı, Gaznelileri yenip Horasan'ı ele geçirmekle attılar.

Konumuz Selçuklu devleti değil kuşkusuz. Burada bizi iki nokta ilgilendiriyor: Birincisi, Horasan'ın, daha Emevîler döneminden başlayarak Şiî-Bâtınî inançların egemen olduğu bir bölge olması; ikincisi, İslamiyetin Türkler arasında yaygınlaşmasında tasavvufî tarikatların rolü. Ahmed Yesevî ve dervişleri bu ortamın ürünüdür.

Önce de belirtildiği gibi, Şiilik ve Bâtınilik Selçuklu yönetiminin de uğraştığı ve sindirdiği bir inançtı. Çünkü dinî ayrılıklar, bu dönemde de siyasî amaçları perdelemekte kullanılıyordu. Üstelik dinden yararlanarak siyasî bir otoriteyi amaçlayan Selçuklular, halifeliği ele geçirmek için, Bağdad'ta halifenin koruyucu gücü olan Şiî Büveyhîleri saf dışı etmek zorundaydılar. Sünniliğin zaferi demek, Selçuklu egemenliği demekti. Değişik ırklardan ve değişik uluslardan insanların yaşadığı geniş bir alanda egemenlik kurmak, bir İslam birliğiyle mümkündü çünkü.

Ama bu durum, bir başka olumsuz sonuca yol açmakta gecikmeyecekti. Yabancı ve yerleşik kültürün egemenliği sorunudur bu. Sosyo-ekonomik yapı ve tarihî kültür birikimi —kuşkusuz fethedilen yerlerde—, Selçuklular'ın, kendilerinden önceki siyasî mirası devralmalarını gerektirecek, devlete bu miras biçim verecekti. Selçuklu devletinin, bir İslam-Türk devleti olması süreci bunun sonucudur. Oysa bu, federatif sayabileceğimiz bir devlet anlayışına sahip Türk topluluklarına ters düşüyor, Abbasî merkeziyetçiliği yarı bağımsız yaşamaya alışmış ve artık tarih sahnesinde Türkmen adıyla anılan Türk topluluklarının beylerini sık sık baş kaldırmaya itiyordu. Selçuklu egemenliği ise, merkezî otoritenin başarısına bağlıydı. Devlet yerleşik halkların güvenliğini sağlayabildiği sürece var kalabilirdi. Ama ekonomik zorunlulukların sürekli batıya ve güneye ittiği Türkmenler, göçebe yaşayışın sonucu olarak, özellikle otlak nedeniyle çatışmaya girmekten çekinmiyorlardı.

Bu durumda Selçuklu yöneticileri için yapılacak tek şey vardı. Türkmenleri sınır bölgelerine sevketmek. Böylece Türkmenler sınırlardan öteye, özellikle Anadolu'ya aktılar. Zorunluydular, çünkü Suriye tekin değildi, Haçlılar yolu kapatmışlardı. Üstelik deniz onları ilgilendirmiyordu. Kuzeyde de Gürcistan, Bizans'tan takviyeliydi. Azerbaycan'da toplandılar onlar da. Malazgirt'ten sonra Alparslan ileri gitmeyince, önlerinde yayılabilecekleri korumasız bir alan kalıyordu böylece. Güneyde de Irak'ın kuzeyinden gidebilecekleri yer yine Anadolu'ydu.

Selçuklular'ın yerleştirme politikasının sonucu olan bu durum, Türkmenler'i hem ekonomik, hem de kültürel açıdan merkezden koparıyordu. Selçuklu sarayının İranîleşmesi ve Türk kültürünün göçebe Türkmenler arasında yaşaması başka türlü açıklanamaz. Ayrıca bu göçebe Türkmenler, devletin sünnilik politikasına uymak zorunda olmadıkları gibi, Şiî-Bâtınî propagandaya da açıktılar. Adı geçen bölgeler, zaten Bâtınîliğin yaygın olduğu bölgelerdi.

Köprülü şöyle belirtir bunu: «Daha ilk zamanlardan itibaren Bâtınî cereyanlarının hükümran olduğu Horasan ve Maverâünnehir sahalarında yaşayan ve siyasî-dinî cereyanlara bilfiil ka-

rışarak Bâtınî akidelerile istinas eden Oğuz aşiretleri, İslamiyeti yavaş yavaş kabul ettiler; lakin bu zahirî İslamiyet cilası altında eski millî ananelerinin ve ibtıdaî dinlerinin tesiri altında bulunuyorlardı. İslam fakıhlerinin kendilerine çok karışık ve sıkıntılı gelen telkinlerinden ziyade, kendi kamozanlarının nüfuzuna tâbiydiler.»

Sonra gerek Yesevî dervişleri, gerekse onların izleyicisi olan ve tasavvufî düşünceyi yaymaya çalışan Babalar, bir çeşit İslam misyonerıydiler. Değişik kaynaklardan beslenseler, aralarında küçük farklılıklar olsa bile, onların söyledıkleri Türkmenler'e daha uygun geliyordu. Karışık felsefî düşünceler değillerdi bunlar. Basıt, uygulanabilir ilkelerdi, üstelik esnektiler; sünnîliğin dar ve hoşgörüsüz katılığı yoktu bu düşuncelerde. En önemlisi de Türkmenler'in yaşayışına ters kurallar getırmiyorlardı. Nedeni açık: Sunnilik yerleşikliğin sonucuydu. Oysa göçebe Türkmenler, yerleşıkliğin kısıtlamalarını benimseyemezlerdi.

Yine tarihçiler tarafından ortaklaşa benimsenen bir örnek üzerinde duralım. İlk kaynak elbette yine Köprülü: «Göçebe Turkmen hayatında büyük sonucu olarak kadın önemli bir yer tutmaktadır. Dede Korkut'un söyleyişiyle, «Ev yapan sulpdur, evün tayakıdur.» Er adam evde yokken, onun görevlerini yüklenir. Gerekirse onunla birlikte savaşır. Kadının bu durumu, evlilik kurumuna da biçim verir. Tek karılı bir evliliktir bu. Hemen hatırlamakta yarar var: Babalılar'ın, karılan ve çocuklarıyla savaştıklarını, daha sonra Bektaşilikte de kadının önemli bir yer tuttuğunu biliyoruz.

Selçuklu yöneticileri, Sünnîliğin egemenliğini sağlamakla birlikte, Babalarla da iyi geçinmeye çalışıyorlardı. Hele Yesevilik, hiçbir zaman devlet için ciddî bir tehlike yaratmamıştı. Tasavvuf, Bâtınîlikten etkilenmekle birlikte, Bâtınîliğin zararlı etkilerini önlemek için de iyi bir silâhtı. Tarikat ulularının devletçe gözetilmesi, hânkâh denilen tekkelerin beslenmesi bunun sonucudur. Ama İsmâilî dâîleri, özellikle sınırlara yerleştirilen Türkmenler'i hedef alıyordu.

Toparlarsak, Türkmen toplulukları İslamiyeti İranlılar'dan öğrenmişlerdi. Sürdükleri hayat, heterodoks olmalarını gerektiriyor, bu da onları lâik davranmaya itiyordu. Bu nedenle yerli halk, Sel-

Babalar ayaklanmasının başladığı bölge ve ayaklanmanın gelişimi.

bir mevkii olan kadınların ehl-i sünnet âlimleri tarafından umumî hayat haricine çıkarılmak istenmesi, eskiden beri kadınlarla müştereken tertip edilen sazlı ve şaraplı şölen: âyin-i içtimaî'lerin şer'an memnu olması ve göçebe hayatile pek az kabil-i telif diğer birtakım sıkı ahkâmın mevcudiyeti Türkmen ananesine hiç uymuyordu.»

Tarihçinin burada bir türlü dilinin varıp da söyleyemediği şey, sünnîliğın Türkmen yaşayışına aykırı olduğudur. Sözkonusu olan, kadınların şölenlere katılamaması değil, sosyo-ekonomik yapıya bağlı olarak aile kurumunun durumudur. Bilindiği gibi şeriat dediğimiz İslam hukukunda babaerkil bir aile kurumu sözkonusudur. Oysa göçebe Türkmenler'de, sürdürülen maddî hayatın çuklu öncülerini bir kurtarıcı saymıştı. Ayrıca bizim tarihçilerin üzerinde pek durmadıkları başka bir tarihî olgu, bu heterodoksluğun en ilginç kanıtı: Kutalmış'ın oğulları bunlardan birisi, Süleyman Şah, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusudur—, Suriye'deki Atsız'a karşı, İsmâilî olan Fâtımîleri tutarak harekete geçmekte sakınca görmemişlerdi.

Kısacası, Baba İshak'ın önderliğindeki ayaklanmaya katılan göçebe Türkmenler Bâtınî inançların etkisindeydiler zaten. Ayrıca Doğu'da beliren Moğol tehlikesi, özellikle bir derviş göçüne yol açmış, Türkıstan ve Buhara'dan başlayarak, Irak ve İran'dan sayısız derviş Batı'ya sığınmıştı.

Yalnız burada bir yanlışı düzeltmek gereki-

yor. Hulâgû'nun Alamut'u yerle bir etmesinden sonra, kaçıp kurtulan Bâtınîlerin Anadolu'ya gelip fesat çıkardıkları düşüncesidir bu. Alamut'un 1256'da ele geçirildiği, bile bile görmezden gelinmiyor da ondan. Kuşkusuz, İsmâilî propagandacıları Türkmenler'e el atmıştı. Ama bu, Irak ve Suriye'deki öteki topluluklar gibi, Türkmenler'i de, o bölgedeki otoriteye karşı kışkırtmak için olabilirdi, Anadolu Selçukluları'na karşı değil. Bâtınî etki, ilk yazıda sözünü ettiğim sosyo-ekonomik koşullar sonucu, herhangi bir dış siyasî etkinin dışında toplumsal bir patlamanın ideolojisini oluşturdu.

Ne yazık ki Baba İshak'ın düşüncelerini, yaymaya çalıştığı inançları bilmiyoruz. Ancak göçebe Türkmenleri, sultanın işrete daldığını, adaletsizliğin alıp yürüdüğünü söyleyerek ayaklandırması, müritlerinin onu «Baba Resul» adıyla anmaları, öleceğine, ölebileceğine inanmamaları —Mehdi olarak kabul edilmişti— Bâtınî olduğunu göstermektedir. Nitekim nasılsa kıyımdan kurtulmuş izleyicilerinin, daha sonra yaymaya çalıştıkları süşünceler bu kanıyı doğrulmaktadır.

Hemen yine bütün araştırmalarda karşımıza çıkan ve Fuad Köprülü'nun ilk defa dikkati çektiği şu sonuçları aktaralım: «Öyle görünüyor ki, Babaî kıyamının muvaffakıyetsizliğinden sonra bir müddet saklanmağa ve başka tarikat kisveleri altında hakikî simalarını gizlemeğe çalışan 'Babaî' dervişleri, Moğol istilâsını müteakip artık saklanmağa lüzum görmeyerek ortaya çıkmışlar ve mesleklerini serbestçe münteşir ve tamime başlamışlardır: 'Hacı Bektaş-ı Veli'yi bunların en mühimmi ve 'Baba İshak'ın doğrudan doğruya muakkibi addedebiliriz.»

Bilinenleri tekrarlamaya gerek yok. Fuad Köprülü'nün bu tezi, sonraki araştırmalarla kanıtlanmıştır. Üstelik buna, Sarı Saltuk, Geyikli Baba adlarını da ekleyebiliriz. Hele, haritada da görüldüğü gibi, ayaklanan Türkmenler'in izledikleri yolun Alev-Bektaşi inançların yaygın olduğu bölgelerden geçmesi, Malya ovasının Hacı Bektaş'a yakınlığı bütün kuşkuları siliyor.

Babailer ayaklanmasının, gelecekteki Şeyh Bedreddin ayaklanmasıyla ilgisine gelince... Gerçi bu ayrı bir konu, ama ikincinin de benzeri sloganlarla yürütülmesi ilginç. Üstelik Bedreddin'in Dobruca'ya geçip Deliorman'a yerleşmesi, ayaklanmayı buradan yönetmesi daha da ilginç. Çünkü Babailer'dan Sarı Saltuk'un 1281'de Dobruca'da bulunduğunu, XIV. yüzyılda da, «göçer olarak nitelenen kimi Türk topluluklarının Rumeli'ye yerleştirildiklerini biliyoruz. Kuşkusuz, iki ayaklanmayı da oluşturan maddî koşullar farklıydı. Ama Bedreddin'e bağlanan ayaklanma da, dinî sloganlarla yürütülen bir sınıf çatışmasından başka bir şey değildi.

SONUÇ

Bu iki yazıyla yeni bilgiler getirdiğim, bilinmeyen gerçekleri aydınlattığım iddiasında değilim. Yalnızca dağınık bilgileri derleyip topladım ve doğru bir yoruma ulaşmaya çalıştım. Bir tarihî dönemin, bilinenlerin ışığında yeniden değerlendirilmesi de denilebilir buna. Bence, aynı yöntemle geçmişe dönük benzeri çalışmaların yapılması, soruların karşılıklarının bulunması günümüz açısından büyük önem taşıyor.

Bu nedenle yazımı bitirmeden, özellikle köylü ayaklanmalarının örgütleyicisi görünümündeki tarikatlarla ilgili bir iki saptama daha yapmak gerekiyor. XIII. yüzyıl Anadolusu'nda, devletin resmî ideolojisi dışında iki düşünce akımıyla karşılaşıyoruz: Mevlevîlik ve Babaîlik-Bektaşilik. Mustafa Akdağ'ın da belirttiği gibi, Mevlevîlik daha çok şehirlerdeki «yüksek ve refahlı sınıfları okşayacak bir yol» tutmuş, gerek tarikat ilkelerini, gerekse tasavvufu sünnîlikle uzlaştırmaya çalışmış; Babailik-Bektaşilik ise sünnîliğe açıkça cephe almış, «perişan halk tabakalarıyla şehirlerdeki işçiler arasında» yayılmıştı (Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi).

Köprülü bunu şöyle anlatır: «Musiki, semâ, şiir gibi üç bedîî vasıtaya istinad eden Mevlevîlik, büyük Anadolu şehirlerinde daima taraftarlar bulmuş ve hükümdarlar tarafından himaye edilmiştir. Buna karşı, Mevlevî şeyhleri de mevcut nizâm-ı siyasî ve içtimaînin muhafazasına ve merkezî idarelerin idâme-i nüfûzuna çalışarak siyasî-dinî kıyamlardan daima uzak durmuşlardır. Osmanlılar zamanında Mısır, Suriye, Irak ve Azerbaycan'dan Macaristan'a kadar her tarafta Mevlevî zaviyelerinin intişarı ve —pek mahdud zamanlar istisna edilmek şartile— Mevlevîliğin hükûmet tarafından asla takibata maruz kalmaması, onların siyaseten bu dürüst hareketlerinden munbaisdır. Mevlevîler, daha 'Celâleddin Rûmî'den başlayarak, 'Türkmen Babaları'na fena bir gözle bakmışlar, onları kendilerine rakip görmüşlerdir.»

Babailiğin durumunu ise anlattık zaten. Ama ilginç bir nokta var: Şehirlerdeki fütüvvet ehlinin durumu. Şii-Bâtınî olmasalar da, bu etkiye açık, sunniliğin katı ve dar kalıplarına girmemiş fütüvvet ehli, Babaîleri desteklememiştir. Bilindiği kadarıyla, katılanlar olmuşsa bile, bunlar ekonomik çöküntüden etkilenmiş işsiz şehirlilerdi. Üstelik, Giyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkarılmasında eylemsiz kalarak, bir bakıma, bu duruma karşı olan Türk ve Harzem beylerinin düşüncelerine katılmadıklarını göstermişlerdi. Babaîlar ayaklanması ise, maddî koşullar açısından onların yararına değildi. Bu da Babaîlar ayaklanmasının sınıfsal niteliğini vurgular.

Öte yandan Bektaşilik, Babaîliğin devamı olmakla birlikte, otoriteyle anlaşmakta güçlük çekmemişti. Bektaşiliğe bağlanan halk yığınları açısından değil, ama tarikatın uluları açısından böyleydi bu. Tarikat ileri gelenlerine Anadolu Selçukluları, yerel beyler, daha sonra Osmanlılar tarafından gösterilen saygı, toprak bağışlamalar ve tanınan vergi bağışıklıkları başka nasıl açıklanabilir? Osmanlılar'ın kuruluşunda büyük yararlıkları görülen dervişleri, Bektaşiliğin dışında gör-

mek gerekir. Âşıkpaşazâde'nin sözünü ettiği Alperenler, Bektaşilikle ilgileri bulunsa bile, Babalıların dövüşken misyonerlik geleneğini sürdüren Babalardı, tekke babaları değil. Sonraki yüzyıllarda görülen ve kimi Bektaşi babalarının öncülük ettiği ayaklanmalar bu yargının yanlışlığını göstermez. Tersine Bektaşi babalarının Osmanlı yöneticileriyle uyuşmaları, bu kez resmî ideolojiyle Bayramî Melamîlerinin, Hamzavîlerin çatışmaları yeterli ipucudur.

Kuşkusuz bu konu, şimdilik bu yazının sınırlarını aşıyor. Tarihî gelişme sürecindeki başka bir dönemin sorunsalı bu. İlerde bağlantı kurmak amacıyla, yalnızca değindim. Sözü bağlarken kesinlikle vurgulanması gereken bir gerçek var. Mustafa Akdağ'ın, konuya sınıfsal açıdan bakmadığı için, dinî çatışmalar görünümündeki ayaklanmaları, devletin bütünlüğüne yönelmiş birer fesat hareketi sayması doğaldır. Oysa Bâtınîlik, başka başka adlarla ve küçük değişikliklerle de olsa, her dönemde, egemen güçlere ve otoriteye karşı ezilen sınıfları örgütleyen bir inanış biçimi olarak çıkar karşımıza. Sınıfsal bilince dönüşemediği için de hiç bir dönemde başarı kazanamaz. ■

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Barkan, Ömer Lütfi, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri, *Vakıflar Dergisi*, c. II, 1942.

Çağatay, Neşet - Çubukçu, İ. Agah, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 1965.

Gölpınarlı, Abulbaki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 1961.

Koprülü, Fuad, Anadolu'da İslamiyet, *Ed. Fak. Mec.* c. II, 1922.

Koprülü, Fuad, Bektaşiliğin Menşeleri, *Türk Yurdu*, c. 2, s. 8, 1341/1925.

Köprülü, Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 1972.

ODAK YAYINLARI

Belge dizisi : 1

AYDINLIK

FEVKALÂDE GENÇLİK NÜSHASI

Hazırlayan :

Atilâ Türk

15.— Lira

Bilim dizisi : 10

PARİS KOMÜNÜ ÜZERİNE

V. I. Lenin

15.— Lira

Değinmeler / Günün Olayları / Kitaplar Sanat Olayları / Filmler / Dergiler

Şubat ayı içinde yayımlanan İbrahim Topçuoğlu'nun «Neden İki Sosyalist Partisi 1946: TKP Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi: 1914-1960» ismli kitabı, geniş sosyalist kadroların yeterince bilmedikleri bir dönemi ve asıl önemlisi TKP'yi konu almaktadır. Bu durumda kitabın içeriği daha bir önemli ve ilginç oluyor.

Konu, büyük ölçüde, tüm ayrıntılarıyla, objektif ve belgelerle anlatılma noktasından uzak. Bunun için gerekli koşulların olduğu pek söylenemez. Bu bakımdan ilk defa yayımlanan böyle bir kitapta söylenenlerin dikkatle ele alınması gerekiyor.

Bu ihtiyacı duyan Dr. Mete Tuncay'ın kitap konusundaki düşüncelerini yayımlıyoruz. M. Tuncay'ın, Türkiye Sosyalist Hareketi konusunda geniş araştırmaları vardır.

SOLUN SUHPİCİ TARİHİ

İbrahim Topçuoğlu
Neden 2 Sosyalist Partisi 1946
1. Kitap, İstanbul 1976.

Sayın Topçuoğlu'nun kıtabı, alt-başlık olarak, «TKP Kuruluş ve Mücadelesinin Tarihi: 1914-1960» adını taşıyor. Önsoz'-de de, yazar, amacının propaganda yapmak ya da kişilerle uğraşmak olmadığını; her olayı, her soylentiyi, her vesikayı değiştirmeden, aslına uygun olarak aktardığını belirtiyor.

Oysa, bu son derece ilgınç kitap, tümüyle, Dr. Şefik Hüsnü'-ye ve bazı yakın arkadaşlarına karşı, kıyasıya bir polemik niteliği taşımaktadır. O kadar ki, Topçuoğlu'nun «TKP Kuruluş ve Mücadele Başlangıcından Bugüne Kadar Ölmüş Olduklarını Tesbıt Edebıldığım Mücahıtlerın Listesıdır» dıyerek verdiği 51 ad arasında (s. 185-86), ne Şefık Hüsnü (Deymer), ne Hasan Âli (Ediz) bulunmaktadır. Baytar Alı Cevdet ve Zekı Baştımar'ın adları da yoktur. Kemal Sadi ve Mıhrı Belli gibi kımseler ise, sağ olmasalardı bıle, hiç kuşkusuz, bu listeye alınmayacaklardı.

240 sayfalık kitabın, 17 sayfası resımdir, 48 sayfası, bir-iki kelıme başlıklı ya da (resim-arkası v.b.) boş sayfalardır; sonda, 22 sayfa boyunca TSP'nin Programı ve Nizamnamesi verılmektedir. Oldukça karışık bır duzen ıçınde, 37 sayfa Alı Rıza Keskin'in, 49 sayfa Mustafa Borklüce'nın ağzından anlatılmaktadır.

Hemen soyleyelım kı, Topçuoğlu'nun kalemiyle aktarılan bu önemli tanıklar, solun tarihçileri ıçın, sıkı bir ayıklama ve eleştiri süzgecinden geçirilip tek tek belgelerle doğrulanmadan «malzeme» olarak bile kullanılacak durumda değildır. Yazar, bunları en az 30 yıl önce dinlemiştir. Herhalde, o zaman ayrıntılı notlar da almış değıldır. Üstelik, bütün anlatılanlarda Şefik Husnü'yü karalama çabası goze çarpmaktadır.

Bu işlerın dedıkodusunu bilenler, yeraltı partisinin tenha kadroları içında, Şefık Hüsnü çevresının temsil ettiği «aydınlar» grubu ile Mustafa Suphi geleneğınden «örgutçuler» grubu arasında bir sürtuşme olageldığını duymuşlardır. Anlaşılan, Şefık Hüsnücüler dıgerlerini «bılgısiz» dıye küçümsemış, Suphi'nın «emırberi» olmanın hıç kımseye bır ayrıcalık sağlamayacağını ileri sürmüşler, onlar da bu grubu «tabandan kopuk» hattâ polis-ışbırlıkçisi olmakla suçlamışlardır.

1946'da legal'e çıkış sırasında başgösteren çatışma, bu eski anlaşmazlığın izlerini taşımaktadır. Topçuoğlu'nun 2. kıtabı yayınlanıp da hıkâyenin tumü hakkında dıyeceklerını oğrenmeden önce, bu olayı değerlendırmeye kalmak istemiyoruz. Ancak, şimdıden, Dr. Şefık Hüsnu'nun o zaman önemli bir takım yanlışlar yaptığı anlaşılıyor.

Topçuoğlu'nun, Türk Solunun 1946-oncesi tarihi ustüne anlattıklarından bir çoğunun doğru olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak, bir ölçüde bunların iç tutarlılığına bakarak, bir olçüde de kendi bildiklerimizle karşılaştırarak, bazı noktalar üstünde durabilirız:

1) TKP'nin kuruluşu için, neden 1914 yılı başlangıç alınıyor? (M. Suphi'nin Sinop'dan kaçması ile komunist olması arasında 3-4 yıl vardır)

2) Önsoz'de, üç Kongre ve iki Plenum sayılıp, «Bunlardan başka, Türkiye'de Komintern'-ce tanınmış hiçbir Kongre yapılmamış ve Genel Sekreter seçilmemiştir» deniyor. İlerıde, s. 163'de ise, Moskova'daki Harıcı Buro'nun Mart 1935 tarıhli bir mektubuna göre, Şefik Hüsnü'-nün 1925'dekı ikinci ve 1932'de-ki üçüncü Kongreleri Komintern'e kaydettırmediği bildırılıyor. (Anılan son Plenum tarıhında —1946— Komintern çoktan kaldırılmıştı!)

3) Salıh Hacıoğlu'nun 1920 Bakû Kurultayına katıldığını (s. 65 v.d.) hiç duymamıştık. Üstelık, TKP'nin ilk Kongresinde Merkez Komitesıne de seçilmiş (s. 75). Muhtemelen, bunlar doğru değıldir.

4) Topçuoğlu, kitabının bir tek yerinde (s. 47), Hüsamettin Özdoğu'nun biyografisi dolayısıyla, Halk İştirakiyun Fırkası'-na değinmektedir. Oysa, bızım bıldığımıze göre, TKP'nin İkınci Kongresi, 1922 Ağustos'unda Ankara'da bu fırka tarafından ve Komintern'in desteğiyle toplanmıştır. Bu kongrede parti başkanlığına seçilen (eski To-

kat mebusu) Nâzım Bey, kıtaptaki Mücahitler Listesi'nin önemli eksiklerinden biridir.

5) Yazar, hain ve bozguncu saydığı Hasan Âli (Ediz)'in, 1930 yılında, örgüte «Nâzım Hikmet, Hüsamettin Özdoğu, Hamdi Şamilof, Mustafa Borklüce, Elektrikçi Nuri, Salih Hacıoğlu Komintern kararı ile partiden tard edildiler» diye «uydurulmuş bir yalan» haber yaydığını ileri sürüyor (s. 134). Bizim bildiğimize gore, Salih Hacıoğlu daha once partiden ayrılmış ve Sovyetler Birliği'ne (partisiz olarak) goçmuştü. Nâzım Hikmet ve arkadaşlarıysa, Şefik Hüsnücu merkezin şikâyeti uzerine, görüşlerini Komintern'e —savunma bâbında— bildırmişler, fakat Komintern'in hakemlik kararında, tutumları «Troçkist - polist muhalefeti» diye nitelenmiştir. Bundan sonra, TKP Yürütme Kurulu kararıyla partiden çıkarıldıkları ileri sürulmektedir. Topçuoğlu'nun bu konuda Borklüce'den aktardıkları, olsa olsa, atılan grubun, kendi haklarında verilen kararı tanımadıkları yolunda yorumlanabilir.

6) TKP'nin 1937'de Komintern kararıyla gerçekten «likide» edilip edilmediğini bilmiyoruz (s. 164). Bıldığımız, bu donemde, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yeraltı partilerinin antı-faşist genış cephe taktiğine uyarak gizli eylemlerini asgariye indırmış ve mumkün olduğu kadar legale çıkmış olduklarıdır.

Topçuoğlu'nun kıtabında, herkesin bildiği şeylerın anlatıldığı bazı yerler var kı, insanda «ya bilmedığımiz şeyler de boyle anlatılmışsa» şüphesinın uyanması kaçınılmaz oluyor. Örneğin, 1921 yılında Erzurum'dan Moskova'ya gönderilmiş olup «Türkiye'nın bütününü anlatan bir mektup», Ali Rıza Keskin'in ağzından şoyle aktarılmaktadır:

«Bu Meclis (BMM) 29 Nisan 1920'de tekrar toplanarak, padişahı düşmana satılmış hain olarak ilân etmış ve butün yetkilerini elinden alarak padişah'ın alacağı kararların hükümsuz sayılacağını halka duyurmuş ve Mustafa Kemal'i de Hareket Orduları Başkumandanlığına getirmiştir.»

Bence, Türkıye'de solun tarihini araştıranlar, bu uğurda can veren, hapse giren, acı çeken bütun insanları, lâyık oldukları saygıyla anmak borcu altındadırlar. Dr. Şefik Hüsnu'nün büyük yanlışları olmuş olabilir. Bunları ortaya koymaya çalışmak, ileride de benzeri yanlışlara düşulmemesini sağlamak, en başta onun anısına karşı bir odev sayılmak gerekir. Ama Mustafa Suphi de peygamber falan değildır. Doğru yoldan şaşmamak için, onun sahabelerine bağlanmak neden gerekli olsun? 1921'de öldürülen Mustafa Suphi ile 1959'da Manisa'da sürgünde olen Dr. Şefik Hüsnü'yü karşılaştırmaya kalkmak bana çok saçma gorunuyor.

Solun tarihinin, şimdi Şefik Hüsnücü geçmişe karşı, Mustafa Suphıcı bir gelenek yaratmaktan fayda uman çevrelerin oyunlarına âlet edilmiş olduğunu gormek, üzücü bir şey.

METE TUNCAY

BİRKAÇ KİTAP

Dergımizin kitap tanıtma bölümünde, yayınları yeterince yakından izleyememenin sıkıntısını duyuyoruz. Biraz da bu eksiklikten ötürü, bir yazı içinde, birbirine uzak alanlarda birkaç kitaptan bir arada soz etme gereğini duydum. Buna kitap tanıtma değil de, belki, bazı kitapların önemini belirtme yazısı da diyebiliriz.

Antonio Gramsci
FELSEFE VE POLİTİK SORUNLARI
Çevıren: **Adnan Cemgil**
PAYEL Yayınları
Aralık 1975
360 sayfa, 25 — lira

Antonio Gramsci, İtalyan Marksıstleri arasında en onde gelen bir kişidir. Hayat hikâyesi, ozellikle de bu hayatın, Mussolini'nın hapisanelerinde geçen son yılları Türkiye'de de bilınıyor. Ama Gramsci'nin yazdıkları, Payel Yayınları'nın bu kitabı çıkıncaya kadar, Türkçe'ye yeterince aktarılmış değildi. Gerçek Yayınları'ndan çıkan *Hapısane Mektupları* yazarın teorık goruşlerını ıçermiyordu. Çan Yayınları'nın *Aydınlar ve Toplum*'u da, Gramsci'nın düşuncelerinın ancak pek küçük bır kesıtını verebiliyordu. Bu kıtaplar dışında, bir de *Türkiye Defteri* dergisi Gramsci'yi Turk okurlarına tanıtma çabasına girışmıştı. Adnan Cemgil'in çeviri çabası, bu yolda çok daha hacımlı bir girışim oluyor.

Gramsci'nin adı, son onyıl ıçınde, Avrupa'nın Marksist çevrelerinde özel bir anlam kazandı. Öncelikle İtalya'da Komünist Partısi içinden başlayıp, ihraç olununca dışarıda devam eden ve *Il Manifesto* adıyla tanınan muhalefet, Partı'nın Gramsci ılkelerine göre yenıden duzenlenmesini savunmuştu. Öte yandan, Parti kendisi de, Gramsci çizgisini devam ettirdığını ileri sürüyor. Ancak, Gramsci konusu yalnız İtalya'ya ozgu bir sorun değil. Başka Avrupa ülkelerinde de bu unlu Marksist'in yazıları yaygın bir ilgiyle okunuyor ve tartışılıyor.

Bılindığı gıbi, Avrupa Komünızmı'ni temsil eden en büyük partiler son zamanlarda «proletarya dıktatorlüğü» konusunda bazı yenilikler yaptılar. Fransız Komünist Partisi bu kavramı sozlüğunden çıkardığını ilân ederken, Turk gazetelerinde, İtalyan Komünist Partisi'nın «*proletarya egemenliği*» dıye çevrılen bir kavrama başvurduğunu okuduk. Bızde «egemenlik» dıye çevrılen bu kavramın aslı, «hegemonya»dır ve bu kavram Gramsci'nın eserinden alınmaktadır. Boylece İtalyan Komunist Partisi, Gramsci çizgisini surdurdüğünu kanıtlamış olduğunu gostermek istiyor herhalde.

Bu son durum, proletarya dıktatorluğu tartışmasının yarattığı karışıklığı biraz daha arttırdı sanıyorum. Çünkü, proletaryanın dıktatörlüğü olur mu, olmaz mı tartışması surerken,

proletaryanın bir de «hegemonya»sı çıkıyor karşımıza. Üstelik, içeriğini de çok iyi bilmediğimiz bir kavram bu. Tahmin edilebilir ki İKP de, proletaryanın diktatörlüğü konusunda FKP ile aşağı yukarı aynı çizgidedir; hattâ, kendi politik konjonktüründe, öncelikle Hıristiyan Demokratlarla koalisyon yapmayı amaçladığı için, bir bakıma biraz daha da sağdadır çizgisi. Ancak, FKP gibi bu diktatörlük kavramına doğrudan karşı çıkmaktan çekinmekte, parti geleneğinde Gramsci'nin oluşturduğu bu kavrama sarılarak ortodoks Komünist çevrelerin tepkilerini yumuşatmayı amaçlamaktadır.

Öyle görünüyor ki, Gramsci başka Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de tartışılan bir yazar olacaksa, bu tartışma, çağdaş parti kavramı tartışmasının çerçevesi içinde gelişecektir. İKP bugün «proletarya hegemonyası» derken neyi anlatmak istiyor; Gramsci aynı deyimle neyi anlatıyordu?

Gramsci, yazılarının büyük kısmını hapisanede yazdığı için, bazı kavramları Faşist bir sansüre göre değiştiriyor. Örneğin, «Marksizm» yerine «praksis felsefesi» gibi bir deyim kullanıyordu. Acaba «proletarya hegemonyası» da, böyle bir sansür için uydurduğu, «proletarya diktatörlüğü» ile eşanlamlı bir kavram mıydı? Yazılarının bütünlüğü okununca bunun böyle olmadığı, proletaryanın iktidarını, gerçekten, diktatörlükten farklı bir biçimde düşündüğü anlaşılır.

Ancak, Gramsci'nin düşüncesi değerlendirilirken, «diktatörlük/hegemonya» kavramlarını dar bir eksen olarak almak, bu özgün Marksist düşünüre karşı bir haksızlık olur. Hegemonya, uzun bir düşünce, mantık silsilesinin bir varış noktasıdır. O noktaya kadar izlenen çizgiyi gözden geçirmek, değerlendirmek, mutlaka yararlı olacaktır. Özellikle aydınlar konusunda, partinin «kolektif aydın» olarak yapısı konusunda, parti önderliğinde sınıf Makyavelizmi konusunda Gramsci'nin düşündükleri ve söyledikleri, son analizde kabul etmesek bile, mutlaka bilinmesi ve gözden geçirilmesi gereken konulardır. Adnan Cemgil'in çevirisi, bizlere, bu ilginç yazarı daha yakından tanıma imkânını veriyor.

İlginç Yerli İncelemeler :

Selim İlkin
TÜRKİYE'DE MERKEZ BANKASI FİKRİNİN GELİŞİMİ
Türkiye İktisat Tarihi Semineri - Ayrı Basım
Ankara, 1975.

İlhan Tekeli - Selim İlkin
SAVAŞ SONRASI ORTAMINDA 1947 TÜRKİYE İKTİSADİ KALKINMA PLANI
Ankara, 1974
159 sayfa, 25 TL.

Türkiye tarihi üstüne, genel olarak, ortaya koyduğumuz somut araştırma ile ürettiğimiz tarih teorileri arasında, şimdiye kadar oldukça ters bir orantı kurulduğu söylenebilir. Tarih teorilerinin, oldukça geniş bir ampirik araştırma birikimi üstüne inşa edilmesi gerekirken, bizde, hayli cılız bir araştırma yığını üstüne, hayli iddialı tarih teorileri, tezleri kuruldu.

Ancak son yıllarda, ters kurulan bu orantıda gerekli olumlu değişiklik başladı. Teorisyenler, araştırmanın gereğini anlamış, araştırmaya dayanmayan yeni tezler geliştirmekte çekingen davranır gibiler. Buna karşılık, ciddî araştırmalar yapılıyor artık; ve çoğu kez, bu araştırmaları yapanlar, teorik formasyondan yoksun, salt ampirik bir tutumla değil, tutarlı bir teorik görüşün çerçevesi içinde sabırlı çalışmalarına girişiyorlar.

Yukarıda adlarını andığım iki kitap, özlenen bu bilgi-belge birikimine iki değerli katkı. Kitapların başlıkları da, içeriklerinin önemini ve ilginçliğini kanıtlamaya yeterli. Kitaplardan ikincisinin önsözünde şunlar söylenmiş:

> Bu gibi belgelerin yayınlanmasında genellikle seçilebilecek iki tutum vardır. Birincisi, yalnızca belgeleri vermek ve bunların değerlendirilip yorumlanmasını okuyucuya veya araştırmacıya bırakmaktır. İkincisi ise, bu belgeleri içinde geliştiği ortamın özellikleri ile birlikte yorumlayarak vermektir. Bu seride ikinci yol seçilmiştir.

Batı'da başlayan, bizde de epey yerleşen «akademik» bir nesnellik adına, yukarıdaki paragrafta anılan yollardan birincisi daha «bilimsel» sayılır. Bence bu sahte bir bilimsellik anlayışı. Bu çeşit metinler ya da belgeler yorumlanmak üzere yayımlanıyorsa, başka herhangi biri kadar yayımlayanın da yorum yapma hakkı var. Düşünülebilecek tek sorun, yorumu yaparken, belge veya metnin o yoruma uymayacak yanlarının hasıraltı edilmesi. Ancak böyle bir davranış, nesnelliği zedeler. Şüphesiz, sözkonusu kitaplarda böyle bir şey sözkonusu olmamalı.

Bilimsellikle ilgili ikinci bir nokta da, nesnellikle yorumsuzluğun özdeşlenemeyeceği. Bir yorum hiçbir zaman «tarafsız» olmaz, ama nesnel olur. Nesnellik, tartışmayla tesbit edilecek bir şeydir. Kitapların yorumlarının da bu anlamda nesnel olduğunu söyleyebiliriz sanıyorum.

Bu çeşitten yayınları ilgiyle, sevinçle izleyen birçok kişi olmalı. Ben kendi adıma yazarları kutluyor, titiz ve çalışkan çabalarının devamını diliyorum.

Güney Afrika'yı Anlatan Romanlar :

Enver Canım
ERTELENEN DÜŞ
Çeviren: Cavide Uzdil
Okar Yayınları

Dugmore Boetie
YURTSUZLARIN ÜLKESİ
Çeviren: Murat Belge
Cem Yayınları

Afrika kıtası, devrimci mücadelenin son zamanlarda yo-

ğunlaştığı bir bölge oldu. Portekiz'deki değişimle birlikte Angola, Gine ve Mozambik'in devrimci yönetimlere kavuşmaları kıtadaki güçler dengesini ciddî bir şekilde değiştirdi. Son durumda, kara Afrika'daki son birkaç beyaz Faşist rejimden biri olan Rodezya'nın adamakıllı güç bir durumda kaldığını görüyoruz. Rodezya'daki beyaz Faşist rejiminin kaderi öyle sanıyoruz ki artık belli oldu.

Afrika, üretici güçlerin gelişmesi bakımından olsun, devrimci bilincin yaygınlığı bakımından olsun, dünyanın en geri kalmış bölgelerinden biridir. Avrupa kolonyalizminin en gaddarca davrandığı kıtalardan birisidir çünkü burası. Onun için, şu anda kurtuluşunu sağlamış Afrika ülkelerinde bile devrimcilerin yolu çetin engellerle dolu. Bu nedenle, kazanılan başarıları çok fazla gözümüzde büyütmemeli, her şeyin olup bittiğini düşünmemeliyiz. Tabiî, başarılarını da küçümsememeli.

Emperyalizm, Afrika üzerinde bilinen oyunlarına başvuracaktır. Bu arada, Afrika kıtasının içinde, devrim bir yana, ileriye dönük her adımın en büyük düşmanı Güney Afrika Cumhuriyeti'dir. Britanya İmparatorluğunun bu eski dominyonunda beyazlar arası egemenlik, ekonomik düzeyde hâlâ büyük ölçüde İngiliz asıllıların elinde bulunsa da, politik egemenliği Hollanda asıllı Boerler kazanmıştır. Bugünkü Güney Afrika faşizmini yaratan güç de budur. İngilizler, bu ülkeye umutsuzca bağlı değiller, işler kötülerse anayurda dönme imkânları her zaman açık. Ama Boerler bu durumda değil. Onlar, siyahlara karşı bir ölüm kalım savaşı veriyorlar, kendi ölçüleri içinde.

Çeşitli konularda dünyada birinci, Güney Afrika Cumhuriyeti: yalnız pırlanta, altın veya bazı başka stratejik madenlerde değil, polis örgütünün gücü, Faşizm'in aklı zorlayan boyutlarında da, dünya çapında iddialı. Herhangi bir Avrupa ülkesinde olduğu kadar güçlü devleti, bütün çabasını, bütün aklını, siyahların en ince ayrıntılarına kadar hesaplanmış ayaklanma ihtimallerini bastırmak için seferber etmiş. Siyahları yerleştirdikleri şehirlerin mimarisi, planları bile, askerî bastırma, yıldırma hareketine göre tasrlanmış. Savaş sırasında Nazi casusluğu yaptığı için hapse atılan kadrolar şimdi iktidarda. Siyah korkusundan doğan korkunç bir siyah düşmanlığının, toplumsal bir nevroz olarak bütün beyaz nüfusu her an diken üstünde oturttuğu, dolayısıyla rengi uygun görülmeyenlerin cehennem azabı içinde yaşatıldığı bir ülke. Bu ülkenin kaderi, önümüzdeki yıllarda herhalde dünyanın önemli uluslararası sorunlarından biri olacaktır. Bu rejimin yıkılması ise, Afrika'ya çok geniş bir ferahlama soluğu aldıracaktır.

Türkiye'de bu ülke ya da bütün bu bölge hakkında çok şey bilmiyoruz. Ama olayların sıçramasıyla, gerekli haber, inceleme, yorumlar çok geçmeden yayın hayatımızda görülecektir sanırım. Şimdilik, yukarıda adını andığım iki kitapla, bu iki romanla, Güney Afrika'nın hayatını biraz yakından görmek fırsatını buluyoruz. Enver Carım'ın kitabı daha politik. Liberalleri, Faşistleri ve devrimci karaları ele alıp anlatıyor. Boetie'nin kitabı ise Güney Afrikalı bir zenci lumpenin hayatını anlatıyor. O ülkede zenci, üstüne üstlük bir de lumpen olmak, herhalde başka her yerde olduğundan daha güç. Ama Boetie, bu hayatın korkunçluğunu, inanılmaz bir neşeyle verebiliyor. İngiltere'deyken, Güney Afrika'dan sürgün edilmiş bir devrimci arkadaşımın armağan ettiği bu kitabı çok severek çevirmiştim. Şimdi de, kural dışı bir iş yaptığımı bildiğim halde, kendi çevirimin okunmasını herkese salık vermekten kendimi alamıyorum.

MURAT BELGE

«VATANDAŞ» ÜZERİNE

«Vatandaş», Tahsin Yücel'in romanı, Bilgi Yayınevi

«Vatandaş» takma adıyla ayakyollarına edebî metinler karalayan roman kişisine şunları söylettiriyor Tahsin Yücel: «(...) bayağılıkların bolluğu kafaları, gönülleri köreltti, güzeli çirkinden, yanlışı doğrudan seçilmez etti; kötü yazar iyi yazarı kovdu. Bu durumda emeğimin karşılığı biraz para, biraz da ün olacaktı. Ben adsız özgürlüğümü yeğ tuttum.»

«Vatandaş»ın ilk ipuçlarına Tahsin Yücel'in epey eski bir hikâyesinde rastlıyoruz. «Uçan Daireler»deki bu hikâyenin adı «Vatandaşın Sesi». Hikâye kişisi ayakyolu duvarlarında, cinsel özlemleri dile getiren sözlerin bitişiğine, kendi toplumsal-felsefî görüşlerini yazmaktadır. Ama «Vatandaş» bu olguya çok geniş bir perspektiften yaklaşıyor, olgunun nedenlerini, başlangıç noktasını deşiyor. Ayrıca adı geçen hikâyeyle roman arasında, anlatım açısından bir bağ kurmak zor.

Bizde roman, deneysiz gelişmiştir diyebiliriz. Çok yeni sorunlara, çok yeni olaylara yaklaşan, eğilen romancılarımız, genellikle, Halit Ziya geleneğini sürdürmüşlerdir. Başlangıç-düğüm-sonuç ilintisi pek çok romanda karşımıza çıkar. Tahsin Yücel, her şeyden önce bu geleneği yıkıyor. «Vatandaş» birinci tekil kişi ağzından yazılmış. Yer yer monolog şeklinde gelişiyor, yer yer de belirsiz bir kişiyle karşılıklı konuşmanın birinci tekil kişiye değgin bölümleri yansıtılıyor. Okurla söyleştiği sanısını uyandıran bölümlere, bilinç akımını çağrıştıran anlatı tekniklerine de rastlıyoruz eserde. Dostoyevski'nin «Yeraltından Notları» da böyle bir yazarlık çalışmasının ürünüdür. Tahsin Yücel sanki o geleneği romanımıza getirmek istemiş.

Roman kişisi giderek yozlaşan, çürüyen bir ortamın içinde. Bu ortamın çirkinliklerini,

karanlığını, pisliğini çok iyi duyumsuyor. Ama bunu bilinç düzeyine çıkaramıyor. Ağlama duvarıyla yetinmesinin bir nedeni de bu. Ayakyollarını seçmesinin de... Tahsin Yücel, romancı olarak, her şeyi bilen, peygamber kişi durumuna geçmek istemiyor kesinlikle. Tersine roman kişisiyle özdeşlik kurmanın yollarını, imkânlarını arıyor. «Vatandaş» bilinçli bir yazarın, bilinç düzeyini, yaşadığımız ortamda nereye kadar zorlayabileceğinin ifadesi bir bakıma.

Yukarıdaki alıntıya dönüp bakarsak, Vatandaş için geçerli değer yargılarını az-çok öğrenebiliriz. Güzel'in karşısına çirkin çıkmış, doğru'nun yerini yanlış almıştır. Bunun başlıca nedeni «bayağılıkların bolluğu»dur. Bayağılıklar ise paranın, ünün ardına düşmüş yazarlarda simgeleşir. Çok eski bir yasa, iyi parayı kovan kötü para, yazar kimliğine bürünerek karşımıza çıkar. Vatandaş duygularıyla, sezgileriyle farkettiklerini olumlu bir çabada kullanamaz. Toplum, bozuk düzeniyle onu da dört bir yanından kuşatmış, ona kendi öz'üne uygun biçimi vermiştir. Çevresindeki herkesin polis olmasından kuşkulanmaktadır roman kişisi. Yakın arkadaşı Hamdi, anlı-sanlı bir yazarın ihbarıyla Doğu'ya sürülmüş, «emektar» arabasından olmuş, sevgilisini başkalarına kaptırmış, kitaplarını sıçanlara yedirtmiştir... Bütün bu olaylara tanıklık eden Vatandaş da gördüğü, bildiği gerçekleri ayakyoluna yazar. Orada polis yoktur, polis olması sözkonusu edilebilecek aydınlar yoktur, hiç kimse yoktur.

«Vatandaş» değişik bir roman. Hayatın gerçeklerini olduğu gibi aktarmıyor edebiyat ürününe. Ama bir soyutlama, bir simgeleme de bütünlemiyor «Vatandaş»ı. Hayatın somut olayları ve durumları, yazarın metninde yeniden kotarılıyor, türetiliyor. Tahsin Yücel'in hikâyelerinde de bu böyle. «Vatandaş»ın özetini çıkarmak istersek, başarılı bir sonuç elde edemeyiz. Çünkü yazar, isyanlarını, başkaldırılarını helâ duvarına yazan roman kişisini tek bir olayın çerçevesinde işlemiyor. Dümdüz görünen bir hayatın en küçük ayrıntısına bile yaşama imkânı tanıyarak çiziyor roman kişisini. Eserin belkemiğini olay, kişi, alışılagelmiş bir serüven çizimi oluşturmuyor. İlle de bir belkemiği ararsak, ayakyollarını görürüz: «Ayakyolları en eski, en yakın dostlarımdır benim, sesimdir, sözümdür, her şeyimdir, bir bakıma varolma nedenimdir. Şurada, şu yıldızlı gökyüzü altında, kendimi sanatçıdan sayabiliyorsam, senin gibi bir yazarın karşısında başımı dik tutabiliyorsam, öncelikle onlara borçluyum bunu.» Roman kişisinin tek taraflı olarak konuştuğu yazar, yeni yayımlanmış kitabının arka kapağındaki fotoğrafına hayran hayran bakmaktadır... Tahsin Yücel, Vatandaş'ın ağzından aydınlar katının çok ince bir yergisini iletmekte. Yazarlar, eleştirmenler, yüksek memurlar, temiz-pak aile kızları ve onların karşısında «ayakyollarında duygularını dile getirmekte mutluluk bulan milyonlarca insandan biri»...

Tahsin Yücel, önceki romanı «Mutfak Çıkmazı»nda da hayatın kendisini değil, edebiyat ürünündeki yansımasını canlandırmayı ön görmüştü. Bu, «Vatandaş»da daha belirginleşiyor Yazar, gerçekçilik tavrını hayatı aktarma'da aramıyor. Gerçekçilik, Tahsin Yücel'in romanında bir seçme sorunu olarak değerlendirilebilir. Vatandaş'ın var olup olmadığını, öyle ya da böyle davranması gerektiğini kurcalayamıyoruz. Yazarın tavrı engelliyor bunu. Ama romandaki atmosferin hangi gerçekliklerden seçildiğini çözümleyebiliriz. Çok tipik bir olayı ele almaktansa, tipik dışını, tipik ötesini irdeliyor Tahsin Yücel. «Vatandaş»ın dirimselliği bütünlenmiş metinde aranmamalı bence. Roman kişisinin mutlak bilincini, varlığına ilişkin bilinci yazarıyla paylaştığımızda, «Vatandaş» da dirimsel boyuta erişiyor.

«Yeraltından Notlar» bireyin, değer yargıları yozlaşmış bir toplumda, yarı deli, bunalımlı dünyasını yansıtıyordu. Vatandaş'ın dünyasına da bu nitelikleri yakıştırabiliriz. Sevginin, güzelin yerini hayvansal içgüdü, çirkinlik kapmıştır. Sözgelimi Vatandaş genç, sağlıklı nişanlısını yaşlı, cinsellik tutkunu ev sahibesiyle aldatır. Bunun nedenlerini bilmemektedir başlangıçta. Her şey bir raslantının sonucudur sanki. Ama romanın genel kapsamı göz önünde tutulursa, nedenleri raslantıya bağlamak imkânsızlaşır. Raslantı, anlatılanın dış yüzüdür. Her şey Vatandaş'ın içinde yaşadığı toplumsal düzenle belirlenmiştir.

Bir abartının romanı mı «Vatandaş»? Böylesine tiksinç dolu bir ortamda mı yaşıyoruz gerçekten? Yine anlatılanın dış yüzüyle romanı değerlendirmeye kalkışırsak, sorularımıza olumlu cevabı verebiliriz. Gelgelelim Tahsin Yücel, irdelediği ortamı bilinçle tiksinçlere boğmuştur. Zaten roman kişisiyle romancının özdeşliği de burada sona ermektedir. Herkesin polis olup olmadığı önemli değildir Tahsin Yücel için, böyle bir olgunun varlığıyla roman kişisinin bu kaygısından doğan karabasanlı ortam önemlidir. Son ikisi de bütün abartılara, yergilere açıktır. Kaygıyı yaratan, besleyen, gündelik bir gerçeğe dönüştüren ortam da yalnızca tiksinçlerin buyruğundadır.

SELİM İLERİ

DÜZELTME

13. sayımızda anlam değiştirebilecek dizgi yanlışları olmuştur. Doğrusunu veriyoruz:

- 12. sayfanın en son paragrafın 4. satırındaki «çözümlerden, kelimesi «çözülmelerden» olacaktır.
- 62. sayfa, 3. kolonda ise, «imkânımız» kelimesi, «imkânsız» olarak geçmiştir. Cümlenin doğru şekli şöyledir:

Bilgi teorisi konusu ilerde ele alacağımız için bu konuda tartışma, inceleme imkânımız olacaktır.

Okurlarımızdan özür dileriz.

Birikim

AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

nâzım hikmet

* TÜM ESERLERİ 1 ŞİİRLER 1
ilk şiirler • 835 satır • sesini kaybeden şehir

* TÜM ESERLERİ 2 ŞİİRLER 2
jokond ile si-ya-u/varan 3/1+1=bir
gece gelen telgraf/portreler

* TÜM ESERLERİ 3 ŞİİRLER 3
benerci kendini niçin öldürdü/
taranta babu'ya mektuplar/simavne
kadısı oğlu şeyh bedreddin destanı

* TÜM ESERLERİ 4 ŞİİRLER 4
dört hapisaneden
kuvâyi milliye/destan